

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВО

і БЕЗПЕКА

Науковий журнал

№ 2 (73) 2019

DOI: 10.32631/pb.2019.2

Засновник та видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік

Заснований у травні 2002 р.

Журнал посів II місце в конкурсі на краще наукове
періодичне видання в системі МВС України у 2017,
2012 та 2010 роках, III місце – у 2014 році

Харків 2019

Журнал належить до категорії «В» Переліку наукових фахових видань України (п. 3 наказу МОН України від 15.01.2018 № 32) і є фаховим з юридичних наук (наказ МОН України від 12.05.2015 № 528) та із психологічних наук (спеціальність 19.00.06 «Юридична психологія») (наказ МОН України від 06.03.2015 № 261)

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ, протокол № 8 від 25.06.2019

Головний редактор: *О. І. Безпалова*, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України (Харківський національний університет внутрішніх справ, Україна)

Заступник головного редактора: *С. О. Шатрава*, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, Україна)

Відповідальний секретар редколегії: *П. О. Білоус* (ХНУВС, Україна)

Редакційна колегія журналу:

С. Є. Абламський, кандидат юридичних наук (ХНУВС, Україна)

О. С. Бакумов, кандидат юридичних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

В. І. Барко, доктор психологічних наук, професор (Державний науково-дослідний інститут МВС України (м. Київ), Україна)

К. Л. Бугайчук, кандидат юридичних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

Т. І. Гудзь, кандидат юридичних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

П. ван Дайне, доктор філософії, професор (Утрехтський університет, Нідерланди)

О. В. Джафарова, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, Україна)

А. Ді Ронко, доктор філософії в галузі кримінології (Есекський університет (м. Колчестер), Сполучене Королівство)

О. О. Євдокімова, доктор психологічних наук, професор (ХНУВС, Україна)

М. А. Клочко, доктор філософії в галузі соціології, доцент (Університет штату Огайо (м. Меріон), США)

К. фон Лампе, доктор філософії в галузі кримінального права та кримінології (Берлінська школа економіки та права, Німеччина)

О. М. Литвинов, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (ХНУВС, Україна)

А. Марковська, доктор філософії (Університет Англія Раскін (м. Кембридж), Сполучене Королівство)

М. І. Марчук, кандидат юридичних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

К. Ю. Мельник, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, Україна)

У. Б. Михайлишин, доктор психологічних наук, доцент (Ужгородський національний університет, Україна)

Ю. В. Орлов, доктор юридичних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

В. Б. Пчелін, доктор юридичних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

В. В. Россіхін, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України (Харківський національний університет радіоелектроніки, Україна)

Г. В. Россіхіна, доктор юридичних наук, доцент (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна)

О. Ю. Салманова, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України (ХНУВС, Україна)

А. Серджи, доктор філософії в галузі соціології та кримінології (Есекський університет (м. Колчестер), Сполучене Королівство)

О. О. Сердюк, кандидат соціологічних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

В. В. Сокуренько, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (ХНУВС, Україна)

М. В. Стацак, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, Україна)

Р. Л. Степанюк, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, Україна)

О. І. Федоренко, доктор педагогічних наук, професор (ХНУВС, Україна)

Д. В. Швець, кандидат педагогічних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

Л. О. Шевченко, кандидат психологічних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

В. В. Шендрік, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (ХНУВС, Україна)

М. Г. Щербаковський, доктор юридичних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

М. Ягер, доктор філософії, професор кримінології (Люблянський університет, Словенія)

- ☒ Статті журналу проходять рецензування, яке організують члени редколегії. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.
- ☒ Журнал включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International», доступ до паспорту видання: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ☒ Електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті видання (<http://pb.univd.edu.ua>) і на сайті Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського НАН України (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). Повний актуальний перелік баз, репозитаріїв, бібліотек, каталогів можна побачити на сайті видання.
- ☒ Доступ до профілю журналу в Google Академії: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuiAAAAJ>.
- ☒ При передруку посилання на журнал «Право і безпека» обов'язкове.

ХАРЬКОВСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

ПРАВО

и БЕЗОПАСНОСТЬ

Научный журнал

№ 2 (73) 2019

DOI: 10.32631/pb.2019.2

Основатель и издатель –
Харьковский национальный университет внутренних дел

Выходит 4 раза в год

Основан в мае 2002 г.

Журнал занял II место в конкурсе на лучшее научное периодическое издание в системе МВД Украины в 2017, 2012 и 2010 годах, III место – в 2014 году

Харьков 2019

Журнал относится к категории «В» Перечня научных профессиональных изданий Украины (п. 3 приказа МОН Украины от 15.01.2018 № 32) и является профессиональным по юридическим наукам (приказ МОН Украины от 12.05.2015 № 528) и по психологическим наукам (спец. 19.00.06 «Юридическая психология») (приказ МОН Украины от 06.03.2015 № 261)

Рекомендован к печати и к распространению через сеть Интернет Учёным советом Харьковского национального университета внутренних дел, протокол № 8 от 25.06.2019

Главный редактор: *О. И. Беспалова*, доктор юридических наук, профессор, заслуженный деятель науки и техники Украины (Харьковский национальный университет внутренних дел, Украина)

Заместитель главного редактора: *С. А. Шатрава*, доктор юридических наук, профессор (ХНУВД, Украина)

Ответственный секретарь редколлегии: *П. А. Белоус* (ХНУВД, Украина)

Редакционная коллегия журнала:

- С. Е. Абламский*, кандидат юридических наук (ХНУВД, Украина)
А. С. Бакумов, кандидат юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)
В. И. Барко, доктор психологических наук, профессор (Государственный научно-исследовательский институт МВД Украины (г. Киев), Украина)
К. Л. Бугайчук, кандидат юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)
Т. И. Гудзь, кандидат юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)
П. ван Дайне, доктор философии, профессор (Утрехтский университет, Нидерланды)
Е. В. Джафарова, доктор юридических наук, профессор (ХНУВД, Украина)
А. Ди Ронко, доктор философии в области криминологии (Эссекский университет (г. Колчестер), Объединённое Королевство)
Е. А. Евдокимова, доктор психологических наук, профессор (ХНУВД, Украина)
М. А. Клочко, доктор философии в области социологии, доцент (Университет штата Огайо (г. Мэрион), США)
К. фон Лампе, доктор философии в области уголовного права и криминологии (Берлинская школа экономики и права, Германия)
А. Н. Литвинов, доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины (ХНУВД, Украина)
А. Марковская, доктор философии (Университет Англия Раскин (г. Кембридж), Объединённое Королевство)
Н. И. Марчук, кандидат юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)
К. Ю. Мельник, доктор юридических наук, профессор (ХНУВД, Украина)
У. Б. Михайлишин, доктор психологических наук, доцент (Ужгородский национальный университет, Украина)
Ю. В. Орлов, доктор юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)
В. Б. Пчелин, доктор юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)
В. В. Россихин, доктор юридических наук, профессор, заслуженный работник образования Украины (Харьковский национальный университет радиотехники, Украина)
Г. В. Россихина, доктор юридических наук, доцент (Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Украина)
Е. Ю. Салманова, доктор юридических наук, профессор, заслуженный работник образования Украины (ХНУВД, Украина)
А. Серджи, доктор философии в области социологии и криминологии (Эссекский университет (г. Колчестер), Объединённое Королевство)
А. А. Сердюк, кандидат социологических наук, доцент (ХНУВД, Украина)
В. В. Сокуренько, доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины (ХНУВД, Украина)
Н. В. Стацак, доктор юридических наук, профессор (ХНУВД, Украина)
Р. Л. Степанюк, доктор юридических наук, профессор (ХНУВД, Украина)
Е. И. Федоренко, доктор педагогических наук, профессор (ХНУВД, Украина)
Д. В. Швец, кандидат педагогических наук, доцент (ХНУВД, Украина)
Л. А. Шевченко, кандидат психологических наук, доцент (ХНУВД, Украина)
В. В. Шендрик, доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины (ХНУВД, Украина)
М. Г. Щербаковский, доктор юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)
М. Ягер, доктор философии, профессор криминологии (Люблянский университет, Словения)

- ✉ Статьи журнала проходят рецензирование, которое организуют члены редколлегии. Мнения авторов могут не совпадать с позицией редколлегии.
- ✉ Журнал включён в международную наукометрическую базу «Index Copernicus International», доступ к паспорту издания: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ✉ Электронная копия журнала бесплатно размещается в открытом доступе на сайте издания (<http://pb.univd.edu.ua>) и на сайте Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского НАН Украины (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). Полный актуальный перечень баз, репозитариев, библиотек, каталогов можно увидеть на сайте издания.
- ✉ Доступ к профилю журнала в Google Академии: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuiAAAAJ>.
- ✉ При перепечатке ссылка на журнал «Право и безопасность» обязательна.

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS

LAW

and SAFETY

Scientific journal

No. 2 (Vol. 73) 2019

DOI: 10.32631/pb.2019.2

Founder and publisher –
Kharkiv National University of Internal Affairs

The frequency: 4 issues per year

Founded in May, 2002

In 2017, 2012 and 2010 the journal was ranked the 2nd,
and in 2014 took the 3rd place in the contests for the best scientific,
educational and periodical edition within the system of the Ministry
of Internal Affairs of Ukraine in the category “scientific periodicals”

Kharkiv 2019

The journal belongs to the category “B” of the List of scientific professional editions of Ukraine (p. 3 of the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated from January 15, 2018, No. 32) and is a professional edition in the field of juridical science and in psychology (legal psychology)

Recommended for publishing and distribution through Internet by the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs, protocol No. 8 dated from June 25, 2019

Chief Editor: *O. I. Bezpalova*, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Worker of SciTech of Ukraine (Kharkiv National University of Internal Affairs, *Ukraine*)

Deputy Editor: *S. O. Shatrava*, Doctor of Juridical Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)

Executive Secretary of Editorial Board: *P. O. Bilous* (KhNUIA, *Ukraine*)

Editorial Board:

S. Ye. Ablamskyi, Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.) (KhNUIA, *Ukraine*)

O. S. Bakumov, Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.), Docent (KhNUIA, *Ukraine*)

V. I. Barko, Doctor of Psychological Sciences, Professor (State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kyiv), *Ukraine*)

K. L. Buhachuk, Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.), Docent (KhNUIA, *Ukraine*)

P. C. van Duyne, Ph.D., Professor (University of Utrecht, *Netherlands*)

O. V. Dzshafarova, Doctor of Juridical Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)

O. I. Fedorenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)

T. I. Gudz, Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.), Docent (KhNUIA, *Ukraine*)

M. Jager, Ph.D., Professor (University of Ljubljana, *Slovenia*)

M. Klochko, Ph.D., Associate Professor (Ohio State University (Marion), *USA*)

K. von Lampe, Ph.D. (Berlin School of Economics and Law, *Germany*)

O. M. Lytvynov, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)

M. I. Marchuk, Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.), Docent (KhNUIA, *Ukraine*)

A. Markovska, Ph.D. (Anglia Ruskin University, Cambridge, *United Kingdom*)

K. Yu. Melnyk, Doctor of Juridical Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)

U. B. Mykhaylyshyn, Doctor of Psychological Sciences, Docent (Uzhhorod National University, *Ukraine*)

Yu. V. Orlov, Doctor of Juridical Sciences, Docent (KhNUIA, *Ukraine*)

V. B. Pchelin, Doctor of Juridical Sciences, Docent (KhNUIA, *Ukraine*)

A. Di Ronco, Ph.D. (University of Essex (Colchester), *United Kingdom*)

V. V. Rossikhin, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (Kharkiv National University of Radio Electronics, *Ukraine*)

H. V. Rossikhina, Doctor of Juridical Sciences, Docent (V. N. Karazin Kharkiv National University, *Ukraine*)

O. Yu. Salmanova, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)

O. O. Serdiuk, Candidate of Sociological Sciences (Ph.D.), Docent (KhNUIA, *Ukraine*)

A. Sergi, Ph.D. (University of Essex (Colchester), *United Kingdom*)

M. G. Shcherbakovskyi, Doctor of Juridical Sciences, Docent (KhNUIA, *Ukraine*)

L. O. Shevchenko, Candidate of Psychological Sciences (Ph.D.), Docent (KhNUIA, *Ukraine*)

V. V. Shendryk, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)

D. V. Shvets, Candidate of Pedagogical Sciences (Ph.D.), Docent (KhNUIA, *Ukraine*)

V. V. Sokurenko, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)

M. V. Stashchak, Doctor of Juridical Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)

R. L. Stepaniuk, Doctor of Juridical Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)

O. O. Yevdokimova, Doctor of Psychological Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)

✂ Journal's articles undergo peer review organized by the members of the Editorial Board. The views of the authors may not coincide with the position of the Editorial Board.

✂ **The journal is included into the international scientometrical database “Index Copernicus International”,** access to the edition's passport: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.

✂ E-copy of the journal is available free of charge on **the website of the edition (<http://pb.univd.edu.ua>)** and on the website of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi of the National Academy of Sciences of Ukraine (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). The full up-to-date list of bases, repositories, libraries, catalogs can be observed on the website of the edition.

✂ Access to the Google Scholar journal's profile: <https://scholar.google.com/citations?user=V19GuiIAAAAJ>.

✂ The reference to the journal “Law and Safety” is obligatory in case of reprinting.

ЗМІСТ

СТАТТЯ НОМЕРА

БУГАЙЧУК К. Л. Деякі питання вдосконалення діяльності органів та підрозділів Національної поліції України.....	13
ЗЕМЛЯНСЬКА О. В., МАКАРЕНКО П. В. Модель прогнозування пограничних психічних розладів у правоохоронців – учасників антитерористичної операції.....	20

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ТА ПРАВА ЛЮДИНИ

БОРТНИК С. М. Система вдосконалення державного фінансового контролю.....	25
---	----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПОЛІЦЕЙСТИКА

ЗАВАЛЬНИЙ М. В. Міжнародно-правові та національні механізми контролю за недержавними суб'єктами охоронної діяльності.....	31
НЕБОРСЬКИЙ Є. А. Методи та принципи діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері містобудування.....	37
НЕСТОР Н. В. Поняття громадського контролю за діяльністю суддів і система суб'єктів його здійснення.....	43
ПОТОПАЛЬСЬКИЙ А. В. Удосконалення адміністративних процедур та організаційних засад професійної підготовки поліцейських в Україні.....	48
РЕЗНИК О. М. Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх.....	53
ЧИШКО К. О. Правоохоронна діяльність Національної гвардії України із забезпечення публічної безпеки і порядку: проблеми та шляхи їх вирішення.....	58
ЧОРНА М. В. Надання реєстраційних послуг органами публічної адміністрації у сфері охорони земель.....	63

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ ТА БОРОТЬБА З КОРУПЦІЄЮ

ДАВИДЮК В. М. Поняття та структура спеціальних сил оперативно-розшукової діяльності.....	69
ЛИЗОГУБ Я. Г. Закон як дишло, чи Суддівське свавілля: рецидив = повторність під кутом зору обставин, що обтяжують покарання.....	75
ШАБАРОВСЬКИЙ Б. В. Способи перевірки висновку експерта у кримінальному процесі України.....	82
ШЕЛЕНІНА К. Г. Типові способи вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі.....	87

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

БОЛЬШАКОВА А. М., ПЕРЕВОЗНА Т. О., ВІДЕНЄЄВ І. О., ХАРЦІЙ О. М. Інтимно-особистісна сфера в системі життєвих цінностей аномальної особистості – правопорушника.....	94
ЄВДОКІМОВА О. О., ПОНОМАРЕНКО Я. С. Комунікативна толерантність поліцейських у контексті вивчення їх емоційного інтелекту.....	101
КУДЕРМІНА О. І. Особливості психічного здоров'я правоохоронців – учасників антитерористичної операції.....	109

ДО УВАГИ АВТОРІВ І ЧИТАЧІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

Знайомимо з членами редколегії.....	114
Сторінка редакції.....	119

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬЯ НОМЕРА

БУГАЙЧУК К. Л. Некоторые вопросы совершенствования деятельности органов и подразделений Национальной полиции Украины (укр.)	13
ЗЕМЛЯНСКАЯ Е. В., МАКАРЕНКО П. В. Модель прогнозирования пограничных психических расстройств у правоохранителей – участников антитеррористической операции (укр.).....	20

НАЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

БОРТНИК С. Н. Система совершенствования государственного финансового контроля (укр.)	25
---	----

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И ПОЛИЦЕИСТИКА

ЗАВАЛЬНЫЙ М. В. Международно-правовые и национальные механизмы контроля за негосударственными субъектами охранной деятельности (укр.)	31
НЕБОРСКИЙ Е. А. Методы и принципы деятельности субъектов административно-правовых отношений в сфере градостроительства (укр.).....	37
НЕСТОР Н. В. Понятие общественного контроля за деятельностью судей и система субъектов его осуществления (укр.).....	43
ПОТОПАЛЬСКИЙ А. В. Совершенствование административных процедур и организационных основ профессиональной подготовки полицейских в Украине (укр.).....	48
РЕЗНИК О. Н. Особенности административной ответственности несовершеннолетних (укр.)	53
ЧИШКО Е. А. Правоохранительная деятельность Национальной гвардии Украины по обеспечению публичной безопасности и порядка: проблемы и пути их решения (укр.).....	58
ЧЁРНАЯ М. В. Предоставление регистрационных услуг органами публичной администрации в сфере охраны земель (укр.)	63

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ПРЕСТУПНОСТИ И БОРЬБА С КОРРУПЦИЕЙ

ДАВЫДЮК В. Н. Понятие и структура специальных сил оперативно-розыскной деятельности (укр.)	69
ЛИЗОГУБ Я. Г. Закон как дышло, или Судебный произвол: рецидив = повторность с точки зрения обстоятельств, отягчающих наказание (укр.).....	75
ШАБАРОВСКИЙ Б. В. Способы проверки заключения эксперта в уголовном процессе Украины (укр.)	82
ШЕЛЕНИНА К. Г. Типовые способы убийств, совершённых осуждёнными в местах лишения свободы (укр.)	87

ЮРИДИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ

БОЛЬШАКОВА А. Н., ПЕРЕВОЗНАЯ Т. А., ВИДЕНЕЕВ И. А., ХАРЦЫЙ Е. Н. Интимно-личностная сфера в системе жизненных ценностей аномальной личности – правонарушителя (укр.)	94
ЕВДОКИМОВА Е. А., ПОНОМАРЕНКО Я. С. Коммуникативная толерантность полицейских в контексте изучения их эмоционального интеллекта (укр.)	101
КУДЕРМИНА А. И. Особенности психического здоровья правоохранителей – участников антитеррористической операции (укр.)	109
<u>ВНИМАНИЮ АВТОРОВ И ЧИТАТЕЛЕЙ НАУЧНОГО ЖУРНАЛА «ПРАВО И БЕЗОПАСНОСТЬ»</u>	
Знакомим с членами редколлегии (укр.)	114
Страничка редакции (укр.)	119

CONTENT

THE ARTICLE OF THE NUMBER

BUHAICHUK K. L. Some Issues on Improving the Activity of the Agencies and Units of the National Police of Ukraine (<i>Ukr</i>)	13
ZEMLIANSKA O. V., MAKARENKO P. V. Model for Predicting Borderline Mental Disorders of Law Enforcement Officers – Participants of Anti-Terrorist Operation (<i>Ukr</i>)	20

NATIONAL SECURITY AND HUMAN RIGHTS

BORTNYK S. M. The System for Improving the State Financial Control (<i>Ukr</i>)	25
--	----

ADMINISTRATIVE LAW AND POLICING

ZAVALNYI M. V. National, International and Legal Mechanisms of Control Over the Activity of Non-Government Security Entities (<i>Ukr</i>)	31
NEBORSKYI Ye. A. Methods and Principles of the Activity of the Subjects of Administrative and Legal Relations in the Urban Planning Area (<i>Ukr</i>)	37
NESTOR N. V. The Concept of Public Control Over Judges' Activity and the System of Subjects of Its Implementation (<i>Ukr</i>)	43
POTOPALSKYI A. V. Improving Administrative Procedures and Organizational Principles of Professional Training of Police Officers in Ukraine (<i>Ukr</i>)	48
REZNIK O. M. Features of Administrative Liability of Minors (<i>Ukr</i>)	53
CHYSHKO K. O. Law Enforcement Activity of the National Guard of Ukraine on Ensuring Public Security and Order: Problems and Ways of Their Solution (<i>Ukr</i>)	58
CHORNA M. V. Provision of Registration Services by Public Administration Agencies in the Field of Land Protection (<i>Ukr</i>)	63

CRIME COUNTERACTION AND COMBATING CORRUPTION

DAVYDIUK V. M. The Concept and Structure of Special Forces of Operative and Search Activity (<i>Ukr</i>)	69
LYZOHUB Ya. H. The Law as a Drawbar, or Judicial Arbitrariness: Recidivism = Repetition of Crimes in the Framework of Circumstances Aggravating the Punishment (<i>Ukr</i>)	75
SHABAROVSKYI B. V. Methods of the Verification of the Expert's Opinion within Criminal Procedure of Ukraine (<i>Ukr</i>)	82
SHELENINA K. H. Typical Murders Committed by Convicts in Prisons (<i>Ukr</i>)	87

LEGAL PSYCHOLOGY

BOLSHAKOVA A. M., PEREVOZNA T. O., VIDENIEIEV I. O., KHARTSII O. M. Intimate and Personal Sphere in the System of Vital Values of the Anomalous Person – the Offender (<i>Ukr</i>)	94
YEVDOKIMOVA O. O., PONOMARENKO Ya. S. Communicative Tolerance of Policemen in the Context of Their Emotional Intelligence' Study (<i>Ukr</i>).....	101
KUDERMINA O. I. Specific Features of Mental Health of Law Enforcement Officers – Participants of the Anti-Terrorist Operation (<i>Ukr</i>).....	109

TO AUTHORS' AND READERS OF SCIENTIFIC JOURNAL "LAW AND SAFETY" ATTENTION

Meet to Editorial Board Members (<i>Ukr</i>).....	114
Editorial Board's Notes (<i>Ukr</i>).....	119

УДК 351:005.1

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2019.2.01>

КОСТЯНТИН ЛЕОНІДОВИЧ БУГАЙЧУК,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ;
член редколегії журналу «Право і безпека»;

 <https://orcid.org/0000-0003-2429-5010>,
e-mail: klbugaychuk@gmail.com

**ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ
ТА ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

Досліджено основні недоліки нормативного забезпечення й організації діяльності Національної поліції України за окремими напрямками. На підставі аналізу чинного законодавства України, підзаконних нормативних актів та наказів МВС України й Національної поліції України сформульовано пропозиції, спрямовані на врегулювання правового статусу Національної поліції, ухвалення базових положень про її окремі види; вдосконалення процесу планування в системі Національної поліції, застосування в її діяльності сучасних методів стратегічного аналізу та цілепокладання; оптимізацію правового й організаційного забезпечення діяльності поліцейських комісій.

Отримані результати є складовою частиною наукового дослідження автора щодо організації та здійснення публічного адміністрування в органах Національної поліції України й можуть бути використані для здійснення інших фундаментальних і прикладних наукових досліджень у сфері управлінської діяльності правоохоронних органів.

Ключові слова: публічне адміністрування, Національна поліція України, планування, кадрове забезпечення, поліцейські комісії.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Ухвалення у 2015 р. Закону України «Про Національну поліцію» та Положення про Міністерство внутрішніх справ України стало органічним продовженням реформаторських кроків у напрямі запровадження правових та інституційних передумов забезпечення безпеки здоров'я й життя людини, надання якісних поліцейських послуг і вироблення нових критеріїв оцінювання роботи правоохоронців для підвищення рівня захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань. Зазначені нормативні акти закріпили новий правовий статус Національної поліції як окремого центрального органу виконавчої влади, принципи розмежування повноважень МВС України та Національної поліції, основи координації спільних дій та особливості організації діяльності Національної поліції в різних напрямках професійної діяльності.

Разом із вищезазначеним слід зауважити, що система Національної поліції досі не позбавилась певних нормативних та організаційних прогалин у власній діяльності, які потребують відповідного наукового опрацювання та вирішення, зокрема в частині:

- удосконалення нормативно-правового регулювання функціонування системи Національної поліції;
- удосконалення практики планування власної діяльності, пріоритетизації використання ресурсів за стратегічними напрямками;
- запровадження дієвих механізмів забезпечення прозорості відбору кадрів і кар'єрного зростання, впровадження програм безперервного професійного розвитку персоналу та ін.

Стан дослідження проблеми

Питанням організації роботи системи Національної поліції та вдосконалення окремих

аспектів її діяльності свого часу були присвячені праці О. М. Бандурки [1], О. І. Безпалової [2], В. А. Глуховері [3], В. А. Кулікова [4], В. Л. Ортинського [5], В. М. Плішкіна [6], В. В. Сокурєнка [7], В. В. Чернея [8] та ін.

Наприклад, О. І. Безпалова підкреслювала, що оптимізація правового забезпечення управління органами поліції потребує вдосконалення механізмів взаємодії законодавчої, виконавчої та судової гілок влади у процесі підготовки законопроектів і припинення практики ухвалення нормативних актів, успішна реалізація яких не забезпечується відповідними фінансовими умовами [2, с. 114]. У роботах В. А. Глуховері можна побачити думки, відповідно до яких потребує вдосконалення механізм реалізації принципів відкритості та прозорості, що актуалізується до того ж відсутністю їх нормативного визначення та розмежування [3, с. 29].

В. А. Куліков наголошує на тому, що сучасна діяльність поліції має відбуватися відповідно до концепції публічно-сервісної діяльності, тобто діяльності з обслуговування потреб та інтересів приватних осіб у їхніх відносинах з органами публічної адміністрації. Ця нова концепція, на думку дослідника, особливо притаманна роботі підрозділів поліції превентивної діяльності як найближчих до населення поліцейських, які постійно перебувають у контакті з громадськістю [4, с. 8].

Отже, у згаданих наукових роботах йдеться насамперед про необхідність удосконалення зовнішньої діяльності Національної поліції в частині забезпечення прав і свобод громадян і протидії злочинності. Разом із цим, на наш погляд, у них недостатньо висвітлено сучасну проблематику нормативного забезпечення правового статусу та внутрішньоорганізаційної діяльності системи Національної поліції, що надає цій науковій праці відповідної актуальності та своєчасності.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є вироблення пропозицій щодо вдосконалення нормативного регулювання й організаційних засад діяльності органів та підрозділів Національної поліції України за окремими напрямками.

Ця мета досягається шляхом вирішення таких *завдань*: аналізу чинної нормативної бази, що регулює діяльність Національної поліції України; систематизації організаційних недоліків у діяльності органів та підрозділів Національної поліції України; визначення напрямів оптимізації змісту нормативних актів, що регулюють діяльність Національної поліції

й окремі організаційні аспекти здійснення публічного адміністрування в її системі.

Наукова новизна дослідження

Сформульовані у публікації пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення діяльності органів та підрозділів Національної поліції враховують останні зміни в чинному законодавстві України та сучасні актуальні підходи до реформування поліцейської діяльності.

Виклад основного матеріалу

Згідно з базовим законом, що регулює діяльність Національної поліції, вона має правовий статус центрального органу виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через міністра внутрішніх справ України. Слід зауважити, що вказані норми за змістом не узгоджуються із Законом України від 17.03.2011 «Про центральні органи виконавчої влади» в частині назви центрального органу виконавчої влади «Національна поліція України»¹.

Так, у ст. 16 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» закріплено, що вони утворюються для виконання окремих функцій з реалізації державної політики як служби, агентства й інспекції, що не відповідає нормативному визначенню Національної поліції. Можна припустити, що Національна поліція є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, але відповідно до ст. 24 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» вони можуть бути утворені тільки Кабінетом Міністрів України. Водночас із метою реалізації такого повноваження Кабінет Міністрів України мав би видати постанову про утворення Національної поліції як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом. Однак Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877 «Про затвердження Положення про Національну поліцію» знову таки не відносить її до центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом².

Іншим проблемним моментом у формуванні системи Національної поліції України є встановлення її загальної чисельності. Так, відповідно до ст. 13 Закону України «Про Національну

¹ Про центральні органи виконавчої влади : закон України від 17.03.2011 № 3166-VI : ред. від 01.01.2019.

² Про затвердження Положення про Національну поліцію : постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877 : ред. від 27.04.2019.

поліцію» загальна чисельність поліції, що утримується за рахунок коштів Державного бюджету України, до 1 січня 2018 р. не може перевищувати 140 тисяч осіб.

Відповідно до ч. 5 ст. 21 Закону України від 27.02.2014 «Про Кабінет Міністрів України» Кабмін затверджує граничну чисельність працівників міністерств та інших центральних органів виконавчої влади в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України для утримання органів виконавчої влади¹, але на сьогодні таке рішення відсутнє. Указана ситуація склалася через те, що до цих пір не ухвалено нову редакцію Закону України «Про загальну структуру і чисельність Міністерства внутрішніх справ України»², що вже морально застарів, а отже, неможливо затвердити загальну структуру та чисельність Національної поліції без ухвалення нової редакції (внесення змін) Закону України щодо чисельності та структури МВС України.

Далі перейдемо до аналізу організаційної структури органів і підрозділів Національної поліції України. Відповідно до змісту нормативно-правових актів, що стосуються діяльності Національної поліції, зі сфери управління керівників обласних територіальних органів Національної поліції було виведено низку ключових структур і, відповідно, були створені Департамент патрульної поліції, Департамент внутрішньої безпеки, Департамент кіберполіції, Департамент захисту економіки та Департамент поліції охорони як міжрегіональні територіальні підрозділи. До 2016 р. у зазначений перелік входив також Департамент протидії наркозлочинності, але постановою Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 981 його було ліквідовано, а відповідні територіальні підрозділи були приєднані до структури центральних апаратів відповідних головних управлінь поліції в областях³. Структурні підрозділи зазначених департаментів підпорядковуються відповідному керівнику, що очолює апарат цих поліцейських підрозділів. Отже, наразі складається ситуація, що ці міжрегіональні підрозділи Національної поліції

не підпорядковуються керівникові ГУНП в області, але здійснюють свою діяльність на території, за забезпечення правопорядку на якій відповідає саме він.

Щодо цього вважаємо, що як міжрегіональні територіальні підрозділи Національної поліції доцільно залишити Департамент внутрішньої безпеки, який здійснює контрольні повноваження та має залишатися рівновіддаленим від підконтрольних об'єктів, а також Департамент поліції охорони як окремий вид поліції, визначений Законом України «Про Національну поліцію». У цій частині доцільною виглядає розбудова Департаменту кіберполіції та створення у структурі кожного з обласних управлінь поліції структурного підрозділу кіберполіції, враховуючи актуальність протидії правопорушенням у сфері інформаційних технологій та їх використанню для вчинення інших протиправних дій, зокрема наркоторгівлі. Що ж стосується Департаменту захисту економіки, то міністр внутрішніх справ України взагалі пропонує його ліквідувати та передати повноваження до майбутньої Служби фінансових розслідувань. До речі, спроби врегулювати правовий статус цієї служби вже були здійснені у проекті Закону України «Про Національне бюро фінансової безпеки України»⁴, але його положення потребують додаткового опрацювання, оскільки цей документ багато в чому не узгоджено з положеннями чинного законодавства та Конституції України, а отже, зазначене питання залишається в дискусійній площині.

Іншим важливим кроком до впорядкування правового статусу органів та підрозділів Національної поліції є затвердження нормативно-правових актів про окремі види поліції. Згідно зі ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію» у складі поліції функціонують кримінальна поліція, патрульна поліція, органи досудового розслідування, поліція охорони, спеціальна поліція та поліція особливого призначення, натомість наразі відомчими наказами МВС затверджено лише Положення про органів досудового розслідування Національної поліції України (наказ від 06.07.2017 № 570) та Положення про підрозділи поліції особливого призначення (наказ від 04.12.2017 № 987). Отже, потребують розробки та затвердження відомчими наказами положення про кримінальну поліцію, спеціальну поліцію, поліцію охорони та патрульну поліцію.

¹ Про Кабінет Міністрів України : закон України від 27.02.2014 № 794-VII : ред. від 11.01.2019.

² Про загальну структуру і чисельність Міністерства внутрішніх справ України : закон України від 10.01.2002 № 2925-III : ред. від 11.04.2015.

³ Про ліквідацію територіального органу Національної поліції : постанова Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 981.

⁴ Проект Закону про Національне бюро фінансової безпеки України : від 19.03.2018 № 8157.

Крім цього, маємо констатувати, що наразі існують прогалини не лише в належному нормативному забезпеченні побудови організаційних структур поліції, а і в належному порядку їх висвітлення та доведення до відома громадськості. Так, усупереч вимогам Закону України «Про Національну поліцію» веб-сайти поліцейських органів і підрозділів не містять повних текстів наказів, якими затверджено структуру відповідних органів (підрозділів) та їх штат. Також слід констатувати відсутність організаційних схем внутрішньої будови таких підрозділів, їх підпорядкування відповідним заступникам керівника тощо. Це питання є важливим, оскільки рамковий наказ Національної поліції містить типову структуру територіальних та міжтериторіальних органів, тоді як у кожного підрозділу має бути затверджена власна організаційна структура з урахуванням їх функціональної особливості й територіальних меж дії.

Іншим важливим напрямом, на який ми пропонуємо звернути увагу, є процеси планування, що відбуваються в системі Національної поліції України. Вважаємо, що наразі існують об'єктивні передумови оптимізації змісту наказу Національної поліції від 24.12.2015 № 202¹ «Про затвердження Інструкції з організації планування в системі Національної поліції України» шляхом внесення до нього окремих розділів «Спеціальні плани» та «Індивідуальні плани». Такий крок є необхідним, адже в самому наказі розкривається тільки зміст загального плану – Плану основних заходів, проте відсутні вимоги до інших видів планів, що існують у системі Національної поліції. Також є потреба у розробці методичних рекомендацій для працівників Національної поліції України стосовно здійснення процесу планування.

У зазначених рекомендаціях, на наш погляд, мають бути відображені: основні методики планування поліцейської роботи, технології постановки цілей, технології стратегічного аналізу, особливості та методи індивідуального планування, методи контролю виконання плану тощо. Доцільно включити до змісту рекомендацій питання, присвячені застосуванню технік цілепокладання «SMART» та «OKR» (Objectives and Key results), а також методики здійснення стратегічного аналізу, що має абрєвіатуру «SWOT».

Техніка «SMART» є дуже популярною для розробки тактичних і стратегічних планів і містить у собі п'ять ключових вимог, які висуваються до цілей будь-якої діяльності, а саме:

1) specific (конкретність) – мета за SMART повинна бути конкретною, що збільшує ймовірність її досягнення; конкретність означає, що під час постановки мети точно визначається результат, якого хочете досягти; завжди діє правило; одна мета – один результат;

2) measurable (вимірюваність) – мета повинна бути вимірюваною; на етапі постановки цілі необхідно встановити конкретні критерії для вимірювання процесу досягнення мети;

3) achievable (досяжність) – цілі за SMART повинні бути досяжними, бо реалістичність виконання завдання впливає на мотивацію виконавця; якщо мета не є досяжною, ймовірність її виконання буде низькою;

4) relevant (значущість) – для визначення значущості мети важливо розуміти, який внесок вирішення конкретного завдання зробить у досягнення глобальних стратегічних завдань організації.

5) time bound (обмеженість у часі) – мета за SMART повинна бути обмеженою по виконанню в часі, а отже, треба визначити фінальний термін, перевищення якого свідчатиме про невиконання мети; встановлення тимчасових меж і кордонів для виконання мети дозволяє зробити процес адміністрування контрольованим [9].

OKR – це метод цілепокладання, який допомагає вибудувати дерево цілей, організувати індивідуальну та командну роботу й тримати фокус на пріоритетних завданнях. Суть методу полягає в тому, щоб визначити ціль компанії й деталізувати її до рівня командних та індивідуальних цілей. Для кожної цілі встановлюється набір ключових результатів-метрик, які демонструють прогрес досягнення цілей. За методом OKR формулювання цілі описує бажаний результат, який отримає працівник, команда чи організація. Кількість цілей є обмеженою: розробники методу рекомендують встановлювати не більше п'яти цілей на рік. Суть у тому, що для кожної заданої мети має існувати низка вимірюваних результатів (метрик), які б показували, наскільки досягнуто мету. Це допомагає, по-перше, досягти вимірюваності прогресу в конкретних показниках, а по-друге, не розмивати фокус у повсякденній роботі. Ключова особливість методу полягає в тому, що ці цілі повинні бути принципово недосяжними. Якщо цілі досягнуто на 100 %, вони вважаються недостатньо амбітно поставленими, і в плануванні на на-

¹ Про затвердження Інструкції з організації планування в системі Національної поліції України : наказ Нац. поліції України від 24.12.2015 № 202.

ступний період слід це врахувати. Оптимальним буде виконання 60–75 % результатів із кожної мети. Виходить, що OKR із самого початку провокує вас на горезвісний вихід із зони комфорту та більш сміливий підхід до планування [10; 11].

SWOT-аналіз – це один із найпоширеніших і простих у використанні видів стратегічного аналізу. З його допомогою можна виявити внутрішні та зовнішні чинники, що впливають на успіх організації. SWOT-аналіз дозволяє оцінити діяльність організації за чотирма факторами: S – strength (сильні сторони) – це конкурентні переваги; W – weakness (слабкі сторони), це внутрішні чинники, які ускладнюють розвиток; O – opportunities (можливості), тобто зовнішні фактори, які можуть позитивно позначитися на розвитку організації; T – threats, це негативні зовнішні фактори, які можуть позначитися на діяльності установи або впливають на неї зараз.

Після цього визначається стратегія використання сильних сторін, яка дозволяє одержати найкращий результат від наявних можливостей. Також визначаються стратегії використання сильних сторін для усунення можливих загроз і подолання слабких сторін за рахунок можливостей. Для встановлення зв'язків складається матриця SWOT. За кожним із полів розглядаються всі можливі парні комбінації й виділяються ті, які повинні бути враховані під час розробки стратегії функціонування організації [12; 13, с. 26].

У контексті оптимізації нормативного регулювання кадрового забезпечення діяльності Національної поліції України наголосимо, що значний вплив на формування якісного кадрового складу системи Національної поліції чинять поліцейські комісії, основними повноваженнями яких визначено проведення відбору (конкурсу) на службу в органи (заклади, установи) поліції та проведення конкурсу для призначення на вакантну посаду¹.

Водночас у ст. 86 Закону України «Про Національну поліцію» закріплено, що щорічний звіт про діяльність поліції та її територіальних органів повинен містити аналіз ситуації зі злочинністю в країні чи регіоні відповідно, інформацію про заходи, які вживалися поліцією, та результати цих заходів, а також інформацію про виконання пріоритетів, поставлених перед поліцією й територіальними органами поліції відповідними поліцейськими комісіями².

Отже, слід узгодити зміст ст. 51 та 86 Закону України «Про Національну поліцію» шляхом додання до повноважень комісій, визначених у ст. 51, установлення пріоритетів поліцейської діяльності.

Слід підкреслити, що порядок діяльності поліцейських комісій затверджено наказом МВС України від 25.12.2015 № 1631, проте його положення практично дослівно відображають зміст норм Закону України «Про Національну поліцію», особливо не деталізуючи окремі питання, а отже, за своєю цінністю та значенням для кадрового забезпечення системи Національної поліції він є доволі нікчемним³. Зокрема, в ньому не містяться норми про порядок установлення комісією пріоритетів поліцейської діяльності, що логічно випливає зі змісту ст. 86 Закону України «Про Національну поліцію» й має бути виправлено шляхом внесенням до цього порядку змін і доповнень.

Слід звернути увагу, що у ст. 67 Закону України «Про Національну поліцію» закріплено положення про те, що зарахування поліцейських наказами по особовому складу в розпорядження органів поліції для подальшого проходження служби допускається у разі звільнення поліцейського з посади у зв'язку з виконанням дисциплінарного стягнення або виконанням висновку поліцейської комісії про невідповідність займаній посаді. Водночас до завдань поліцейських комісій не належить ухвалення рішень про невідповідність поліцейського займаній посаді⁴. Натомість у ст. 65 цього ж закону до підстав переміщення поліцейських на нижчі посади зараховують переміщення/звільнення з посади через службу невідповідність на підставі висновку атестації з урахуванням професійних та особистих якостей. Сама ж атестація відповідно до ч. 3 ст. 57 Закону України «Про Національну поліцію» проводиться атестаційними комісіями органів (закладів, установ) поліції, що створюються їх керівниками. Отже, слід внести до ст. 67 Закону України «Про Національну поліцію» доповнення, де передбачити підставою видання наказу про зарахування у розпорядження висновок не поліцейської, а атестаційної комісії про невідповідність займаній посаді.

Крім того, вважаємо, що для більш прозорої та професійної діяльності поліцейських комісій

¹ Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII : ред. від 01.01.2019.

² Там само.

³ Про реалізацію окремих положень Дисциплінарного статуту Національної поліції України : наказ МВС України від 07.11.2018 № 893.

⁴ Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII : ред. від 01.01.2019.

на сайтах Національної поліції України міжрегіональних територіальних і територіальних підрозділів Національної поліції слід створити окремі розділи, присвячені діяльності поліцейських комісій відповідних підрозділів, а також організувати навчання та підвищення кваліфікації відповідних членів комісій.

Це дослідження дозволяє нам зробити такі узагальнення, а також сформулювати відповідні **висновки**.

1. З моменту формування Національної поліції України як окремого органу виконавчої влади вона перебуває в системному процесі розбудови: змінюються соціально-політичні умови життя, структура злочинності, з'являються нові сфери суспільних відносин, що потребують охорони, та ін. Отже, питання вдосконалення організаційно-правових основ діяльності Національної поліції, формування ефективної організаційної структури й удосконалення внутрішньоорганізаційної діяльності завжди будуть актуальними, разом із цим вони повинні постійно бути предметом наукових досліджень.

2. Основними напрямками, що потребують особливої уваги та відповідного вдоско-

налення з питань як нормативно-правового регулювання, так і організаційного забезпечення діяльності поліції можна визначити такі:

– удосконалення правового статусу Національної поліції як центрального органу виконавчої влади; визначення інституційних основ діяльності її функціональних і структурних підрозділів; оптимізацію системи міжрегіональних територіальних підрозділів поліції;

– розробку та затвердження стратегічних документів з питань розвитку системи Національної поліції як загального, так і функціонального характеру; вдосконалення нормативного та методичного забезпечення планування в системі Національної поліції;

– удосконалення правового статусу та діяльності поліцейських комісій, сприяння реалізації їх повноважень з боку керівників відповідних органів та підрозділів Національної поліції.

Подальшими перспективними напрямами наукових досліджень визначимо дослідження механізму публічного адміністрування в органах Національної поліції України.

Список бібліографічних посилань

1. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. 242 с.
2. Безпалова О. Правове забезпечення управління органами поліції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9 (259). С. 111–115.
3. Адміністративна діяльність Національної поліції : навч. посіб. / кер. авт. кол. В. А. Глухове-ря. Дніпро : Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 248 с.
4. Адміністративна діяльність Національної поліції : навч. посіб. / за ред. В. А. Кулікова. Київ : Освіта України, 2016. 230 с.
5. Ортинський В. Л., Кісіль З. Р., Ковалів М. В. Основи управління в органах внутрішніх справ України (схеми, визначення, поняття, принципи, основні засади) : наоч. посіб. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2007. 190 с.
6. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник / за ред. Ю. Ф. Кравченка. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 1999. 702 с.
7. Управління органами Національної поліції України : підручник / за заг. ред. В. В. Сокурєнка. Харків : Стильна тип., 2017. 580 с.
8. Організація діяльності поліції зарубіжних країн : навч. посіб. / за ред. В. В. Чернея. Київ : КНТ, 2015. 572 с.
9. Правильна постановка цілей за системою SMART // Telopa : сайт. 12.08.2017. URL: <http://telopa.com.ua/pravylna-postanovka-tsilej-za-systemoyu-smart> (дата звернення: 10.05.2019).
10. Цілепокладання по методу OKR в компанії Google // IntelTech : сайт. 05.06.2018. URL: <https://inteltch.com.ua/uk/blogs/cilepokladannya-po-metodu-okr-v-kompaniyi-google> (дата звернення: 10.05.2019).
11. Шмидт Э., Розенберг Дж. Как работает Google / пер. с англ. Д. Баррет. М. : ЭКСМО, 2015. 384 с.
12. Андрусенко А. SWOT анализ бизнеса // Live page : сайт. 21.11.2018. URL: <https://livepage.pro/blog/swot-analysis.html> (дата звернення: 10.05.2019).
13. Орлів М. С. Підготовка і прийняття управлінських рішень : навч.-метод. матеріали / упоряд. Г. І. Бондаренко. Київ : НАДУ, 2013. 40 с.

Надійшла до редколегії 15.05.2019

БУГАЙЧУК К. Л. НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ И ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ

Исследованы основные недостатки нормативного обеспечения и организации деятельности Национальной полиции Украины по отдельным направлениям. На основе анализа действующего законодательства Украины, подзаконных нормативных актов и приказов МВД Украины и Национальной полиции Украины сформулированы предложения, направленные на урегулирование правового статуса Национальной полиции, принятие базовых положений о её отдельных видах; усовершенствование процесса планирования в системе Национальной полиции, применение в её деятельности современных методов стратегического анализа и целеполагания; оптимизацию правового и организационно-го обеспечения деятельности полицейских комиссий.

Полученные результаты являются составляющей частью научного исследования автора вопросов организации и осуществления публичного администрирования в органах Национальной полиции Украины и могут быть использованы для проведения других фундаментальных и прикладных научных исследований в сфере управленческой деятельности правоохранительных органов.

Ключевые слова: публичное администрирование, Национальная полиция Украины, планирование, кадровое обеспечение, полицейские комиссии.

BUHAICHUK K. L. SOME ISSUES ON IMPROVING THE ACTIVITY OF THE AGENCIES AND UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The author has studied the main shortcomings of regulatory provision and organization of the activity of the National Police of Ukraine according to certain areas. On the basis of the analysis of the current legislation of Ukraine, by-laws and orders of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the National Police of Ukraine, the author has formulated propositions aimed at regulating the legal status of the National Police, adoption of basic provisions on its certain types; improvement of the planning procedure within the National Police system, application of modern methods of strategic analysis and goal-setting in its activity; optimization of legal and organizational provision of the activities of police commissions.

In particular, the author has offered to include the National Police of Ukraine as the central executive authority in the content of the basic law “On Central Executive Agencies”, to adopt provisions on certain types of police, to improve the content of the departmental order of the National Police on the organization of planning, and to develop appropriate methodological recommendations for police officers on this issue, to harmonize the content of regulatory documents on the activities of police commissions on setting the priorities of police activity and highlighting the results of their work on the official website of the National Police.

The obtained results are an integral part of the author’s scientific research into the organization and implementation of public administration within the agencies of the National Police of Ukraine and can be used to carry out other fundamental and applied scientific studies in the field of law enforcement agencies.

Key words: public administration, National Police of Ukraine, planning, staffing, police commissions.

УДК 159.9

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2019.2.02>

ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА ЗЕМЛЯНСЬКА,

*доктор психологічних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ;*

 <https://orcid.org/0000-0002-0240-5517>,
e-mail: elzemlanska@ukr.net;

ПАВЛО ВАЛЕНТИНОВИЧ МАКАРЕНКО,

*кандидат психологічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ;*

 <https://orcid.org/0000-0002-9055-3287>,
e-mail: makarval96@gmail.com

МОДЕЛЬ ПРОГНОЗУВАННЯ ПОГРАНИЧНИХ ПСИХІЧНИХ РОЗЛАДІВ У ПРАВООХОРОНЦІВ – УЧАСНИКІВ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Розкрито результати побудови моделі прогнозування пограничних психічних розладів у правоохоронців – учасників антитерористичної операції. Визначено, що шанс формування пограничних психічних розладів збільшується у разі зниження таких шкал: «Агресія», «Дисимуляція», «Симптоми гіперактивації», «Непряма агресія», «Негативізм», «Ворожість». Також шанс формування пограничних психічних розладів у правоохоронців МВС України підвищується в разі збільшення показників шкал «Симптоми вторгнення», «Дистрес і дезадаптація», «Наявність ознак ПТСР», «Фізична агресія», «Образа», «Вербальна агресія». Обґрунтовано, що цю модель доцільно використати під час проведення планових психопрофілактичних оглядів у правоохоронців МВС України в період між відрядженнями в зону антитерористичної операції.

Ключові слова: психологічна травматизація, правоохоронець, пограничні психічні розлади, стрес-фактори, психічне здоров'я, антитерористична операція.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Збереження психічного здоров'я та продовження професійного довголіття осіб небезпечних професій із прогнозуванням рівня їх професійної роботи та боєздатності є важливими завданнями сучасної психології. Однією з актуальних проблем юридичної психології є розробка наукових методів обґрунтування й оптимізації програм психологічного забезпечення професійної діяльності правоохоронців (професійний відбір, діагностика й підтримка психологічної готовності, психологічний супровід, психопрофілактика, корекція й реабілітація) в антитерористичній операції (АТО). Це необхідно для мінімізації негативних психосоціальних наслідків у вигляді виражених ознак пограничних розладів, адиктивної поведінки з формуванням супутніх залежностей від алкоголю та наркотиків. Установлено численні чинники порушень

адаптації правоохоронців – учасників бойових дій після повернення до мирного життя, що проявляються у сфері міжособистісних відносин.

Поліпшення ефективності діяльності правоохоронних органів є неможливим без удосконалення підходів до професійного психологічного відбору та психологічного супроводу особового складу. Актуальність підвищення якості профілактичної допомоги співробітникам поліції (реабілітації) диктує необхідність подальшого вдосконалення форм обстеження поліцейських і ставить перед психологами завдання активного виявлення пограничних психічних розладів (ППР).

Важливість розробки питання збереження психічного здоров'я правоохоронців України та підвищення ефективності психодіагностичних і реабілітаційних заходів зумовили необхідність проведення цього дослідження.

Стан дослідження проблеми

Дослідження багатьох авторів відмічають високу поширеність розвитку пограничних психічних розладів в учасників бойових дій [1–9]. На думку М. Аксьонова, Н. Жигінас та Ю. Петрової, психогенні невротичні стани в осіб небезпечних професій представлено структурованими й відносно стабільними пограничними розладами в їх «класичних» формах прояву (істеричні, диссоціативні, депресивні, нав'язливі, тривожно-фобічні й астеничні картини, «невроз виснаження») [5, с. 121].

У роботах В. Волошина відзначається поліморфність психопатологічної симптоматики у комбатантів із вираженими неврозоподібними порушеннями, соматовегетативними розладами й емоційно-вольовим зниженням [10, с. 129].

Т. Погодіна, І. Панова та А. Фірсов у структурі клінічних проявів ППР в учасників надзвичайних ситуацій відмічали переважання в структурі порушень істеро-конверсійних симптомів із нападами паніки та фобій [11, с. 32].

Г. Фастовцов, О. Резнік, О. Савина та В. Василевський описували у комбатантів психопатологічні порушення, які супроводжувалися антисоціальною агресивною поведінкою [12].

Ц. Короленко та Н. Дмитрієва підкреслювали дезадаптивний характер характерологічних трансформацій у комбатантів у цивільному житті [13, с. 318]. Схожі зміни описують О. Єпачинцева, Т. Казенних, В. Лебедева та Н. Бохан, розглядаючи особистісні особливості як тло для формування ППР і порушень поведінки в мирних умовах життя [14, с. 762], а в дослідженнях К. Ірдисова вони розглядаються з позиції зниження міжособистісної комунікативності, серед іншого і в сім'ї [15, с. 23].

Незважаючи на широку цікавість до цієї проблеми назріла необхідність розробити наукові заходи створення й удосконалення системи прогнозування психічного стану правоохоронців – учасників АТО для застосування необхідних заходів з мінімізації наслідків бойових дій і поліпшення якості виконання ними професійних завдань.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження – розробити модель прогнозування пограничних психічних розладів у правоохоронців МВС України – учасників антитерористичної операції.

Для досягнення цієї мети було послідовно вирішено таку низку завдань:

– визначено незалежні прогностичні ознаки появи ППР у правоохоронців – учасників АТО;

– виявлено регресійні коефіцієнти для незалежних прогностичних ознак появи ППР у таких правоохоронців.

Наукова новизна дослідження. Проблема збереження психічного здоров'я правоохоронців МВС України вперше вирішується шляхом прогнозування ймовірності розвитку пограничних психічних розладів особистості.

Матеріали та методи досліджень

Статистична обробка результатів дослідження здійснювалася з використанням програми SPSS 22.0. Як експериментально-психологічні методи використовувалися: опитувальник А. Басса – А. Дарки для виявлення рівня та характеру агресивної поведінки [16, с. 176–180], опитувальник травматичного стресу І. О. Котеньова для діагностики психологічних наслідків, а саме для виявлення провідних симптомів «вигорання» й фази формування стресу [16, с. 139–149].

Для побудови рівняння прогнозу застосовувався логістичний регресійний аналіз методом форсованого введення змінних; дані подано у вигляді відношення шансів (ВШ). Критичний рівень статистичної значущості склав $p \leq 0,05$, у разі попарного порівняння – $p \leq 0,017$.

У дослідженні взяли участь правоохоронці МВС України (324 особи), які брали участь в антитерористичній операції.

Обговорення результатів дослідження

Для прогнозування ППР у правоохоронців на основі базових шкал тесту І. О. Котеньова використовувався множинний регресійний аналіз. Як прогнозований коефіцієнт використано бінарний показник – «Умовно здорові правоохоронці, в яких в анамнезі виявлялися ППР». Під час проведення регресійного аналізу застосовувався метод покрокового виключення. Статистична значущість моделі прогнозу формування ППР у правоохоронців визначалася за $\chi^2 = 399,6$ ($p < 0,001$), $-2 LL = 481,9$ та Нейджелкерке $R^2 = 0,622$.

У таблиці 1 для кожної змінної, що міститься в моделі, показано ВШ і їх корекцію, враховуючи вплив інших включених у регресійну модель шкал тестових методик (ВШ).

Збільшується шанс формування ППР у разі зниження на 1 бал показників таких шкал тесту І. О. Котеньова: «Агравачія» ($1 / 0,969 = 1,03$), «Дисимуляція» ($1 / 0,952 = 1,05$), «Симптоми гіперактивації» ($1 / 0,942 = 1,06$), «Непряма агресія» ($1 / 0,656 = 1,52$), «Негативізм» ($1 / 0,603 = 1,66$), «Ворожість» ($1 / 0,853 = 1,17$).

Таблиця 1

**Незалежні прогностичні ознаки появи ППР
у правоохоронців – учасників антитерористичної операції**

Змінні, що залишилися в моделі	ВШ¹	95 % ДІ
Агравация	0,969	0,952–0,986
Дисимуляція	0,952	0,938–0,965
Симптоми вторгнення	1,033	1,009–1,058
Симптоми гіперактивності	0,942	0,920–0,964
Дистрес, дезадаптація	1,038	1,024–1,052
Наявність ознак ПТСР	1,014	1,008–1,020
Фізична агресія	1,183	1,056–1,325
Непряма агресія	0,656	0,557–0,771
Негативізм	0,603	0,518–0,703
Образа	1,507	1,247–1,821
Вербальна агресія	1,115	1,017–1,224
Ворожість	0,853	0,771–0,944

Примітка: ¹ – відношення шансів, скориговане з урахуванням впливу інших змінних під час множинного логістичного регресійного аналізу.

У разі підвищення показників таких шкал, як «Симптоми вторгнення», «Дистрес і дезадаптація», «Наявність ознак ПТСР», «Фізична агресія», «Образа», «Вербальна агресія», на 1 бал збільшується шанс формування ППР у правоохоронців – учасників антитерористичної операції.

Таким чином, до формування ППР найбільш схильні негативістичні поліцейські з

вираженими ознаками непрямої агресивності до того, що їх оточує, які перебільшують наявні проблеми, з ознаками психологічної дезадаптації в емоційній сфері особи. Регресійні коефіцієнти для кожної зі шкал і рівень їх статистичної значущості (подано в таблиці 2).

Таблиця 2

**Регресійні коефіцієнти для незалежних прогностичних ознак появи ППР
у правоохоронців – учасників АТО**

Змінні	Код	В¹	Значення статистики Вальда	р
Агравация	X1	-0,032	12,3	<0,001
Дисимуляція	X2	-0,050	45,0	<0,001
Симптоми вторгнення	X3	0,033	7,26	0,007
Симптоми гіперактивності	X4	-0,060	25,4	<0,001
Дистрес, дезадаптація	X5	0,037	29,5	<0,001
Наявність ознак ПТСР	X6	0,013	19,6	<0,001
Фізична агресія	X7	0,168	8,49	0,004
Непряма агресія	X8	-0,422	25,9	<0,001
Негативізм	X9	-0,505	42,1	<0,001
Образа	X10	0,410	18,0	<0,001
Вербальна агресія	X11	0,109	5,33	0,021
Ворожість	X12	-0,159	9,49	0,002
Константа	X13	4,052	12,3	<0,001

Отримані регресійні коефіцієнти та значення зважених ВШ для кожної із шкал показали, що змінні «Дисимуляція», «Негативізм», «Дистрес і дезадаптація», «Непряма агресія» та «Симптом гіперактивності» є інформатив-

ними показниками особистих якостей, які прогнозують формування ППР у правоохоронців – учасників АТО; далі по значущості розташовуються «Наявність ознак ПТСР», «Образа», «Агравация» і, нарешті, «Ворожість», «Фізична

агресія», «Симптоми вторгнення» та «Вербальна агресія».

Модель представлено такою формулою:

$$P(\hat{y}) = \frac{1}{1 + e^{-y}}$$

де: $y = + 4,052 - 0,032 \cdot X_2 + 0,033 \cdot X_4 + 0,037 \cdot X_5 + 0,013 \cdot X_6 + 0,168 \cdot X_7 - 0,422 \cdot X_8 - 0,505 \cdot X_9 + 0,410 \cdot X_{10} + 0,109 \cdot X_{11} - 0,159 \cdot X_{12}$,

$P(\hat{y})$ – ймовірність виявлення ППР ($0 \leq \hat{y} \leq 1$); результат, близький до «1», свідчить про велику ймовірність формування ППР, до «0» – про низьку ймовірність.

Розподіл 324 правоохоронців МВС України залежно від наявності ППР в анамнезі прогнозувався із застосуванням синтезованої логістичної моделі й точки розділення 0,5. Точність правильного прогнозу ймовірності формування ППР у правоохоронців – учасників АТО із застосуванням вищезгаданих методик становила 80,2 %.

Висновок

Для прогнозування пограничних психічних розладів у правоохоронців МВС України на підставі базових шкал опитувальника І. О. Котеньова та методики А. Басса – А. Дарки використовувався множинний регресійний аналіз. Визначено, що шанс формування ППР збільшується у разі зниження показників на 1 бал таких шкал: «Агравација», «Дисимуляція», «Симптоми гіперактивації», «Непряма агресія», «Негативізм» та «Ворожість». У разі підвищення показників таких шкал, як «Симптоми вторгнення», «Дистрес і дезадаптація», «Наявність ознак ПТСР», «Фізична агресія», «Образа» та «Вербальна агресія», на 1 бал збільшується шанс формування пограничних психічних розладів у правоохоронців МВС України. Доцільно використати цю модель для проведення планових психопрофілактичних оглядів у правоохоронців МВС України в період між відрядженнями в зону АТО.

Список бібліографічних посилань

1. Антосик С. М. Співвідношення характеристик діяльності в умовах дефіциту часу : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 1993. 16 с.
2. Балабанова Л. М. Категория нормы в исследовании и регуляции функциональных состояний человека : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.02. Харьков, 2001. 429 с.
3. Бучек Л. І. Аналіз емоційної стійкості як прояву особливостей саморегуляції особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 1993. 111 с.
4. Колесніченко О. С. Засади бойової психологічної травматизації військовослужбовців Національної гвардії України : монографія. Харків : НА НГУ, 2018. 488 с.
5. Аксёнов М. М., Жигинас Н. В., Петрова Ю. В. Посттравматическое стрессовое расстройство при некоторых видах профессиональной деятельности: постановка проблемы. *Вестник Томского государственного педагогического университета*. 2014. № 5 (146). С. 117–122.
6. Литвинцев С. В., Снедков Е. В., Резник А. М. Боевая психическая травма : руководство для врачей. М. : Медицина, 2005. 345 с.
7. Потапчук Є. М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців : монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2004. 322 с.
8. Шайхлисламов З. Р. Прогнозирование эмоциональной устойчивости работников органов внутренних дел в экстремальных условиях служебно-оперативной деятельности : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Харьков, 1997. 156 с.
9. Azhar M. Z., Varma S. L. Religious psychotherapy in depressive patients. *Psychotherapy and Psychosomatics*. 1995. Vol. 63, No. 3–4. P. 165–168. DOI: <https://doi.org/10.1159/000288954>.
10. Волошин В. М. Клиническая типология посттравматических стрессовых расстройств и вопросы дифференцированной психофармакотерапии. *Психиатрия и психофармакотерапия*. 2001. Т. 3, № 4. С. 125–132.
11. Погодина Т. Г., Панова И. В., Фирсов А. А. Клинико-динамические особенности посттравматических стрессовых расстройств участников боевых действий на фоне последствий черепно-мозговой травмы. *Медицинский вестник МВД*. 2004. № 3 (10). С. 31–33.
12. Фастовцов Г. А., Резник А. М., Савина О. Ф., Василевский В. Г. Клинико-психопатологические предпосылки криминальной агрессии у ветеранов локальных войн. *Социальная и клиническая психиатрия*. 2007. Т. 17, № 3. С. 20–25.
13. Короленко Ц. П., Дмитриева Н. В. Личностные и диссоциативные расстройства: расширение границ диагностики и терапии. Новосибирск : НГПУ, 2006. 448 с.
14. Епанчинцева Е. М., Казенных Т. В., Лебедева В. Ф., Бохан Н. А. Клиническая структура психических расстройств у участников локальных вооруженных конфликтов в отдаленном постбоевом периоде. *Успехи современного естествознания*. 2015. № 1, ч. 5. С. 760–764.
15. Ирдисов К. А. ПТСР в условиях чрезвычайной ситуации: клинико-эпидемиологические и динамические аспекты. *Вестник психиатрии и психологии Чувашии*. 2011. № 7. С. 21–34.

16. Агаєв Н. А., Кокун О. М., Пішко І. О. та ін. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців : метод. посіб. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2016. 234 с.

Надійшла до редколегії 13.03.2019

ЗЕМЛЯНСКАЯ Е. В., МАКАРЕНКО П. В. МОДЕЛЬ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ПОГРАНИЧНЫХ ПСИХИЧЕСКИХ РАССТРОЙСТВ У ПРАВООХРАНИТЕЛЕЙ – УЧАСТНИКОВ АНТИТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ ОПЕРАЦИИ

Раскрыты результаты построения модели прогнозирования пограничных психических расстройств у правоохранителей – участников антитеррористической операции. Определено, что шанс формирования пограничных психических расстройств увеличивается при снижении следующих шкал: «Аггравация», «Диссимуляция», «Симптомы гиперактивации», «Косвенная агрессия», «Негативизм», «Враждебность». Также шанс формирования пограничных психических расстройств у правоохранителей МВД Украины повышается при увеличении показателей шкал «Симптомы вторжения», «Дистресс и дезадаптация», «Наличие признаков ПТСР», «Физическая агрессия», «Обида», «Вербальная агрессия». Обосновано, что данную модель целесообразно использовать при проведении плановых психопрофилактических осмотров в правоохранителей МВД Украины в период между командировками в зону антитеррористической операции.

Ключевые слова: *психологическая травматизация, правоохранитель, пограничные психические расстройства, стрессовые факторы, психическое здоровье, антитеррористическая операция.*

ZEMLIANSKA O. V., MAKARENKO P. V. MODEL FOR PREDICTING BORDERLINE MENTAL DISORDERS OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS – PARTICIPANTS OF ANTI-TERRORIST OPERATION

An analysis of the professional tasks of law enforcement officers in the context of an anti-terrorist operation suggests a significant deterioration in their psychological and physical health. Therefore, one of the relevant problems of legal psychology is the development of scientific methods for substantiating and optimizing programs for the psychological provision of the professional activities of law enforcement officers serving in such conditions (professional selection, diagnosis and support of psychological readiness, psychological support, psychoprophylaxis, correction and rehabilitation). This is necessary to minimize the negative psychosocial consequences in the form of pronounced features of borderline mental disorders and addictive behavior with the formation of concomitant addictions to alcohol and drugs.

The authors of the article have revealed the results of constructing a model for predicting borderline stress disorders of law enforcement officers. The obtained regression coefficients and the values of weighted odds ratios for each of the scales demonstrated that the variables “Dis-simulation”, “Negativism”, “Distress and maladjustment”, “Indirect aggression” and “Symptom of hyperactivity” are the most significant indicators of personal qualities that predict the formation of borderline stress disorders of law enforcement officers – participants in the anti-terrorist operation; further significant are “The presence of features of post traumatic stress disorder”, “Resentment”, “Aggravation” and, finally, “Hostility”, “Physical aggression”, “Symptoms of invasion” and “Verbal aggression”.

It has been substantiated that negativistic law enforcement officers with pronounced features of indirect aggressiveness to the environment, exaggerating the existing problems, with features of psychological maladjustment in the emotional sphere of personality are mostly exposed to the formation of borderline stress disorders.

It is advisable to use this model for predicting borderline mental disorders during routine psycho-preventive examinations of law enforcement officers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the period between business trips to anti-terrorist operation zone.

Key words: *psychological traumatization, law enforcement officer, borderline mental disorders, stress factors, mental health, anti-terrorist operation.*

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ТА ПРАВА ЛЮДИНИ

УДК 351.72:338.22

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2019.2.03>

СЕРГІЙ МИКОЛАЙОВИЧ БОРТНИК,

доктор юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-5281-6007>,

e-mail: bortnik888toyota@gmail.com

СИСТЕМА ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

Обґрунтовано підходи до визначення проблемних питань системи державного фінансового контролю. Визначено основні загрози фінансово-бюджетній системі й мотиваційні фактори щодо мінімізації видаткової частини платежів та ухиляння від сплати податків. Доведено необхідність реформування системи державного фінансового контролю та визначено напрями вдосконалення його форм і методів.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, фінансовий контроль, ресурси, бюджет, податкова система.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Державний фінансовий контроль охоплює не лише процес формування доходної частини бюджетів, а і їх видаткову складову, оскільки держава повинна здійснювати контроль під час реалізації урядових програм, фінансуванні поточних і капітальних видатків, надання місцевим бюджетам додаткових ресурсів із Державного бюджету тощо.

Головна увага приділяється вчасності та повноті мобілізації ресурсного потенціалу, своєчасності й повноті надходжень та ефективності здійснення видатків на всіх рівнях економічних відносин державної фінансової системи й дотриманню правил обліку та звітності.

Разом із тим у значній частині система здійснення внутрішнього фінансового контролю суб'єктів господарювання та його структурних підрозділів виходить за межі державного фінансового контролю, оскільки саме від його принципності залежать результат фінансово-економічної діяльності та як наслідок – інвестиційна результативність власників капіталу, де кінцевою метою є як зростання первинного капіталу, так і збільшення вартості цілісного майнового комплексу.

Стан дослідження проблеми

Науковці стверджують, що державний фінансовий контроль виступає в ролі свого роду лакмусового папірця, з допомогою якого наочно проявляється весь процес руху ресурсів, починаючи зі стадії їх формування, що необхі-

дно для початку здійснення діяльності в будь-якій сфері публічного життя, і завершуючи одержанням результатів цієї діяльності [1, с. 165; 2, с. 395; 3, с. 34].

Разом із тим окремі дослідники надають особливе значення фінансовому контролю в загальній системі контролю як елементу в системі управління суспільними процесами, що зумовлюється його специфікою, і це найяскравіше проявляється в контрольній функції, що виражає специфічну сторону виробничо-господарської діяльності в будь-якій сфері та робить фінансовий контроль всеохоплюючим і всеосяжним [4, с. 126].

Водночас фінансовий контроль посилює соціальну орієнтацію щодо захисту фінансових прав суб'єктів економічних відносин, а ринкове формування додаткових елементних надбудов державного фінансового контролю і визначає перспективи й актуальність нашого дослідження.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є обґрунтування методичного підходу до визначення проблемних питань системи державного фінансового контролю, експертизи ефективності, відповідних процедур і методів, а також вимог до змісту його проведення.

Завданням дослідження є виявлення згаданих проблемних питань щодо діагностики теоретичних, методологічних і практичних аспектів вдосконалення державного фінансового

контролю та його правового й інформаційного забезпечення.

Наукова новизна дослідження

За рахунок формалізації окремих етапів системи державного фінансового контролю, визначення основних загроз фінансово-бюджетній системі та мотивації щодо ухилення від сплати податків набуло подальшого розвитку визначення факторів забезпечення національної безпеки.

Виклад основного матеріалу

В умовах відносин перерозподілу ресурсів державного та місцевих бюджетів щодо забезпечення виконання функцій держави й задоволення потреб соціального характеру зберігаються передумови існування державного фінансового контролю, оскільки саме він є однією з умов забезпечення ефективності фінансування потреб сталого розвитку.

Роль, завдання й масштаби державного фінансового контролю мають прямий зв'язок із поняттям національної й економічної безпеки України, рівень якої необхідно підвищувати. Законом України «Про національну безпеку України» визначено, що національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз¹. У свою чергу В. М. Геєць визначав економічну безпеку як «стан економіки, суспільства та інститутів державної влади, при якому забезпечується реалізація та гарантований захист національних економічних інтересів, прогресивний соціально-економічний розвиток України, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих внутрішніх та зовнішніх процесів» [5, с. 14]. Серед основних загроз, що кидають виклики сучасній економіці України, ми можемо виділити такі:

- нелегальна міграція капіталу, викликана як неефективною системою контролю за розподілом і використанням бюджетних ресурсів, так і приховуванням значних ресурсів суб'єктами господарювання та фізичними особами і як наслідок збільшення масштабу тіньової економіки;

- суттєве поширення процесів корупції в управлінських структурах, а відповідно, і криміналізації та як наслідок – збільшення кількості злочинів в економічній площині;

- недосконалість законодавчої складової фінансово-бюджетної системи, пов'язана з регулюванням економічних відносин, що спонукає до широкого застосування механізмів оптимізації й ухилення від сплати податків.

Без дієвого державного контролю неможливо підвищити найважливішу складову поняття «фінансово-економічна безпека» – бюджетну безпеку, під якою слід розуміти «стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції»².

Оскільки саме через бюджетні відносини перерозподіляються значні фінансові ресурси, виникає нагальна потреба розробки наукового й методичного забезпечення державного фінансового контролю щодо дотримання достовірності системи бюджетного обліку видатків.

Саме бюджетні ресурси надають можливість прогнозованого розвитку суб'єктів в умовах кризового стану економіки, а нівелювання впливу єдиної системи державного управління та недооцінювання специфіки державного фінансового контролю зумовлюються переплітанням інтересів індивідуальних і корпоративних суб'єктів та держави як головного розпорядника бюджетних ресурсів.

Наразі в Україні діє велика кількість державних органів і служб, які забезпечують виконання контрольних функцій у сфері фінансових відносин. Без чіткої концепції й наявності нормативно-правового поля у сфері державного фінансового контролю до таких органів і служб зараховують, як правило, Рахункову палату, Державну аудиторську службу, Державну казначейську службу, Міністерство фінансів України, Державну фіскальну службу, Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку, Фонд державного майна України, Національний банк України, Національну поліцію України тощо.

Разом із тим у проекті закону «Про основні засади діяльності органів державного фінансового контролю» стверджується, що «єдиним органом державного фінансового контролю в Україні, який у межах наявного правового поля від імені Уряду України формує та реалізує державну політику у сфері державного

¹ Про національну безпеку України : закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII.

² Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : затв. наказом М-ва екон. розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13> (дата звернення: 05.03.2019).

фінансового контролю, є Держаудитслужба», яка визначається як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом¹.

Система фінансового контролю, сформована на сьогодні в Україні, потребує невідкладного та якісного реформування, що пов'язано зі значним нормативним навантаженням, яке не лише визначає, а й обмежує функції органів контролю, тож, відповідно, і суперечностями й неузгодженістю щодо їх взаємодії. У свою чергу, це призводить не лише до зайвого витрачання ресурсів, а й до методологічно-правової плутанини.

Держава зацікавлена в отриманні підприємствами якомога більшого прибутку, а через прибуток – великих податків і зборів задля фінансування відповідних асигнувань. Саме достовірне оцінювання діяльності суб'єктів господарювання та їх фінансово-економічних показників, серед іншого бухгалтерської та фінансової звітності, повинно ґрунтуватися на принципах переконливості аналітичних доказів.

У свою чергу, діяльність, спрямована на отримання необхідного статистичного масиву, без використання методичних прийомів документального та фактичного контролю перевірки первинної документації за регістрами звітності стає неможливою.

Процес здійснення ревізійного контролю охоплює не лише окремі суб'єкти господарювання, але і їх структурні підрозділи, організації й установи, визначає взаємозв'язок із банківською системою й іншими пов'язаними службами та суб'єктами. За його допомогою різні рівні управління отримують інформацію щодо фактичного стану виробничої, комерційно-збутової та фінансової діяльності, виконання зобов'язань перед бюджетом і використання бюджетних коштів за призначенням.

Разом із тим сучасний етап перетворення та вдосконалення державного устрою, серед іншого і податкової системи, стикається з латентним протистоянням щодо виконання обов'язків суб'єктів зі сплати податкових платежів.

За оцінками фахівців, у господарській практиці присутні чотири основні мотиви ухилення від їх сплати: моральні, політичні, економічні й технічні [6, с. 292].

¹ Проект Закону про основні засади діяльності органів державного фінансового контролю від 17.09.2018 № 9086 / ініціатори: В. Б. Гройсман, Кабінет Міністрів України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64601 (дата звернення: 08.03.2019).

Однією з головних причин ухилення є нестабільний фінансовий стан платника, а чим він несприятливіший, тим більшим є намір щодо ухилення від сплати та мінімізації податкових платежів.

Таким чином, ми можемо констатувати, що пріоритетним фактором збільшення ефективності контрольно-аналітичної роботи у фінансово-економічній сфері є вдосконалення таких діючих процедур контролю:

- системи відбору суб'єктів для проведення перевірок;
- використання системи оцінювання роботи системи державного фінансового контролю;
- форм і методів перевірок.

Удосконалення кожного з цих елементів дозволить покращити систему організації державного фінансового контролю в цілому, а наявність дієвої системи відбору суб'єктів – вибрати найбільш ефективний напрям використання кадрових і матеріальних ресурсів.

На нашу думку, вдосконалення форм і методів державного фінансового контролю повинно відбуватися за такими напрямками:

- збільшення кількості спільних перевірок із відповідними органами контролю, серед іншого і проведення перехресних (зустрічних) перевірок;
- повторні перевірки суб'єктів, що допустили приховування та зловживання у великих розмірах;
- використання непрямих методів обчислення бази суб'єкта за наявності законодавчих норм.

Цей перелік шляхів удосконалення, звісно ж, не є вичерпним, проте пошук шляхів підвищення ефективності роботи органів державного фінансового контролю забезпечить можливість мобілізувати зусилля на вищезгаданих напрямках.

Незалежність органів державного фінансового контролю від місцевих владних органів як один із пріоритетних напрямів удосконалення діяльності в умовах докорінної ломки економічних відносин, що зачіпають інтереси всіх суб'єктів господарювання й більшості громадян, передбачає реалізацію на практиці державної політики з використанням відповідних норм права, а не суб'єктивних рішень і думок.

Будь-яка діяльність з виконання контрольних повноважень вносить певний розлад у діяльність підконтрольних суб'єктів, що пов'язано як із відволіканням та напруженням відповідного персоналу організації (фінансово-економічний відділ, юридичний відділ, бухгалтерія, відділ постачання та збуту тощо), так і з

необхідністю виконання додаткових обов'язків щодо підготовки й узагальнення окремого вхідного та вихідного статистичного масиву.

Т. А. Жадан визначає фінансовий контроль як «сукупність форм, методів та інструментів контролю, за допомогою яких суб'єкти фінансових правовідносин одержують інформацію про фактичний стан справ щодо процесів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів на всіх рівнях економічної системи держави, порівнюють отримані дані з цільовими або нормативними вимогами, визначають розміри і причини виявлених відхилень, вживають заходи, спрямовані на їх усунення, недопущення та попередження у майбутньому, з метою підвищення ефективності підготовки, прийняття та реалізації управлінських рішень у сфері управління фінансовими ресурсами» [7, с. 164].

Разом із тим головними завданнями державного фінансового контролю є здійснення контролю за «використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, правильністю визначення потреби в бюджетних коштах та взяттям зобов'язань, ефективним використанням коштів і майна, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і фінансової звітності»¹.

Проблема боротьби зі злочинністю, пов'язана з відмиванням грошових ресурсів, є актуальною як для нашої країни, так і для інших країн з ринковою економікою. Особливість полягає в тому, що відмивання та легалізація цих коштів здебільшого пов'язуються з економічною злочинністю та набувають міжнародного характеру. Так, під легалізацією (відмиванням) доходів слід розуміти «вчинення дій з метою надання правомірного вигляду володінню, користуванню або розпорядженню доходами або дій, спрямованих на приховування джерел походження таких доходів»², тобто відмивання коштів та майна – це процес маніпулювання протизаконно одержаними ресурсами, в результаті якого в подальшому може здійснюватись їх легальне використання, а саме це – дії, «спрямовані на приховуван-

ня чи маскуванню незаконного походження коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, а так само набуття, володіння або використання коштів або іншого майна, за умови усвідомлення особою, що вони були доходами»³.

Особливу небезпеку з погляду питань національної безпеки становить діяльність організованих злочинних угруповань, що дедалі активніше використовують кредитно-фінансові установи для відмивання, конвертації та подальшого присвоєння коштів.

Пильної уваги заслуговує процес приватизації, що супроводжується значними зловживаннями. Насамперед це розкрадання державного й особистого майна, хабарництво, незаконні валютні операції та махінації з фінансовими ресурсами. Головним чином це здійснюється шляхом незаконного списання в період підготовки до приватизації основних і оборотних ресурсів, насамперед коштовного обладнання, автоматизованих ліній тощо, що в подальшому перепродаються різним структурам. Трапляються факти зниження оцінної вартості об'єктів шляхом створення фіктивного банкрутства підприємства та перерахування на рахунок псевдокомерційних структур під фіктивні договори значних грошових сум із подальшим їх присвоєнням.

Зрозуміло, що не варто сподіватися на ухвалення безболісних рішень, які миттєво забезпечать соціальний добробут і динамічний розвиток. Для цього потрібен час, а готових рецептів проведення швидких кардинальних змін немає. Але вже сьогодні слід мобілізувати свої зусилля на вирішення найневідкладніших проблем нашої держави, однією з яких є протидія економічній злочинності, що загрожує національній фінансовій безпеці.

Незважаючи на вдосконалення та підвищення ролі окремих етапів фінансового контролю, слід зауважити, що кількість фінансових порушень із року в рік не зменшується, а сьогодні вимагає пошуку нових напрямів і методів здійснення державного фінансового контролю, зокрема впровадження аналітичної роботи з аналізу ефективності використання бюджетних ресурсів як окремими суб'єктами господарювання, так і галузями народногосподарського комплексу в цілому.

³ Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом : постанова Пленуму Верховного Суду України від 15.04.2005 № 5.

¹ Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : закон України від 26.01.1993 № 2939-XII : ред. від 27.01.2018 : назва в ред. закону від 16.10.2012 № 5463-VI.

² Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : закон України від 14.10.2014 № 1702-VII : ред. від 24.11.2018.

Висновки

Система вдосконалення дієвості державного фінансового контролю щодо цільового й ефективного розпорядження бюджетними ресурсами та за збереженням товарно-матеріальних цінностей значною мірою залежить від комплексного підходу до повноти реалізації заходів, спрямованих як на усунення факторів, що призвели до фінансових втрат, так і на забезпечення відшкодування завданих збитків.

Водночас система вдосконалення елементів комплексності контролю спирається на його якість на всіх етапах реалізації та своєчасність відповідного реагування головних розпорядників бюджетних ресурсів щодо відповідних аналітичних висновків, а саме на виявлення фактів нецільового й неефективного використання ресурсів, де головними напрямками є система приведення окремих елементів господарювання у відповідність до вимог бюджетного процесу, а також на заходи щодо відшкодування незаконних ви-

трат і регулювання обсягів фінансування видатків.

Разом із тим сучасний розвиток економічних перетворень дозволяє констатувати, що окремі елементи державних ресурсів стали головним джерелом формування тіньового капіталу через недостатньо прозорий розподіл бюджетних асигнувань для виконання робіт і надання послуг, які перераховуються спеціально створеним суб'єктам. Результат цього – безнадійні витрати бюджету, а їх повернення навіть із допомогою правоохоронних органів є практично неможливим.

Враховуючи зазначене, ми можемо говорити, що вдосконалення дієвості державного фінансового контролю можна досягти лише в ефективній координації ревізійно-аналітичних заходів, спрямованих на координацію та систематичний інформаційний обмін між фінансовими й контролюючими органами щодо забезпечення виконання бюджетів різних рівнів, а відповідно, створення єдиного інформаційного простору.

Список бібліографічних посилань

1. Касьяненко Л. М., Касьяненко А. М. Процесуальна теорія фінансового права. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools = Фундаментальные и прикладные исследования в практиках ведущих научных школ*. 2018. Vol. 26, No. 2. С. 161–167. URL: <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/323> (дата звернення: 08.02.2019).
2. Косова Т. Д., Шевченко В. В. Концептуальні засади становлення вищого державного фінансового контролю на регіональному рівні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 7. С. 31–36. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.7.31>.
3. Косова Т. Д., Шевченко В. В. Організація аудиту ефективності в системі зовнішнього державного фінансового контролю. *Молодий вчений*. 2018. № 2 (54). С. 394–398. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/2/92.pdf> (дата звернення: 20.03.2019).
4. Ільченко О. О. Фінансовий контроль господарської діяльності бюджетних установ: проблеми та шляхи вирішення // Стратегія розвитку України: фінансово-економічний та гуманітарний аспекти : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 17 жовт. 2018 р. Київ : Інформаційно-аналітичне агентство, 2018. С. 124–127.
5. Концепція економічної безпеки України / Ін-т екон. прогнозування ; кер. проекту В. М. Геєць. Київ : Логос, 1999. 56 с.
6. Парфентій Л. А. Ухилення від сплати податків в Україні: причини та методи боротьби. *Бізнес Інформ*. 2018. № 3. С. 290–295.
7. Жадан Т. А. Економічна сутність та зміст поняття «державний фінансовий контроль». *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 16. С. 161–168.

Надійшла до редколегії 22.04.2019

БОРТНИК С. Н. СИСТЕМА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ

Обоснованы подходы к определению проблемных вопросов системы государственного финансового контроля. Определены основные угрозы финансово-бюджетной системе и мотивационные факторы касательно минимизации расходной части и уклонения от уплаты налогов. Доказана необходимость реформирования системы государственного финансового контроля и определены направления совершенствования его форм и методов.

Ключевые слова: национальная безопасность, экономическая безопасность, финансовый контроль, ресурсы, бюджет, налоговая система.

BORTNYK S. M. THE SYSTEM FOR IMPROVING THE STATE FINANCIAL CONTROL

It has been substantiated that the role, tasks and scale of the state financial control are directly related to the concept of national and economic security of Ukraine, and the specific attitude towards this control is due to the fact that it is carried out in the plane of interweaving of state, regional, corporate and individual interests.

It has been noted that the state financial control covers not only the process of the formation of the revenue part of the budgets, but also their expenditure component, since the state should implement it during the realization of government programs, financing current and capital expenditures, providing local budgets with additional resources from the State Budget, etc.

Due to the formalization of certain stages of the system of the state financial control, identification of the main threats to the financial and budgetary system and motivation to avoid tax payments, the definition of the factors of ensuring national security was further developed in the article.

To improve the existing control procedures, the author has offered the list of factors for increasing the efficiency of control in the financial and economic sphere, which can facilitate the organization of the state financial control in general.

The author has determined the directions for improving the forms and methods of the state financial control, namely: increase of the number of joint inspections of controlling agencies, including cross-checks (counter-checks); carrying out repeated inspections of subjects that made concealment and abuse in large amounts; usage of indirect methods of calculating the subject's base.

Key words: *national security, economic security, financial control, resources, budget, tax system.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПОЛІЦЕЇСТИКА

УДК 347.961.1

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2019.2.04>

МИХАЙЛО ВОЛОДИМИРОВИЧ ЗАВАЛЬНИЙ,
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
Харківський національний університет внутрішніх справ;
 <https://orcid.org/0000-0003-4191-061X>,
e-mail: mzavalny@pp-ss.pro

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ КОНТРОЛЮ ЗА НЕДЕРЖАВНИМИ СУБ'ЄКТАМИ ОХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто проблеми делегування державних повноважень у сфері правоохорони до приватного сектору економіки, розглянуто питання здійснення контролю за недержавними суб'єктами охоронної діяльності. Визначено принципи державного контролю за діяльністю недержавних суб'єктів охоронної діяльності. Проаналізовано міжнародні вимоги щодо забезпечення такого контролю як із боку міжнародних інституцій, так і в межах національного законодавства.

Ключові слова: охорона правопорядку, недержавні суб'єкти охорони правопорядку, приватні охоронні компанії, приватні військові та охоронні компанії, права людини, контроль.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Процеси соціально-економічних і політико-правових перетворень в Україні змінили місце й роль держави в сучасному суспільстві та взаємовідносини держави та громадянина, зокрема у сфері правоохоронної діяльності. Застаріла система суб'єктів правоохорони не в змозі належним чином забезпечити реалізацію правоохоронної діяльності та розвиток соціально-економічних відносин в умовах формування сучасного ринку товарів і послуг. Приватні охоронні компанії відіграють все значнішу роль у секторі безпеки в усьому світі. Надаючи охоронні послуги, вони безпосередньо впливають на безпеку, права людини й демократичний порядок у державі. У зв'язку з цим питання правового регулювання діяльності й відповідальності приватних охоронних компаній є особливо важливими для суспільства та держави.

Стан дослідження проблеми

Питання правоохоронної діяльності та прав людини неодноразово становили предмет дослідження вітчизняних науковців. Особливо актуальними є ідеї, викладені у працях О. І. Безпалової [1], В. В. Галуцька [2], В. О. Боняка [3], К. Л. Бугайчука [4], І. М. Квеляшвілі [5], В. І. Курила [6], Н. П. Матюхіної [7], О. М. Музичука [8], С. С. Юрка [9] тощо. Водно-

час, зважаючи на тенденцію стрімкого прискорення процесу приватизації й аутсорсингу державних повноважень у сфері забезпечення охорони й безпеки, виникають додаткові проблеми у сфері контролю за діяльністю приватних охоронних компаній, які потребують загального вирішення.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є теоретична розробка регуляторно-правових механізмів контролю за діяльністю недержавних суб'єктів у сфері охорони та безпеки.

Завданнями дослідження є визначення стану державного контролю за діяльністю недержавних суб'єктів правоохорони в Україні, а також способів впливу на приватні охоронні компанії з боку як держави, так і інших інституцій.

Наукова новизна дослідження

Констатовано, що метою контролю за діяльністю недержавних суб'єктів у сфері забезпечення охорони й безпеки є недопущення відхилень від установленого порядку забезпечення державної безпеки й охорони громадського порядку, попередження, виявлення та припинення дій, що завдають шкоди охоронюваним державою інтересам. У законодавстві є недопустимим існування загальних положень, які

не конкретизують порядок здійснення контролю, що явно не сприяє реалізації публічно значущих функцій у сфері забезпечення правопорядку, дотримання прав і свобод як громадян, так і самих суб'єктів правоохорони, а також реалізації їхнього правового статусу.

Виклад основного матеріалу

Держави, як правило, встановлюють для приватних охоронних компаній певні обов'язки, певні правові межі їх діяльності для забезпечення безпеки громадян. Контроль над недержавними суб'єктами правоохорони забезпечується зазвичай шляхом установа різних відповідних механізмів. Якщо недержавну (приватну) правоохорону розуміти як частину всього сектору правоохорони в державі, то належний контроль сприятиме належному управлінню всією правоохоронною діяльністю в державі, реальному забезпеченню прав і свобод людини.

На жаль, мусимо констатувати, що досить складно чітко визначити роль держави в забезпеченні професіоналізму недержавних суб'єктів правоохорони. Вивчення ситуації як в Україні, так і в інших країнах колишнього СРСР і Східної Європи свідчить про недостатню увагу законодавчої влади до регулювання й контролю за діяльністю недержавних суб'єктів правоохорони. Відсутнє розуміння важливої ролі приватних структур у забезпеченні правопорядку й безпеки. Недостатню увагу приділяється питанням нагляду за професійною діяльністю приватних суб'єктів охорони, у тому числі й регулювання порядку відповідальності цих суб'єктів за неналежне виконання зобов'язань щодо забезпечення безпеки. Держава зобов'язана встановлювати стандарти надання охоронних послуг з урахуванням дотримання прав і свобод людини під час проведення охоронних заходів.

Слід зазначити, що держава не має права втратити монополію на застосування сили в країні. Події останніх років свідчать про те, що певні групи, прикриваючись ідеями революції, здійснюють антигромадську й антидержавну діяльність. Це й окремі громадські формування з охорони громадського порядку та кордону, і деякі громадські організації «правоохоронного спрямування». Експлуатуючи існуючі як внутрішні, так і зовнішні загрози, була створена велика кількість громадських об'єднань, діяльність яких спрямовано на реалізацію антиконституційних цілей. Така тенденція спостерігається в багатьох країнах, що розвиваються, та в країнах третього світу. Приватні

охоронні структури та громадські формування не лише використовуються як альтернатива державним структурам, а нерідко привласнюють усупереч законодавству поліцейські функції [10, с. 235]. Більш ніж в у 44 країнах світу кількість осіб, задіяних у приватній охороні, взагалі перевищує поліцейські сили [11].

Діяльність як державних, так і недержавних суб'єктів правоохорони повинна перебувати в передбачених законом межах. Це вимагає створення надійного й дієвого механізму контролю з боку держави за належним виконанням повноважень, що делегуються державою громадянському суспільству й приватним особам. Українці необхідно забезпечити дієвий контроль за діяльністю недержавних суб'єктів правоохорони. Його метою є недопущення відхилення від установленого порядку забезпечення державної безпеки й охорони громадського порядку, попередження, виявлення та припинення дій, які завдають шкоди інтересам держави й суспільства. Неконтрольованій аутсорсинг діяльності у сфері правоохорони та незабезпечення державою належного контролю за діяльністю недержавних суб'єктів правоохорони можуть призводити до значних порушень прав і свобод громадян [12, р. 14]. Міжнародне право вказує, що держава зобов'язана відповідати за дії або бездіяльність державних органів, що призвели до порушень прав людини [13, р. 11].

Контрольна діяльність держави стосовно недержавних суб'єктів правоохорони є складовою частиною механізму реалізації норм права, які є обов'язковими для досягнення необхідного рівня правовідносин. Контроль є одним із методів (способів) правоохоронної діяльності, стадією управлінського циклу. Належна організація контролю сприяє усуненню недоліків управління. Контроль дозволяє вчасно коригувати здійснення управлінської діяльності й уживати заходів щодо усунення недоліків і відхилень.

Державний контроль за діяльністю недержавних суб'єктів правоохорони має здійснюватися лише за умов дотримання основних його принципів, таких як законність, об'єктивність, дотримання професійної етики, гласність, плановість, систематичність і регулярність, дієвість та оперативність, компетентність, методологічна спрямованість, результативність і ефективність.

Важливість контролю за приватними охоронними компаніями та службами безпеки обумовлюється особливостями послуг, що надаються цими суб'єктами. У процесі своєї

діяльності приватні охоронні компанії можуть застосовувати фізичну силу та спеціальні засоби (в окремих країнах і вогнепальну зброю) щодо громадян, здійснювати затримання, що, у свою чергу, може викликати поведження, що принижує гідність, і фізичні страждання. Подальші приватизація й аутсорсинг у сфері забезпечення безпеки обумовлюють значне розширення цієї галузі та збільшення ризиків порушення прав і свобод людини.

Забезпечення безпеки традиційно ототожнюється з державною монополією – держава забезпечує існування збройних сил, поліцейських структур, а також інших силових структур забезпечення безпеки й правопорядку в країні. У зв'язку з цим саме вона і відповідає за дію й бездіяльність офіційних органів, що призводять до порушень прав людини. Водночас виникає питання відповідальності недержавних структур забезпечення безпеки та правопорядку, яким делеговано певні державні функції. Питання відповідальності недержавних суб'єктів забезпечення правоохорони за порушення прав і свобод людини залишається відкритим.

Приватизація державних функцій забезпечення захисту й безпеки яскраво проявилася в США після Другої світової війни. Урядові структури активно уклали договори із приватними структурами щодо делегування функцій правоохорони [12]. Згодом і в країнах Європи спостерігався активний процес приватизації державних функцій. Приватні структури були допущені до управління в'язницями, центрами утримання мігрантів, до перевезення ув'язнених, до електронних систем спостереження й до охорони дипломатичних представництв. Шляхом залучення до державної діяльності приватних підрядників і субпідрядників держави знімають із себе певну частину відповідальності за дотримання міжнародних стандартів прав людини. Як уже було відзначено, відповідно до міжнародних норм держава зобов'язана відповідати за забезпечення прав людини в діяльності саме державних структур.

Права людини – це всесвітньо визнані норми, захищені міжнародно-правовими договорами, які встановлюють відповідальність держави щодо її громадян та інших осіб на її території. Крім міжнародних актів, зобов'язання та стандарти дотримання прав людини закріплено в національних конституціях, під захистом яких вони і перебувають. Серед прав людини, як правило, виділяють цивільні й політичні права, метою яких є захист приватно-

го життя, захист від катувань і поведження, що принижує гідність, право на свободу на захист від несправедливого арешту й утримання під вартою, право на свободу слова тощо. Крім того, серед прав людини виділяють економічні, соціальні й культурні права, спрямовані на гарантування гідного рівня життя та соціальну захищеність, право на освіту, доступ до культурних цінностей, вільну участь у культурному житті суспільства, користування результатами наукового прогресу тощо.

Проблема виникає в забезпеченні відповідальності недержавних суб'єктів забезпечення безпеки щодо дотримання прав людини. Міжнародні норми щодо захисту прав людини спрямовано на держави, вони покладають юридичну відповідальність на державні органи, якщо ті порушують ці права. Цей механізм був розроблений для обмеження влади держави стосовно своїх громадян. При цьому не була врахована можливість часткового делегування державних функцій приватному сектору економіки. Інакше кажучи, відсутній безпосередній механізм впливу міжнародного законодавства із прав людини щодо їх порушення приватними охоронними компаніями. І хоча існують окремі механізми впливу на держави щодо наймання ними за контрактом приватних структур усередині країни, діяльність таких структур поза територією держави не підлягає жодному контролю. Спільними зусиллями зі збільшення поінформованості громадськості про діяльність приватних охоронних компаній можна підняти стандарти діяльності таких структур.

Необхідність посилення контролю обумовлюється двома основними аспектами. По-перше, існує необхідність підвищити стандарти корпоративного управління галузю недержавної охорони, яка була неодноразово заплямована порушенням дисципліни певних фірм, особливо стосовно прав людини. По-друге, існує більш загальна тенденція до регулювання поведінки всіх бізнес-структур стосовно прав людини в усіх сферах їх діяльності, і ця тенденція досягла апогею з ухваленням однієї з найважливіших ініціатив бізнесу з прав людини за останні роки – Керівних принципів підприємницької діяльності в аспекті прав людини – щодо здійснення в межах Організації Об'єднаних Націй стосовно «захисту, дотримання й засобів правового захисту» (UNGPs), які були розроблені Спеціальним представником Генерального секретаря з питань прав людини й транснаціональних корпорацій та

інших підприємств (Резолюція Ради ООН із прав людини № 17/4 від 16 червня 2011 р.¹).

Згідно з п. 5 зазначених принципів держави не звільняються від своїх зобов'язань за міжнародним правом щодо прав людини у випадку, коли вони приватизують сферу надання послуг, які можуть вплинути на реалізацію прав людини. Нездатність держави забезпечити, щоб підприємства, які надають такі послуги, діяли відповідно до правозахисних зобов'язань держави, може призвести до репутаційних і правових наслідків для самої держави. Як необхідний крок у відповідних контрактах на надання послуг або уповноважуючому законодавстві слід чітко вказати, що держава очікує дотримання прав людини цими підприємствами. Державам слід забезпечити можливість ефективного контролю над діяльністю підприємств, у тому числі за рахунок належного незалежного моніторингу й механізмів підзвітності.

У межах свого обов'язку захищати від порушень із підприємницькою діяльністю порушень прав людини держави за допомогою судових, адміністративних, законодавчих або інших відповідних засобів повинні вживати належних заходів для забезпечення того, щоб у випадках, коли такі порушення відбуваються на їхній території та/або в межах їх юрисдикції, зацікавлені сторони одержували б доступ до ефективних засобів правового захисту. І якщо держава не вживатиме належних заходів у разі порушень, проголошена захисна функція держави втрачає свій сенс.

Аналіз Керівних принципів підприємницької діяльності в аспекті прав людини (UNGPs) дозволяє виділити чотири можливі способи впливу на приватні охоронні компанії:

- 1) національні правові системи й суди;
- 2) корпоративні норми;
- 3) міжнародні й регіональні добровільні ініціативи;
- 4) міжнародно-правове регулювання.

Кожен зі способів має власні недоліки. По-перше, лише деякі держави мають відповідне законодавство, щоб мати реальний вплив на дії приватних охоронних компаній за кордоном. По-друге, корпоративні норми не мають достатньої ваги й часто не дотримуються самими компаніями. Певні позитивні тенденції спостерігаються стосовно міжнародних і регіональних добровільних ініціатив, а також розвитку міжнародних правових норм.

¹United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights (UNGPs). URL: https://www.ohchr.org/documents/publications/GuidingprinciplesBusinesshr_eN.pdf.

Що стосується приватних військових компаній, то їх правовий статус не визначено у більшості країн світу. Лише декілька країн світу офіційно допускають реєстрацію таких компаній, але зазвичай їм заборонено діяти на території країни реєстрації.

Приватні військові й охоронні компанії нині нерідко використовуються в зонах збройних конфліктів окремими особами, компаніями й урядами. Їх наймають для виконання цілої низки послуг від експлуатації бойових комплексів до захисту дипломатичного персоналу. Останнім часом практика використання приватних військових та охоронних компаній значно розширилася. Спробою врегулювати діяльність цих структур стало ухвалення з ініціативи Швейцарії та Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ) документа Монтре, в якому були відтворені чинні зобов'язання держав, приватних військових і охоронних компаній і їхнього персоналу за міжнародним правом у тому випадку, коли приватні військові й охоронні компанії з якої-небудь причини присутні в зоні збройного конфлікту. У розробці документа взяли участь урядові експерти Австралії, Австрії, Анголи, Афганістану, Німеччини, Іраку, Канади, Китаю, Польщі, Об'єднаного Королівства Великобританії й Північної Ірландії, Сполучених Штатів Америки, Сьєрра-Леоне, України, Франції, Швейцарії, Швеції й Південно-Африканської Республіки. Цей документ не претендує на те, щоб бути юридично обов'язковим, і не має своєю метою легітимізацію використання приватних військових та охоронних компаній у якихось конкретних обставинах. Документ Монтре визначає приватні військові й охоронні компанії як «приватні підприємницькі суб'єкти, які надають військові й/або охоронні послуги, незалежно від того, як вони себе характеризують. Військові й охоронні послуги охоплюють, зокрема, збройну охорону й захист людей та об'єктів, наприклад транспортних колон, будинків та інших місць; техобслуговування й експлуатацію бойових комплексів; утримання під вартою ув'язнених; і консультування або підготовку місцевих військовослужбовців та охоронців»².

²Документ Монтрё о соответствующих международно-правовых обязательствах и переносимых практических методах государств, касающихся функционирования частных военных и охранных компаний в период вооруженного конфликта. Монтрё, 17 сентября 2008 года. URL: <https://www.icrc.org/rus/assets/files/other/montreau.pdf> (дата звернення: 20.05.2019).

На держави покладається обов'язок установлення кримінальної юрисдикції та здійснення контролю за міжнародним правом і національним законодавством щодо злочинів, вчинених приватними військовими компаніями та їхнім персоналом, і, зокрема, розгляд питання про встановлення корпоративної кримінальної відповідальності за злочини, вчинені приватними військовими компаніями, з урахуванням національної правової системи, а також кримінальної юрисдикції стосовно серйозних злочинів, учинених персоналом приватних військових компаній за кордоном. Не звертаючи уваги на активну підтримку й використання приватних військових та охоронних компаній у світовій практиці, хотілося б акцентувати увагу на негативних наслідках діяльності таких суб'єктів для соціуму в цілому. Використання таких структур обґрунтовується головним чином економічними причинами, а насправді під цим ховається небажання офі-

ційної влади відповідати за можливі негативні наслідки.

Висновки

Можемо констатувати, що останніми роками у сфері забезпечення охорони й безпеки спостерігається тенденція прискорення процесу приватизації й аутсорсингу державних повноважень. Це створює додаткові проблеми у сфері контролю за діяльністю приватних охоронних компаній. Констатується значний потенціал для негативного впливу на стан забезпечення прав людини. Існуючі регуляторні правові механізми у сфері охорони й безпеки, в основному, передбачають, що приватні компанії самостійно будуть займатися впровадженням механізмів забезпечення прав людини у свою корпоративну структуру. Україні, як і іншим державам, необхідно привести своє національне законодавство у відповідність до Керівних принципів підприємницької діяльності в аспекті прав людини.

Список бібліографічних посилань

1. Безпалова О. І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави : монографія. Харків : НікаНова, 2014. 544 с.
2. Галунько В. В. Охорона права власності: адміністративно-правові аспекти : монографія. Херсон : ХМД, 2008. 348 с.
3. Боняк В. О. Конституційно-правові засади організації та функціонування органів охорони правопорядку України: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2015. 40 с.
4. Бугайчук К. Л. Національна поліція України як суб'єкт реалізації правоохоронної функції держави // Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : тези доп. круглого столу (м. Харків, 27 жовт. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 30–33. URL: http://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/27_10_2017/pdf/7.pdf (дата звернення: 20.05.2019).
5. Квеліашвілі І. М. Зарубіжна практика застосування аутсорсингу в органах державної влади: перспективи для України. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2015. № 4 (27). С. 171–178.
6. Курило В. І. Правові засади охоронної діяльності. Київ : Кондор, 2005. 182 с.
7. Матюхіна Н. П. Приватизація державних функцій у контексті завдань реформування державного управління // Сучасна адміністративно-правова доктрина захисту прав людини : тези доп. та наук. повідомл. учасників наук.-практ. конф. (м. Харків, 17–18 квіт. 2015 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; НАПрН України ; Благод. фонд «Мир і порядок». Харків : Право, 2015. С. 97–101.
8. Музичук О. М. Контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні : монографія. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2010. 630 с.
9. Юрко С. С. Недержавна охоронна і правоохоронна діяльність в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2017. 252 с.
10. Юртаєва К. В., Завальний М. В. Питання протидії злочинам у сфері громадської безпеки і порядку в контексті приватизації застосування примусу в державі // Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС (18 квіт. 2019 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2019. С. 234–236.
11. Provost C. The Industry of Inequality: Why the World Is Obsessed With Private Security. *The Guardian*. 12 May 2017. URL: <https://pulitzercenter.org/reporting/industry-inequality-why-world-obsessed-private-security> (дата звернення: 20.05.2019).
12. Likosky M. The Privatization of Violence // *Private Security, Public Order: The Outsourcing of Public Services and Its Limits* / eds: S. Chesterman, A. Fisher. Oxford : Oxford University Press, 2009. P. 11–24. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199574124.003.0001>.
13. MacLeod S. Defining Private Security Accountability // *Whose Responsibility? Reflections on Accountability of Private Security in Southeast Europe* / eds: F. Klopfer, N. van Amstel. Geneva : Geneva Centre

for the Democratic Control of Armed Forces, 2017. P. 9–15. URL: <http://old.csd.bg/artShow.php?id=18039> (дата звернення: 20.05.2019).

Надійшла до редколегії 21.05.2019

ЗАВАЛЬНИЙ М. В. МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ И НАЦИОНАЛЬНЫЕ МЕХАНИЗМЫ КОНТРОЛЯ ЗА НЕГОСУДАРСТВЕННЫМИ СУБЪЕКТАМИ ОХРАННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Рассмотрены проблемы делегирования государственных полномочий в сфере правоохраны в частный сектор экономики, рассмотрены вопросы осуществления контроля над негосударственными субъектами охранной деятельности. Определены принципы государственного контроля над деятельностью негосударственных субъектов охранной деятельности. Проанализированы международные требования по обеспечению такого контроля как со стороны международных институций, так и в пределах национального законодательства.

Ключевые слова: охрана порядка, негосударственные субъекты охраны порядка, частные охранные компании, частные военные и охранные компании, права человека, контроль.

ZAVALNYI M. V. NATIONAL, INTERNATIONAL AND LEGAL MECHANISMS OF CONTROL OVER THE ACTIVITY OF NON-GOVERNMENT SECURITY ENTITIES

The author of the article has studied the reasons for introducing a control mechanism over the activities of private security companies, which play an increasingly important role in the security sector worldwide. These companies by providing security services, directly influence the security, human rights and democratic order of the country. In this regard, it has been emphasized that the issues of legal regulation of the activities and responsibilities of private security companies are particularly important for society and the state.

The importance of controlling private security companies and security services is conditioned by the particularities of the services provided by these entities. Private security companies in the course of their activities can apply physical force, special means (in some countries even firearms) to citizens, carry out their detention, which in turn can cause degrading treatment and physical suffering. Further privatization and outsourcing in the security sector has led to a significant expansion of this area and increased risks of human rights and freedoms' violations. The author has stated that the purpose of control over the activity of non-government entities in the field of security and safety is to prevent deviations from the established order of state security and public order protection, prevention, detection and termination of actions that harm the protected state interests. The need to strengthen this control is due to two main aspects: 1) there is a need to raise the standards of corporate governance in the field of non-governmental protection of human rights; 2) there is a more general tendency to regulate the behavior of all business structures regarding human rights in all areas of their activities. The author has distinguished four possible ways to influence private security companies: national legal systems and courts; corporate norms; international and regional voluntary initiatives; international and legal regulation.

Key words: policing, non-government security entities, private security companies, private military and security companies, human rights, control.

ЄВГЕН АРКАДІЙОВИЧ НЕБОРСЬКИЙ,*Науково-дослідний інститут публічного права (м. Київ), здобувач;* <https://orcid.org/0000-0002-6783-2958>,*e-mail: iurnikus@ukr.net***МЕТОДИ ТА ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ МІСТОБУДУВАННЯ**

Досліджено методи діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері містобудування. Зазначено, що державна політика у сфері будівництва повинна мати повноцінний інструментарій. Зроблено висновок, що серед найбільш досліджених методів правового регулювання, властивих різним галузям права, виокремлюють імперативний та диспозитивний. Для сфери містобудування властиве широке використання суб'єктами адміністративно-правових відносин диспозитивного методу. Акцентовано на поширеному застосуванні на практиці імперативних, уповноважувальних, заохочувальних і рекомендаційних методів. Визначено систему принципів діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері містобудування: а) загальні принципи; б) спеціальні принципи, які повинні бути закріплені в будівельному законодавстві.

Ключові слова: суб'єкти, містобудування, принципи, методи, будівельна галузь, публічна адміністрація.

*Оригінальна стаття***Постановка проблеми**

Формування якісної державної політики та належної реалізації прав і свобод людини в будь-якій сфері не можливе без відповідних методів і принципів правового регулювання, а також методів та принципів діяльності суб'єктів у тій чи іншій сфері.

Не є виключенням і сфера містобудування. У сучасних умовах в Україні вкрай важливо мати чітку структуру методів і принципів діяльності всіх суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері містобудування як підґрунтя належного виконання норм чинного законодавства, якісного виконання функцій означеними суб'єктами та формування сприятливого середовища для розвитку галузі.

Стан дослідження проблеми

Проблематиці методів і принципів правового регулювання, методів та принципів діяльності в науці приділено окрему увагу. Правники нерозривно пов'язують категорії форми та методу правового регулювання (публічного адміністрування для адміністративного права). При цьому зазначають, що, якщо форму діяльності можна досить чітко продемонструвати, показати її правовий зміст та основне призначення, то її методи і принципи характеризуються меншим ступенем правової регламентації. Зазначене свідчить про необхідність дослідження зазначеного напрямку.

Проблеми правового регулювання в галузі будівництва розглядали у своїх працях Г. М. Гриценко, Е. Б. Кубко, І. О. Луговий, А. В. Матвійчук, І. М. Миронець, А. М. Мірошніченко, Г. Р. Мацюк, К. Б. Починок, В. О. Ромасько, Б. М. Семенко, Є. Ю. Соболев та ін.

Більш предметними є праці таких науковців, як О. В. Кудрявцев, А. В. Матвійчук, І. М. Миронець, К. Р. Резворович, В. О. Ромасько, О. В. Савицький, Б. М. Семенко та інші, спрямовані на адміністративно-правове регулювання будівельної галузі. Ученими були оглядово досліджені питання, які стосуються методів і принципів діяльності суб'єктів містобудування, зокрема предметом розгляду була їх юрисдикційна, публічно-сервісна та контрольно-наглядова діяльність. Комплексного розгляду суб'єктного складу в будівельній галузі як окремого наукового дослідження не існує, а також не визначено окремою системою сукупність методів і принципів діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері містобудування.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – визначити методи і принципи діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері містобудування. *Завданнями є:* визначити перелік методів діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері містобудування; узагальнено охарактеризувати кожне з методів; визначити

принципи діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері містобудування; навести класифікацію принципів діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері містобудування.

Наукова новизна дослідження

Сформульовано авторське поняття методів діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері містобудування та наведено їх. Запропоновано такі принципи поділити на: а) загальні; б) спеціальні.

Виклад основного матеріалу

Державна політика у сфері будівництва «повинна мати повноцінний інструментарій: систему засобів для передачі рішень, відслідковування їх виконання, коригування планів та заходів, залучення необхідних матеріальних і людських ресурсів, оцінки реалізації політики» [1, с. 170]. Беручи за основу наші попередні висновки щодо відносин у сфері містобудування, можемо констатувати, що для регулювання таких застосовується весь спектр методів правового регулювання зі збереженням їх відносної своєрідності. Якщо йдеться про формування окремої галузі права – містобудівного права, то потрібно говорити також про виокремлення галузевих методів правового регулювання.

Проте питанням, яке постає перед нами, є аналіз методів і принципів діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері містобудування. Певна своєрідність методів діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері містобудування свідчить про поступове становлення окремої галузі права. Однак спільність системи методів для всієї системи права також не слід відкидати. Найбільш дослідженими методами правового регулювання, властивими різним галузям права, є імперативний і диспозитивний.

Імперативний метод спрямований на виникнення, зміну або припинення правовідносин у сфері містобудування та реалізується системою органів публічної влади через правозастосування. Наслідком цього є видання правозастосовного акта, завдяки положенням якого суб'єкти зазначених правовідносин набувають специфічних юридичних прав та обов'язків. У сфері державного контролю та нагляду за дотриманням норм містобудівного права чітко визначені суб'єкти правовідносин: Державна архітектурно-будівельна інспекція та її територіальні органи, містобудівні ради, органи та посадові особи місцевого самоврядування та ін. Вони наділяються компетенці-

єю впливати на суб'єкта містобудування за допомогою імперативного методу правового регулювання.

Отже, імперативний метод застосовується в адміністративно-правових відносинах, що стосуються інтересів суспільства та держави, та формує гарантії дотримання прав і свобод людини та громадянина. Крім того, за допомогою імперативного методу реалізуються принципи законності та верховенства права.

Водночас для сфери містобудування властиве широке використання суб'єктами адміністративно-правових відносин диспозитивного методу. Для врегулювання діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері містобудування на рівні окремих фізичних та юридичних осіб зазвичай застосовується диспозитивний метод. Для органів влади теж властиве застосування диспозитивного методу, який передбачає взаємодію з громадськістю в питаннях містобудування.

Можна виокремити також загальноправовий підхід до системи методів, який є досить поширеним на практиці. За такого підходу визначаються такі базові методи: імперативні, уповноважувальні, заохочувальні, рекомендаційні тощо. Безумовно, всі ці методи у правозастосовній практиці знайшли своє місце, а теоретичні розробки науковців сприяють їх удосконаленню.

Однак недостатня увага науковців, передусім теоретиків права, до певних специфічних (можна сказати галузевих) методів (контроль, перевірка, дотримання стандартів тощо) спричинила звуження кола наукових розробок до переважно галузі адміністративного права. При цьому часто виникає ситуація, коли ґрунтовним науковим дослідженням окремих методів передують їх нормативне закріплення, тобто законодавець по суті скеровує вектор наукового пошуку.

Ми, звісно, визнаємо той факт, що в нормотворчій роботі беруть участь провідні науковці й інститути громадянського суспільства, що є передумовою якісного нормативного матеріалу, який відповідатиме потребам суспільства. Однак, на нашу думку, цим процесам мають передувати комплексні наукові дослідження на рівні дисертаційних робіт або монографій, конференцій та круглих столів.

Отже, проаналізована система методів правового регулювання та методів діяльності суб'єктів правовідносин у сфері містобудування є чіткою структурою, яка, однак, потребує подальшого наукового аналізу. Ми вважаємо за доцільне максимально розширити предмет наукового аналізу методів адміністративно-

правової діяльності та включити до його складу всю сукупність напрацьованих теорією та практикою методів.

Окрема увага в умовах державної політики, спрямованої на гуманізацію відносин у сфері «держава – суспільство», «держава – людина», має бути приділена тим методам, які стимулюють усіх учасників адміністративно-правових відносин до правомірної поведінки з урахуванням та повагою до прав, свобод і законних інтересів інших суб'єктів, зокрема у сфері містобудівної діяльності. Останнім часом у нашій державі відчуються значні позитивні зміни у цьому напрямі, хоча процес ще далекий від завершення.

Деякі з таких методів повинні виходити на перший план.

1. Метод переконання. Можемо констатувати його ефективність у діяльності органів публічної адміністрації щодо формування позитивної відповідальності як суб'єктів впливу на формування та реалізацію містобудівної діяльності, так і об'єктів їх впливу. З метою дотримання вимог чинного законодавства основними заходами, що входять до цього методу, є роз'яснювальні, виховні, заохочувальні тощо.

Ми підтримуємо позицію науковців, що метод переконання (навчання; пропаганда, соціальна реклама, підвищення рівня правової свідомості та правової культури громадян, роз'яснення завдань і функцій публічної адміністрації; правове виховання; інструктаж; обмін передовим досвідом) «є пріоритетним методом впливу публічної адміністрації, оскільки використовується систематично, забезпечує добровільне виконання приписів» [2, с. 307].

2. Не менш ефективним є метод заохочення, що сприяє дотриманню законності та дисципліни суб'єктами публічної адміністрації у сфері містобудування, а у відносинах з фізичними та юридичними особами через використання моральних і матеріальних заходів стимулює їх до правомірної поведінки. «За допомогою заохочення публічна адміністрація здійснює цілеспрямований вплив на інтереси осіб, формує їхню зацікавленість у здійсненні позитивних дій, чим спонукає громадян активізувати свої можливості» [2, с. 309].

У нормативно-правових актах закріплюються види заохочення, підстави їх застосування, повноваження публічної адміністрації в цій сфері. Виключно законами України визначаються державні нагороди. Конкретні заохочення визначаються також нормативними актами, що регулюють діяльність суб'єкта публічної адміністрації. За способом впливу на осіб заохочення поділяють на:

- 1) моральні (подяка, грамота);
- 2) матеріальні (премія, цінний подарунок);
- 3) змішані (дострокове присвоєння чергового рангу, призначення на вищу посаду);
- 4) статусні (присвоєння почесних звань, присвоєння навчальному закладу статусу національного тощо) [2, с. 311–313].

У науковій літературі виокремлюють методи та принципи діяльності окремих суб'єктів у сфері містобудування. На жаль, обсяг нашого дослідження не дає можливості визначити всі методи діяльності окремого департаменту або управління, а тим більше їх посадових осіб, тому надамо узагальнюючу характеристику системи методів діяльності зазначеного блоку. По-перше, як вже зазначалося, для будь-якого органу виконавчої влади (елемента системи) властивий той самий набір загальних методів діяльності, що й для усієї системи суб'єктів містобудування. У цьому випадку виокремлюємо такі методи діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері містобудування, як переконання, заохочення та примус. По-друге, соціально-економічні та суспільно-політичні процеси впливають на розвиток системи методів діяльності як на науковому, так і на законодавчому рівнях.

Так, в останнє десятиліття в нормативно-правовому вимірі України було закріплено низку специфічних методів діяльності суб'єктів у сфері публічного адміністрування, що продовжують розвиватися, хоча окремі нормативно-правові акти могли втратити чинність. Однак, як уже зазначалося, вони формують вектори наукового дослідження, чим сприяють їх (методів) удосконаленню:

1) *методологія, що пов'язана із збиранням та використанням адміністративних даних*, – сукупність способів, правил і методів, які встановлюють порядок збирання, опрацювання, аналізу та використання адміністративних даних¹;

2) *метод класифікації* – спосіб об'єднання об'єктів класифікації у класифікаційні угруповання. Цей метод застосовується під час розробки й упровадження національних класифікаторів. Сфера містобудування є широким спектром застосування різних класифікаторів, тому вважаємо за потрібне включити цей метод до переліку методів діяльності відповідних суб'єктів;

¹ Методологія, що пов'язана із збиранням та використанням адміністративних даних // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/15277> (дата звернення: 01.06.2019).

3) *методологія містобудівного обґрунтування* – вид містобудівної діяльності щодо формування документації, в якій відповідно до державних будівельних та інших норм, стандартів і правил, положень містобудівної документації визначаються містобудівні умови й обмеження забудови земельної ділянки (об'єкта будівництва), обов'язкові для врахування під час відведення земельної ділянки та/або проектування об'єктів містобудування¹;

4) *системність та інституціоналізм державного управління як метод ухвалення й обґрунтування рішень* у сфері містобудування передбачає комплексний, цілеспрямований державно-владний вплив;

5) *метод делегування повноважень* є ефективним інструментарієм сучасного демократичного управління. В Україні сьогодні в рамках процесу децентралізації відбувається делегування повноважень від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування.

Сучасний стан містобудівного процесу в Україні характеризується змінами в методах аналізу та прогнозу розвитку містобудівних систем, оцінки наслідків управлінських рішень, які тісно пов'язані із соціально-економічними, політико-правовими, функціонально-територіальними, екологічними факторами й умовами функціонування та розвитку міст, тому складаються нові умови розвитку міської території, що потребують змін методів її аналізу, оцінки та прогнозування ефективності землекористування [3, с. 1; 4].

Формування методів діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері містобудування безпосередньо пов'язане зі системою принципів, на яких базується їх діяльність. Аналіз будівельного законодавства свідчить про відсутність узгодженої системи принципів діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері містобудування.

Визначаючи систему принципів діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері містобудування, слід враховувати суб'єктний склад зазначених правовідносин та повноважень суб'єктів.

Відповідно до ст. 4 «Об'єкти та суб'єкти містобудування» Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» суб'єктами містобудування є органи виконавчої влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим,

органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи².

Аналізуючи зазначений суб'єктний склад, слід виокремити систему принципів, визначених у базових законодавчих актах, які регламентують їх діяльність. Це:

– Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 р. № 3166-VI (ст. 2 «Принципи діяльності міністерств та інших центральних органів виконавчої влади»);

– Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV (ст. 3 «Принципи діяльності місцевих державних адміністрацій»);

– Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР (ст. 4 «Основні принципи місцевого самоврядування»).

Водночас будівельне законодавство не закріплює базові засади, які є відправною точкою в регулюванні діяльності суб'єктів містобудування. Зазначена позиція простежується навіть у проекті Містобудівельного кодексу України³, положення якого повинні бути спрямовані на закріплення загальних правових та організаційних засад планування і забудови територій в Україні. Проте детальний аналіз змісту зазначеного кодифікованого акта свідчить про відсутність у ньому правових та організаційних засад діяльності суб'єктів містобудування.

Про виокремлення принципів, які б стосувалися взагалі сфери містобудування, йдеться у проекті Концепції публічного управління у сфері містобудівної діяльності. Так, в Аналітичній записці № 1 у розділі «Принципи та ідеологічні засади Концепції» виокремлено такі принципи: законності, публічності, науковості, ефективності, плановості, субсидіарності та децентралізації [5, с. 66–67].

Аналіз наукової літератури з цього питання дав можливість визначити наукові погляди на види принципів, які торкаються сфери містобудування. Так, В. О. Резніченко виокремлює принципи дозвільної діяльності у сфері містобудування [6]. Б. М. Семенко деталізує саме

² Про регулювання містобудівної діяльності : закон України від 17.02.2011 № 3038-VI : ред. від 22.05.2019.

³ Проект Містобудівельного кодексу України : реєстр. № 6400 від 18.05.2010 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=6400&skl=7 (дата звернення: 01.06.2019).

¹ Про затвердження Порядку надання вихідних даних для проектування об'єктів містобудування : постанова Кабінету Міністрів України від 20.05.2009 № 489. Втратила чинність.

принципи адміністративної відповідальності в будівельній галузі, виділяючи спеціалізовані принципи, притаманні саме досліджуваній галузі [7]. А. П. Хряпінський розглядає принципи контрольно-наглядової діяльності у будівельній галузі [8].

Таким чином, серед науковців немає однозначної позиції щодо принципів у будівельній галузі взагалі та принципів, притаманних саме діяльності суб'єктів адміністративних правовідносин у сфері містобудування, зокрема.

Висновки

У зв'язку із зазначеним виникає необхідність визначити систему принципів діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері містобудування: представивши її у вигляді двох блоків: а) загальні принципи, які визначають загальні положення діяльності органів публічної влади і базуються на право-

вих та організаційних положеннях законів України «Про центральні органи виконавчої влади», «Про місцеве самоврядування», «Про місцеві державні адміністрації», «Про державну службу»; б) спеціальні принципи, які повинні бути визначені в будівельному законодавстві.

Методи діяльності суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері містобудування – це сукупність способів, прийомів і засобів публічно-владного впливу органів (посадових осіб) публічної адміністрації на суспільство, поведінку (діяльність) уповноважених підпорядкованих суб'єктів, фізичних та юридичних осіб у сфері містобудівної діяльності з метою їх упорядкування та забезпечення сталого поступального розвитку для максимально ефективного забезпечення інтересів суспільства, держави та прав і свобод людини та громадянина.

Список бібліографічних посилань

1. Резворович К. Р. Адміністративно-правове забезпечення реалізації державної політики у сфері будівництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 194 с.
2. Курс адміністративного права України : підручник / за ред. О. В. Кузьменко. 3-тє вид., допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 904 с.
3. Мамедов А. М. Управління територіальним розвитком міста з використанням методу оптимізації моделі витрати-випуск : автореф. дис. ... канд. техн. наук : 05.23.20. Київ, 2003. 17 с. URL: <http://base.dnsgb.com.ua/files/ard/2003/03mammv.pdf> (дата звернення: 01.06.2019).
4. Мещеряков В. В. Містобудування як складова управління територіальним розвитком міста. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=469> (дата звернення: 01.06.2019).
5. Концепція публічного управління у сфері містобудівної діяльності : зб. аналіт. матеріалів. Київ, 2019. 369 с.
6. Резніченко В. О. Адміністративно-правові засади дозвільної діяльності у сфері містобудування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2015. 198 с.
7. Семенко Б. М. Адміністративна відповідальність за правопорушення у галузі будівництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2011. 193 с.
8. Хряпінський А. П. Адміністративно-правові засади контрольно-наглядової діяльності у сфері містобудування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Херсон, 2014. 198 с.

Надійшла до редколегії 02.06.2019

НЕБОРСКИЙ Е. А. МЕТОДЫ И ПРИНЦИПЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТОВ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В СФЕРЕ ГРАДОСТРОИТЕЛЬСТВА

Исследованы методы деятельности субъектов административно-правовых отношений в сфере градостроительства. Указано, что государственная политика в сфере строительства должна иметь полноценный инструментарий. Сделан вывод, что среди наиболее исследованных методов правового регулирования, присущих различным отраслям права, определяют императивный и диспозитивный. Для сферы градостроительства свойственно широкое использование субъектами административно-правовых отношений диспозитивного метода. Акцентируется на распространённом применении на практике императивных, управомочивающих, поощрительных и рекомендательных методов. Определена система принципов деятельности субъектов административно-правовых отношений в сфере градостроительства: а) общие принципы; б) специальные принципы, которые должны быть закреплены в строительном законодательстве.

Ключевые слова: субъекты, градостроительство, принципы, методы, строительная отрасль, публичная администрация.

NEBORSKYI YE. A. METHODS AND PRINCIPLES OF THE ACTIVITY OF THE SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RELATIONS IN THE URBAN PLANNING AREA

It has been stated that state policy in the field of construction should have a complete toolkit – a system of means for transferring decisions, tracking their implementation, adjusting plans and measures, attracting the necessary material and human resources, evaluating the implementation of the policy.

There has been stated two views on the formation of methods: both methods of a separate branch of law (town planning or construction law) and methods in the field of urban planning with reference to the existing branch of law (administrative, economic, civil).

It has been concluded that among the most studied methods of legal regulation inherent for different branches of law, one distinguishes imperative and dispositive methods. The imperative method is aimed at the emergence, alteration or termination of legal relations in the field of urban planning and is implemented by the system of public authorities through the enforcement which results in the issuance of a law enforcement act. Due to its provisions the subjects of these legal relations acquire specific legal rights and obligations. At the same time, the dispositive method is widely used by the subjects of administrative and legal relations in the field of urban planning. Besides, the author has focused attention on the widespread use in practice of: imperative, empowering, encouraging and recommending methods.

It has been noted that there is no unambiguous position among scholars on the principles in the construction industry, in general, and the principles specific to the activities of the subjects of administrative legal relations in the field of urban planning, in particular.

The author has defined the system of principles of the activity of the subjects of administrative and legal relations in the field of urban planning: a) general principles that determine the general provisions of the activity of public authorities and are based on the legal and organizational provisions of the Laws of Ukraine “On Central Executive Agencies”, “On Local Self-Government”, “On Local State Administrations”, “On Public Service”; b) special principles to be specified in building legislation.

Key words: *subjects, urban planning, principles, methods, construction industry, public administration.*

НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА НЕСТОР,

кандидат юридичних наук,
Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна» (м. Київ), здобувач;
 <https://orcid.org/0000-0002-5104-210X>,
e-mail: besmakan@gmail.com

**ПОНЯТТЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУДДІВ
І СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ЙОГО ЗДІЙСНЕННЯ**

Обґрунтовано сучасну тенденцію становлення, розвитку та поширення дедалі більшої кількості важелів і запобіжників від зловживання державою владними повноваженнями, зміни сутності держави та її призначення в суспільстві, значну роль у чому відіграють громадськість та різні елементи її контрольно-наглядової діяльності. Вивчено теоретичні аспекти питання громадського контролю взагалі та в стосовно окремої сфери функціонування державної влади зокрема, з урахуванням чого запропоновано авторське визначення категорії громадського контролю за суддями (судами) в Україні. Стисло охарактеризовано систему та правовий статус різноманітних суб'єктів громадського контролю, розроблено їх класифікацію, визначено їх місце серед інших суб'єктів контролю за суддями.

Ключові слова: громадський контроль, суд, суддя, судова сфера, нагляд, система суб'єктів, громадськість.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Активні трансформаційні процеси в державотворчому та суспільному напрямках розвитку України останніх років засвідчили не лише важливе значення в їх здійсненні впливу громадян і громадських інституцій, а й те, що активна позиція останніх може бути каталізатором, передумовою таких демократичних змін та перетворень у всіх сферах життя країни, серед іншого в галузях судочинства, судоустрою та правосуддя. Фактично відбулося реальне, а не номінальне становлення нових механізмів взаємодії системи державної влади й інститутів громадянського суспільства; насамперед нових можливостей громадського контролю як найбільш яскравого вираження реалізації на практиці таких можливостей.

Розвиток людської цивілізації та поступовий перехід від авторитарних до демократичних форм державного устрою й управління засвідчили первісне бажання влади та керівників держави досягти максимальної концентрації управлінських повноважень, абсолютизму та суб'єктивізму під час ухвалення рішень, небажання ділитися владою та допускати будь-які форми її обмеження чи контролю. І лише цивілізаційний поступ, громадська та громадянська активність різних верств населення зумовили перегляд такої точки зору та становлення, розвиток і поширення дедалі більшої кількості важелів і запобіжників від зловживання влад-

ними повноваженнями, зміни сутності держави та її призначення в суспільстві.

Стан дослідження проблеми

Проблема громадського контролю за владними інституціями як невід'ємна складова сучасного демократичного суспільства активно вивчається в наукових колах стосовно різних суб'єктів та об'єктів впливу (праці таких учених, як С. Ф. Денисюк, А. П. Денисенко, М. М. Іжа, П. І. Каблак, Ю. В. Ковбасюк, В. М. Кравчук, А. С. Крупник, С. М. Кушнір, О. М. Музичук, Т. В. Наливайко, С. В. Прилуцький, Л. П. Рогатина, О. В. Савченко, В. Л. Синчук, О. З. Хотинська-Нор та ін.). Але у працях науковців (зокрема, П. І. Каблака та С. В. Прилуцького [1; 2]) увага приділяється переважно питанням взаємодії органів судової влади та громадськості, а питання здійснення контрольної функції щодо судової сфери залишається поза їхньою увагою. На нашу думку, це пояснюється тим, що саме загальне правило дотримання принципу незалежності суду зумовлює низький рівень фахової зацікавленості науковців здійснювати відповідні розробки через тонку грань між дозволеним обсягом контролю та незаконним втручанням у діяльність суду.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення поняття громадського контролю за діяльністю суддів в

Україні та системи суб'єктів його здійснення. Завдання статті полягають у вивченні теоретичних аспектів питання громадського контролю взагалі чи стосовно окремої сфери функціонування державної влади, з'ясуванні сутності системи суб'єктів громадського контролю, розробці їх класифікації й окресленні особливостей їх адміністративно-правового статусу.

Наукова новизна дослідження

Робота є однією з перших спроб комплексно, з використанням сучасних методів пізнання й з урахуванням новітніх досягнень науки адміністративного права визначити сутність і розкрити особливості громадського контролю за діяльністю судів (суддів) в Україні в умовах їх реформування та сформулювати авторське бачення напрямків його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу

Здійснення громадського контролю обґрунтовується тим, що громадськість має право отримувати інформацію про ефективність управління державних структур довіреними їм ресурсами та повноваженнями. Під час здійснення такого контролю, продовжує С. Ф. Денисюк, створюються передумови для запобігання перетворенню країни на державу «поліцейського типу» та сприяння розвитку демократичних процесів у контрольованих структурах [3, с. 39]. «Найважливіша роль громадського контролю, – додають В. В. Гилирибов та В. М. Тихонов, – формування нових механізмів суспільної координації, які дозволять уточнити права та обов'язки влади-бізнесу-громади, повніше використовувати їх потенціал та дотримання гармонії узгодженого розвитку» [4, с. 26]. Дійсно, розмежування влади та бізнесу, державницьких і корпоративних інтересів є одним із найбільш важливих викликів сучасного розвитку України для негативних явищ корупції та службових зловживань. За таких умов лише публічність і прозорість діяльності влади, доступ громадськості до інформації про управлінські процеси в державі з можливістю чинити вплив на їх здійснення є запоруками демократичних перетворень і формування правової держави.

Питання громадського контролю взагалі чи стосовно окремої сфери функціонування державної влади є досить цікавим об'єктом наукового пізнання, що, відповідно, зумовило наявність значної кількості фахових досліджень цієї проблематики. В. М. Князев, І. В. Розпутенко, Ю. П. Сурмін, А. Ф. Мельник та О. Ю. Обо-

ленський розглядають громадський контроль як властивість і функцію суспільства, один із видів соціального контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування, який здійснюється об'єднаннями громадян і самими громадянами та є важливою формою реалізації демократії й способом залучення населення до управління суспільством і державою [5, с. 120; 6, с. 150]. Схоже визначення пропонують у своїх працях і М. М. Іжа, О. В. Радченко й Т. В. Наливайко [7, с. 74; 8, с. 9]. На додаток остання вчена наголошує на важливій ролі такого контролю як соціального інституту суспільних відносин в аспекті консолідації зусиль держави та соціуму щодо раціоналізації буття, збереження цілісності й соціокультурної самобутності суспільства.

Окремі вчені у власних дефініціях роблять наголос на адміністративних формах і процедурах здійснення цього виду контролю. Зокрема, О. В. Савченко трактує громадський контроль як активне спостереження представників громадськості (громадян та їх об'єднань) із використанням системи правових, організаційних, інформаційних та інших засобів (перевірки, порівняння, оцінювання) з метою забезпечення неухильного дотримання законності, реалізації прав і свобод населення [9, с. 46]; О. О. Борбунюк – як систему заходів правового, організаційного та інформаційного характеру, які здійснюються громадськістю для забезпечення дотримання органами державної влади, місцевого самоврядування та їх посадовими особами положень законодавства України з метою запобігання порушень, їх своєчасного виявлення й усунення [10, с. 128] тощо.

Попри деякі розбіжності лексичного плану, в цілому автори є одноставними в трактуванні громадського контролю як права та законної можливості спеціальних суб'єктів мати контрольну компетенцію щодо державних органів ті посадовців у цілях розвитку громадянської активності та забезпечення дотримання принципів верховенства права, публічності й ефективності в роботі цих осіб. Універсальність таких визначень дозволяє їх предметно застосовувати до різних сфер влади й управління, в тому числі стосовно функціонування судової системи.

Громадський контроль у сфері судової влади є зовнішнім регулятором процесів розвитку цієї системи, бо він скеровує їх у русло відповідних суспільних очікувань, узгоджуючи їх з інтересами соціуму на кожному історичному етапі його розвитку та забезпечуючи в такий спосіб еволюцію судової системи та її взаємозв'язок із суспільством. Він також є

механізмом запобігання руйнівним явищем у судовій системі, своєчасного реагування на них, що удосконалює ті чи інші параметри функціонування судової системи [11, с. 109]. Наявність контрольних повноважень і засобів впливу завжди проектується на певного учасника суспільних відносин, якого цими повноваженнями (правомочністю) наділено. На відміну від державного чи самоврядного контролю, який кореспондується з владною компетенцією конкретного суб'єкта управління, що стосується громадського контролю, то суб'єкт його здійснення часто пов'язується різноманітними політиками, експертами та громадськими активістами з узагальненими, абстрагованими поняттями «громадськості», «громадської думки», що є некоректним із точки зору суб'єктного складу адміністративних правовідносин.

Найбільш логічно вважати суб'єктами громадського контролю громадян і різні формації колективних утворень за їх участі. Ця точка зору є найбільш поширеною в науковій літературі. Так, різні вчені згадують інституційні структури громадянського суспільства й окремих громадян, які проявляють громадську свідомість та активність [12, с. 6]; громадські організації, зареєстровані на території України в установленому законом порядку (політичні партії, громадські об'єднання, профспілки, правозахисні рухи); громадські ради (палати); засоби масової інформації; громадян України [13, с. 17]; громадські організації, засоби масової інформації, окремих фахівців (фізичних осіб) на основі добровільності [14, с. 35]. В окремих випадках науковці не лише перераховують суб'єктів, а й здійснюють це з використанням структурно-логічних засад систематизації та класифікації.

Цікаву класифікацію суб'єктів громадського контролю пропонує А. С. Крупник. Громадські об'єднання, які поряд із громадянами є такими суб'єктами, від поділяє на неорганізовану й організовану громадськість. Організована громадськість – це органи самоорганізації населення, ЗМІ, громадські, профспілкові, творчі організації та інші громадські об'єднання, тоді як неорганізована громадськість – це громадяни та їх сім'ї, не поєднані між собою в будь-які організаційні форми, що представляють власні інтереси або ситуативно – спільні інтереси жителів, користувачів або споживачів певної соціальної групи [15]. Попри наукову цікавість, такий поділ є не зовсім коректним, адже громадськість не є персоніфікованою суб'єктною величиною, відповідно, й не може організовуватися чи функціонувати у

вільній формі. Водночас є прийнятним використання цього поняття як узагальнюючої категорії, спрощеного окреслення системи таких суб'єктів.

Серед найбільш потужних (активних) громадських організацій можна згадати такі, як «Канцелярська сотня», «Т 14», «Автомайдан», «Центр UA», «Трансперенсі Інтернешнл Україна», Центр демократії та верховенства права, Центр політико-правових реформ, Фундація DEJURE; громадські рухи (проекти) «Чесно», «Слідство.Інфо», «Бігус.інфо». Тенденцією останніх років є активне залучення представників громадських організацій до роботи громадських рад при різних державних органах, що використовується владою для легітимації будь-якого власного рішення. При цьому відсутність реальних адміністративних повноважень у більшості цих рад ставить під сумнів імовірність належного врахування думки представників громадських організацій.

Висновки

Громадський контроль за суддями (судом) в Україні – це система нормативно визначених заходів і процедур, які здійснюються суб'єктами громадянського суспільства стосовно суддів, кандидатів на вакансію судді, членів органів суддівського врядування та самоврядування (кандидатів на ці посади) та судів як інституційних утворень у цілях забезпечення умов добору професійних і доброчесних суддів, ефективного, неупередженого здійснення правосуддя й об'єктивного інформування громадськості про поточний стан справ у судовій сфері.

З огляду на положення чинного законодавства та наукові напрацювання в системі суб'єктів громадського контролю за суддями вважаємо за потрібне використовувати один диференційований критерій поділу – кількісний склад. Отже, виділяємо індивідуальних і колективних суб'єктів. Першими є будь-які фізичні особи (громадяни України, іноземці, особи без громадянства), які реалізують свої адміністративні можливості особисто або через представника. Іншими є різноманітні колективні утворення фізичних осіб, при цьому вони можуть мати організаційне оформлення (громадські організації, громадські ради) або не мати його – бути ситуативним, неорганізованим колективом осіб, об'єднаних спільними цілями досягнення мети та завдань контрольної-наглядової діяльності.

Підсумовуючи аналіз системи суб'єктів громадського контролю, їх адміністративних повноважень і можливостей, зазначимо, що їх

абсолютну більшість, за винятком Громадської ради доброчесності, не наділено реальними (чи, принаймні, наближеними до таких) важелями впливу на процеси в судовій сфері. Відповідно, призначення їх функціонування зводиться більшою мірою до накопичення, аналітики та поширення суспільно важливої інформації про суд і суддів, створення суспільного резонансу за фактами їх недоброчесності та в інших випадках порушення закону чи професійної етики.

У такий спосіб формується громадська думка щодо тенденцій державно-політичних

процесів у країні, формується суспільний тиск на Вищу раду правосуддя, Вищу кваліфікаційну комісію суддів, органи законодавчої та виконавчої влади в цілях коригування ними власної діяльності, а так само підвищується інтерес населення до критичного осмислення, оцінювання діяльності владних інституцій і посадових осіб (суддів), підвищення рівня його правової культури й, відповідно, набуття соціумом нових рис справжнього, а не декларативного громадянського суспільства.

Список бібліографічних посилань

1. Каблак П. І. Взаємовідносини судової влади та громадськості (правові і організаційні аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. 211 с.
2. Прилуцький С. В. Судова влада і громадянське суспільство: взаємозв'язок, місце та роль у правовій державі. *Правова держава*. 2010. Вип. 21. С. 342–351. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/36862/47-Prilutsky.pdf> (дата звернення: 03.04.2019).
3. Денисюк С. Ф. Громадський контроль за діяльністю правоохоронних органів: організаційно-правові засади. *Право і Безпека*. 2009. № 3. С. 39–42.
4. Гилирибов В. В., Тихонов В. М. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні : навч. посіб. Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2004. 376 с.
5. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. управління при Президентові України ; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ : НАДУ, 2011. Т. 1 : Теорія державного управління / наук.-ред. колегія: В. М. Князев (співголова), І. В. Розпуненко (співголова) та ін. 748 с.
6. Мельник А. Ф., Оболенський О. Ю., Васіна А. Ю., Гордієнко Л. Ю. Державне управління : навч. посіб. / за ред. А. Ф. Мельник. Київ : Знання-Прес, 2003. 343 с.
7. Іжа М. М., Радченко О. В. Громадський контроль в системі публічного управління як ефективний інструмент експертизи державно-управлінських рішень. *Публічне управління: теорія та практика*. 2012. № 4 (12). С. 74–79. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2012-4/doc/2/02.pdf> (дата звернення: 04.04.2019).
8. Наливайко Т. В. Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2010. 18 с.
9. Савченко О. В. Громадський контроль як вид соціального контролю: підходи до визначення поняття. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2014. Вип. 6-2, т. 1. С. 44–46. URL: http://www.lj.kherson.ua/2014/pravo06-2/part_1/11.pdf (дата звернення: 04.04.2019).
10. Борбунюк О. О. Форми громадського контролю як засобу забезпечення законності нормативно-правових актів у державному управлінні. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 127–132. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chkup_2015_1_32.pdf (дата звернення: 04.04.2019).
11. Хотинська-Нор О. З. Громадський контроль як фактор розвитку судової системи. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 4 (31). С. 108–117. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chcks_2016_4_14.pdf (дата звернення: 04.04.2019).
12. Рогатіна Л. П. Громадський контроль над державою: сутність, механізми реалізації та перспективи розвитку : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2011. 17 с.
13. Бублій М. П. Особливості здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування. *Міжнародний науковий журнал*. 2016. № 5 (1). С. 14–18. URL: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/mnj_2016_5\(1\)_5.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/mnj_2016_5(1)_5.pdf) (дата звернення: 04.04.2019).
14. Лубкей Н. П. Проблеми здійснення громадського контролю за використанням коштів місцевих бюджетів. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія «Економіка»*. 2010. Вип. 15. С. 32–36. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoa_2010_15_6.pdf (дата звернення: 04.04.2019).
15. Крупник А. С. Громадський контроль: сутність та механізми здійснення. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2007. № 1. URL: http://novyi-stryi.at.ua/gromkontrol/KRUPNYK_A_pro_grom_kontrol.pdf (дата звернення: 04.04.2019).

Надійшла до редколегії 05.04.2019

НЕСТОР Н. В. ПОНЯТИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ ЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ СУДЕЙ И СИСТЕМА СУБЪЕКТОВ ЕГО ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ

Обоснована современная тенденция становления, развития и распространения всё большего количества рычагов и предохранителей от злоупотребления государством властными полномочиями, изменение сущности государства и его назначения в обществе, значительную роль в чём играют общественность и различные элементы её контрольно-надзорной деятельности. Изучены теоретические аспекты вопроса общественного контроля вообще или в разрезе отдельной сферы функционирования государственной власти в частности, с учётом чего предложено авторское определение категории общественного контроля за судьями (судами) в Украине. Кратко охарактеризованы система и правовой статус различных субъектов общественного контроля, разработана их классификация, определено место среди других субъектов контроля за судьями.

Ключевые слова: *общественный контроль, суд, судья, судебная сфера, надзор, система субъектов, общественность.*

NESTOR N. V. THE CONCEPT OF PUBLIC CONTROL OVER JUDGES' ACTIVITY AND THE SYSTEM OF SUBJECTS OF ITS IMPLEMENTATION

The author of the article substantiates the modern tendency of the formation, development and spread of an increasing number of levers and protectors from state's abuse of power, change of the state's essence and its purpose in the society. The public and various elements of its control and supervisory activity play a significant role in this. Theoretical aspects of the issue of public control in general or in the context of a certain sphere of state power functioning, in particular are studied. Considering this, the author offers own definition of the category of public control over judges (courts) in Ukraine. The system and the legal status of various public control subjects are briefly characterized, their classification is performed and the place of control over judges among other subjects is determined.

It has been established that public control over judges (courts) in Ukraine is the system of statutory measures and procedures implemented by civil society subjects in relation to judges, candidates for judges positions, members of judicial administration and self-government agencies (candidates for these positions), courts as institutions in order to ensure the conditions for the selection of professional and honest judges, the effective, impartial administration of justice and the objective informing the public about the current state of affairs in the judicial sphere.

Summarizing the analysis of the system of public control subjects, their administrative powers and capabilities, the author has noted that their absolute majority, except the Public Integrity Council, is not endowed with real (or at least close to such) levers of influence on the processes in the judicial sector. Accordingly, the purpose of their functioning is reduced to a greater extent to the accumulation, analysis and dissemination of socially important information about courts and judges, to the formation of public resonance on the facts of their not fair practice, other cases of law or professional ethics' violation.

Key words: *public control, court, a judge, judicial sphere, supervision, system of subjects, public.*

АРТЕМ ВІТАЛІЙОВИЧ ПОТОПАЛЬСЬКИЙ,

Університет сучасних знань (м. Київ), здобувач;

 <https://orcid.org/0000-0002-7336-8426>;

e-mail: araxis92222@gmail.com

УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАСАД ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В УКРАЇНІ

На основі аналізу норм чинного законодавства України та поглядів учених опрацьовано шляхи вдосконалення адміністративних процедур та організаційних засад професійної підготовки поліцейських в Україні.

Ключові слова: удосконалення, адміністративні процедури, організаційні засади, підготовка поліцейських, адміністративне законодавство, Національна поліція України.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Чинна система нормативно-правових актів, якими регулюються відносини у сфері професійної підготовки поліцейських, нібито існує, але на практиці можна побачити багато прикладів прояву некомпетентності працівників поліції, що, у свою чергу, дає підстави для визначення напрямів удосконалення адміністративних процедур та організаційних засад професійного навчання поліцейських. Слід відзначити, що проблематика вдосконалення професійного навчання досить давно стала стратегічним орієнтиром розвитку службово-трудоного сектора держави на загальнонаціональному рівні взагалі та у сфері діяльності поліцейських зокрема. Про це свідчать законодавчі положення різних нормативно-правових актів, у кожному з яких окреслено окремі аспекти розвитку адміністративних процедур та організаційних засад професійної підготовки поліцейських в Україні.

Стан дослідження проблеми

В юридичній літературі неодноразово зверталась увага на необхідність удосконалення адміністративних процедур та організаційних засад професійної підготовки поліцейських в Україні. Зокрема, цю проблему досліджували В. В. Бондаренко, С. М. Бортник, Н. В. Варенич, А. Ю. Васіна, В. С. Венедіктов, Л. Ю. Гордієнко, Л. М. Дорофеєва, Л. М. Дудник, І. В. Зайченко, А. Ф. Мельник, О. М. Музичук, М. Ю. Покальчук, Є. М. Попович, Г. С. Римарчук, Б. М. Ринажевський і багато інших. Названі вчені зробили важливий вклад у розвиток цього інституту, однак доводиться констатувати, що їх праці, на жаль, не вирішують всіх

наявних проблем в окресленій сфері, тому тема не втрачає своєї актуальності.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення шляхів удосконалення адміністративних процедур та організаційних засад професійної підготовки поліцейських в Україні.

Завданнями, які необхідно вирішити для досягнення поставленої мети, є: проаналізувати особливості професійної підготовки поліцейських в Україні; вивчити специфіку порядку здійснення окремих адміністративних процедур у цьому напрямі; надати пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правової бази, яка регулює механізм професійної підготовки поліцейських в Україні; опрацювати питання доцільності централізації закладів відомчого навчання; вивчити питання доцільності зміни адміністративно-правового статусу сектора професійної підготовки й оновлення змістового наповнення програм професійного навчання поліцейських.

Наукова новизна дослідження

У статті запропоновано створити єдиний нормативно-правовий акт, який би, по-перше, закріпив поняття професійної підготовки, по-друге, визначив її рівні та види, а також механізм їх реалізації, по-третє, чітко встановив суб'єктів забезпечення професійного навчання та їх компетенцію.

Виклад основного матеріалу

Сьогодні в юридичній науці існує велика кількість поглядів учених щодо того, якою має бути професійна підготовка поліцейських.

Виділяючи наукові погляди, які стосуються теми нашого дослідження, варто вказати на наявність окремих поглядів, об'єднаних спільною логікою. Наприклад, здебільшого вдосконалення адміністративних процедур та організаційних засад професійної підготовки поліцейських науковці вбачають у запровадженні зарубіжного досвіду в тому чи іншому аспектах. Так, К. Л. Бугайчук, І. Б. Гончаренко, Ю. О. Михайлова, І. О. Святокум та інші наголошують, що проблеми підготовки фахівців для органів та підрозділів Національної поліції України потребують вирішення на законодавчому, організаційному, навчально-методичному та матеріально-технічному рівнях з урахуванням закордонного досвіду організаційно-правового забезпечення в цій сфері. Здійснюватися, на думку вчених, це повинно за такими напрямками: поглиблення зв'язку науки та практики в розрізі підвищення значення досліджень, результати яких можна використовувати в поточній діяльності поліції; підвищення рівня освіченості керівного складу поліції, який своїм прикладом має підштовхувати підлеглих до подальшого поповнення своїх знань; активний розвиток світового співробітництва у сфері професійної підготовки поліцейських, стандартизація їхньої професійної підготовки через упровадження закладами освіти зі специфічними умовами навчання в навчально-виховний процес деяких рекомендацій, отриманих за результатами комплексного порівняльного дослідження специфіки підготовки в поліцейських вишах Європи; повний перехід до тренінгових технологій навчання (тренування в польових умовах, рольові ігри, моделювання ситуацій, практичні роботи); підвищення компетентності та професіоналізму педагогічного персоналу закладів професійної підготовки поліцейських [1, с. 61–64].

На думку О. П. Цуркана, напрями та перспективи розвитку досліджуваного сектора поліцейської діяльності передбачають: виділення відомчої професійної освіти в системі освіти України в окремий блок, причиною чого є велика кількість звільнень молодих спеціалістів після закінчення навчання; посилення цільової спрямованості професійного навчання шляхом забезпечення роботи молодих працівників у перші роки служби виключно за спеціальністю; всебічну модернізацію змісту відомчої освіти, її методів і форм; упровадження європейського досвіду підготовки кадрів для органів поліції; міжнародну кооперацію в галузі досліджень, розроблення методичних і нормативно-правових документів, навчання фахівців тощо [2, с. 164–166].

На необхідність удосконалення психологічно-особистісних аспектів професійної підготовки працівників поліції та внесення відповідних змін у нормативно-правові акти звертають увагу у своїх дослідженнях В. С. Венедіктов, М. І. Логвиненко та К. Ю. Мельник. Науковці справедливо відзначають, що особисті якості та здібності конкретного службовця значною мірою впливають на процес здійснення ним своїх посадових повноважень. Так, працівники правоохоронних органів «повинні володіти підвищеною працездатністю, доброю загальною та вибірковою пам'яттю, увагою, розвинутим мисленням та уявою, високим рівнем емоційної стійкості, що виявляється в умінні працювати в екстремальних ситуаціях, здатністю в умовах перевантажень самостійно і швидко приймати доцільні і ефективні рішення та здійснювати їх тощо. Крім того, особа, яка працює в правоохоронному органі, повинна бути моральною та своїми діями підтримувати авторитет цього органу на належному рівні» [3, с. 150–151].

Також варто зазначити, що сучасний розвиток інформаційних технологій, які суттєво впливають на безпосередній процес підготовки висококваліфікованого та конкурентоспроможного спеціаліста, зумовлює потребу в оновленні існуючих підходів до моделювання особистості майбутніх професіоналів (курсантів/слухачів). Це буде сприяти не лише визначенню бажаних критеріїв, яким має відповідати потенційний правоохоронець, а й упорядкуванню процесу його безпосередньої підготовки. У зв'язку з цим погоджуємося з точкою зору К. Ю. Мельника, який зазначає, що «основним критерієм моделювання діяльності конкурентоспроможного спеціаліста є професійна готовність до своєї діяльності, яка виступає інтегративним показником особи та об'єднує в собі мотиваційно-ціннісне ставлення до професії та володіння елементами діяльності на раціональному рівні. Одним із ефективних шляхів вирішення цієї проблеми може стати створення особистісно-орієнтованих технологій навчання, в центрі уваги яких має бути унікальна цілісна особистість, котра прагне до максимальної реалізації своїх можливостей, відкрита для сприйняття нового досвіду, здатна на свідомий і відповідальний вибір у різноманітних професійних ситуаціях» [3, с. 148–149]. Тобто формування свідомого високопрофесійного працівника поліції дійсно має починатися на найбільш ранніх етапах його навчання та підготовки (з університетських лекційних занять), з нього потрібно формувати не просто правознавця чи законодавця, а

особистість, яка все своє життя готова присвятити службі українському народу, охороні прав і свобод людини та громадянина [3, с. 150].

Комплексне вирішення проблеми вдосконалення адміністративних процедур та організаційних засад професійної підготовки поліцейських в Україні пропонують у своїх працях В. П. Примак, Д. В. Столяров і Б. В. Малишев. Учені зазначають, що подальше становлення Національної поліції потребує підготовки та виховання нового покоління правоохоронців, базисом світогляду яких, на відміну від радянських часів, будуть загальнолюдські цінності, принципи гуманізму та демократії, усвідомлення свободи й прав людини та громадянина як найважливішого здобутку суспільства. Саме тому, як зазначають Д. В. Столяров, В. П. Примак, І. В. Панова та І. В. Бригадир, удосконалення професійної підготовки українського поліцейського має включати в себе такі складові елементи: «реорганізацію усіх закладів вищої освіти, що функціонують в системі МВС; створення на базі ліквідованих відомчих університетів та інститутів МВС, що мали відношення до поліцейської освіти, мережі закладів професійної підготовки (так званих поліцейських шкіл), які не надають вищу освіту, а здійснюють як первинну професійну підготовку (терміном від шести місяців до одного року) для щойно призначених поліцейських, так і службову підготовку та заходи з підвищення кваліфікації для всіх інших поліцейських; для осіб, які претендують обіймати керівні посади в поліції і отримати спеціальне звання, наприклад, від капітана і вище, вимагається успішно пройти курс навчання (від трьох до шести місяців) у Вищій школі поліції, яка утворюється на базі Національної академії внутрішніх справ» [4; 5, с. 122; 6, с. 161]. До повноважень Вищої школи поліції повинні входити планування роботи щодо підготовки поліцейських, розробка освітніх програм, курсів і тренінгів для навчання поліцейських. Щодо проведення наукових досліджень у сфері поліцейської діяльності та підготовки комплексних методичних розробок, то це має входити до повноважень Науково-дослідного центру поліції. Крім того, як зауважує Д. В. Столяров, наявний стан підготовки всіх підрозділів Національної поліції потребує подальшої уніфікації з метою виконання якомога більшого кола повноважень, оскільки навчання та професійна підготовка майбутнього працівника орієнтовані на: захист, насамперед, прав і свобод громадянина; усвідомлення того, що він особисто й поліція загалом утримуються за рахунок податків населення і, відповідно, служать платнику по-

датків; глибоке розуміння того, що поліція зобов'язана надавати допомогу кожному громадянину і тоді, коли скоюється злочин, і нещасного випадку, в екстремальній ситуації, у випадку побутового конфлікту або раптового захворювання [5, с. 122].

Комплексно до питання розвитку професійного навчання поліцейських, зачіпаючи одразу декілька питань, що потребують реформування підходять В. Ю. Кікінчук та В. В. Кікінчук. На їх думку, розвиток відомчої підготовки полягає у проведенні з працівниками вищих навчальних закладів системи МВС України спільних наукових досліджень з актуальних питань службової, оперативно-розшукової та слідчої діяльності органів Національної поліції України, а також у проведенні тренінгів за окремими напрямками діяльності працівників поліції, спрямованих на підвищення їх професійного рівня та майстерності, зокрема: запобігання корупційним проявам у поліцейському середовищі; використання в діяльності органів досудового розслідування рішень Європейського суду з прав людини; виявлення та запобігання антисоціальним проявам терористичного характеру (особливі політичні, релігійні чи інші екстремістські погляди) тощо [7, с. 146].

Досить цікавою є думка О. І. Ульянова, який бачить удосконалення професійної підготовки працівників поліції через упровадження у процес їх навчання академічної мобільності – можливості учасників освітнього процесу навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність в інших вищих навчальних закладах (наукових установах) на території України або поза її межами [8]. Науковець наголошує, що «важливою умовою підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів є подальший розвиток співробітництва вищих навчальних закладів МВС з провідними вищими навчальними закладами України, зарубіжними навчальними закладами та правоохоронними органами, міжнародними освітянськими організаціями, установами та фондами; запровадження програм співробітництва з вищими навчальними закладами, науковими установами іншої відомчої підпорядкованості щодо підготовки фахівців за унікальними та нехарактерними для МВС спеціальностями, що передбачено Концепцією реформування освіти в Міністерстві внутрішніх справ України» [9, с. 234]. Зважаючи на це, важливого значення в межах реформування нинішніх підходів до організації освіти майбутніх поліцейських і підвищення їх кваліфікації набуває академічна мобільність, яка дозволить залучити до процесів

освітньої та науково-дослідної діяльності фахівців зарубіжних закладів вищої освіти, де здійснюється підготовка поліцейських, врахувати під час розробки освітніх програм сучасні європейські стандарти освіти.

Висновки

Різноманітність представлених у цьому дослідженні напрямів удосконалення адміністративних процедур та організаційних засад професійної підготовки працівників поліції в Україні свідчить про актуальність і важливість цієї тематики для правоохоронного сектора держави та необхідність його перебудови в часи європейської інтеграції. Аналіз наукових джерел і нормативної бази показав, що на сьогодні визначено багато напрямів розвитку відомчого навчання в перспективі. Здебільшого вони зорієнтовані на перебудову системи закладів професійного навчання поліцейських, механізму навчання в них та на запозичення зарубіжних практик. При цьому не можна сказати, що якийсь конкретний аспект є більш важливим. Тому, на нашу думку, вдосконалення адміністративних процедур та організаційних засад професійної підготовки поліцейських в Україні має отримати комплексний підхід і забезпечити реформування відомчого навчання одразу за декількома напрямками.

1. Перш за все, вдосконалення професійної підготовки поліцейських в Україні має відбуватися через удосконалення нормативно-правової бази. Необхідно створити єдиний нормативно-правовий акт, який, по-перше, закріпить поняття професійної підготовки, по-друге, визначить її рівні та види, а також механізм їх реалізації, по-третє, чітко встановить суб'єктів забезпечення професійного навчання та їх компетенцію. Цей акт повинен стати доповненням до Закону України «Про Національну поліцію» та замінити значну кількість підзаконних документів.

2. Існування на сьогодні аж чотирьох різновидів професійної підготовки не відповідає

сучасним міжнародним тенденціям і не дає очікуваного ефекту. Доречно в цьому ракурсі взяти за основу зарубіжний досвід, відповідно до якого професійне навчання повинно проходити циклічно та поетапно. Тобто поліцейський повинен пройти первинну професійну підготовку з отримання базових напрямів виконання покладених на нього обов'язків, навчання в закладах вищої освіти з метою отримання відповідних освітніх ступенів, а під час проходження служби підвищувати свій кваліфікаційний та освітній рівні за допомогою спеціальних курсів і тренінгів.

3. Важливим кроком у процесі вдосконалення професійної підготовки має стати централізація закладів відомчого навчання. Необхідно створити єдиний науковий центр, яким має виступити заклад вищої освіти, наприклад, Національна академія внутрішніх справ, та підпорядковані йому філії на території всіх областей. Метою такого підходу є досягнення високого ступеня лінійності професійного навчання поліцейських, його методичної єдності, коли відповідний порядок і механізми підготовки будуть створюватися в центрі та реалізовуватися відповідно до визначених пріоритетів на території всієї держави.

4. Сектор професійної підготовки доречно вивести з компетенції органів кадрового забезпечення, створивши цільовий центральний орган в апараті управління поліцією та запровадивши інспекторів на місцях у територіальних підрозділах. Такі інспектори будуть ключовою контролюючою інстанцією стану реалізації та законності у сфері професійної підготовки.

5. На нормативно-правовому рівні доцільно закріпити вимогу щодо необхідності побудови програм професійного навчання поліцейських з обов'язковим урахуванням зарубіжного досвіду, що дозволить забезпечити відповідність професійного навчання міжнародним стандартам.

Список бібліографічних посилань

1. Закордонний досвід підготовки кадрів для сил сектору безпеки та можливості його використання в Україні : наук.-метод. рек. / К. Л. Бугайчук, І. Б. Гончаренко, Ю. О. Михайлова, І. О. Святокум, О. В. Федосова, Д. В. Швець. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2016. 120 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2515> (дата звернення: 11.04.2019).
2. Цуркан О. П. Зарубіжний досвід забезпечення професійного навчання поліцейських. *Право та державне управління*. 2018. № 2 (31), т. 1. С. 160–167. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2018/tom_1/29.pdf (дата звернення: 18.05.2019).
3. Мельник К. Ю. Проблеми правового регулювання трудових відносин службовців правоохоронних органів : монографія. Харків : Вид-во Харків. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. 360 с.
4. Примак В. П. Особливості підготовки поліцейських кадрів країн Євросоюзу в другій половині ХХ – початку ХХІ століття. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2013. № 1 (7). С. 199–202.

5. Столяров Д. В. До питань удосконалення професійної підготовки поліцейського // Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. наук. пр. [за матеріалами II міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 21 квіт. 2017 р.] / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. спец. фіз. підготовки. Харків : ХНУВС, 2017. С. 121–123. URL: http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/21_04_2017_1/pdf/24.pdf (дата звернення: 10.05.2019).

6. Бригадир І. В., Панова І. В. Система освітньої підготовки поліцейських на сучасному етапі: сьогодення та перспективи // Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. наук. пр. [за матеріалами III міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 24 трав. 2018 р.] / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. спец. фіз. підготовки ф-ту № 2. Харків, 2018. С. 160–165. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3970/Systema%20osvitnoi%20pidhotovku%20politseiskikh%20na%20suchasnomu%20Bryhadur_Panova_2018.pdf (дата звернення: 16.05.2019).

7. Кікінчук В. В. Щодо шляхів удосконалення діяльності підрозділів Національної поліції // Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.) : зб. наук. ст. і тез доп. на наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків, 25 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 145–146. URL: http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_11_2017/pdf/73.pdf (дата звернення: 17.05.2019).

8. Академічна мобільність // Донбаська національна академія будівництва і архітектури : офіц. сайт. URL: <https://donnaba.edu.ua/education/academic-mobility> (дата звернення: 11.05.2019).

9. Ульянов О. І. Академічна мобільність в системі професійної підготовки поліцейських // Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. наук. пр. [за матеріалами II міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 21 квіт. 2017 р.] / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. спец. фіз. підготовки. Харків : ХНУВС, 2017. С. 232–235. URL: http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/21_04_2017_1/pdf/54.pdf (дата звернення: 12.05.2019).

Надійшла до редколегії 20.05.2019

ПОТОПАЛЬСКИЙ А. В. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРОЦЕДУР И ОРГАНИЗАЦИОННЫХ ОСНОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ПОЛИЦЕЙСКИХ В УКРАИНЕ

На основе анализа норм действующего законодательства Украины и взглядов учёных отработаны пути совершенствования административных процедур и организационных основ профессиональной подготовки полицейских в Украине.

Ключевые слова: административные процедуры, организационные основы, подготовка полицейских, административное законодательство, Национальная полиция Украины.

POTOPALSKYI A. V. IMPROVING ADMINISTRATIVE PROCEDURES AND ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF PROFESSIONAL TRAINING OF POLICE OFFICERS IN UKRAINE

In the article, on the basis of analysis of norms of the current legislation of Ukraine and scientific views of scientists, ways of improving administrative procedures and organizational principles of professional training of police officers in Ukraine are worked out.

It is emphasized that the problem of improving vocational training has long ago become a strategic benchmark for the development of the state's labor sector at the national level as a whole and in the field of police in particular. This is clearly demonstrated by the legislative provisions of different legal acts, each of which outlines specific aspects of the development of administrative procedures and organizational principles of police training in Ukraine.

It is emphasized that, first of all, the improvement of the professional training of police officers in Ukraine should be due to the improvement of the legal framework. It is necessary to create a single legal act that would, firstly, consolidate the notion of vocational training, secondly, define its levels and types, and the mechanism of their implementation, thirdly, clearly establish the subjects of vocational training and their competence. This act should be an amendment to the Law of Ukraine "On the National Police" and replace a large number of by-laws existing today.

It is substantiated that the professional training of police officers in the future should be "diminished", since the existence of four of its varieties does not correspond to current international trends, and has no expected effect. It is most appropriate to take foreign experience as the basis in this perspective. According to him, vocational training should be cyclical, step-by-step, that is, the police officer should receive initial professional training in obtaining the basic directions of fulfillment of the duties assigned to him and, as he passes the service, improve his qualification and educational level through special courses, training and training in institutions of higher education for the purpose of obtaining relevant educational degrees.

Key words: administrative procedures, organizational principles, police training, administrative legislation, National Police of Ukraine.

ОЛЕГ МИКОЛАЙОВИЧ РЕЗНІК,

доктор юридичних наук, доцент,
Сумський державний університет;

 <https://orcid.org/0000-0003-4569-8863>,
e-mail: reznikoleg07@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Розглянуто особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх. Проаналізовано наукові підходи до визначення понять «адміністративна відповідальність» і «адміністративна відповідальність неповнолітніх». Запропоновано особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх поділяти на матеріальні та процесуальні. Сформульовано авторське визначення поняття адміністративної відповідальності неповнолітніх.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративна відповідальність неповнолітніх, адміністративне правопорушення, заходи впливу, неповнолітні.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Актуальність питання про особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх сьогодні не потребує доведення, що пов'язано зі зростанням кількості правопорушень, учинених ними. Ситуація ускладнюється тим, що, з одного боку, законодавство має бути гуманним до осіб віком від 16 до 18 років, зважаючи на їх спеціальний статус, а з іншого, – збільшення адміністративних правопорушень серед неповнолітніх повинно спонукати законодавця до рішучих дій щодо їх попередження та запобігання. Однак удосконалення законодавства не можливе без теоретичних напрацювань учених у вказаній сфері. У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність у вивченні питання особливостей адміністративної відповідальності неповнолітніх, що в подальшому сприятиме вдосконаленню адміністративно-деліктного законодавства щодо неповнолітніх правопорушників.

Стан дослідження проблеми

Аналіз останніх публікацій і досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних учених свідчить про суттєву увагу до питання особливостей адміністративної відповідальності неповнолітніх. Дослідження, присвячені цій тематиці, загалом можна поділити на дві групи. Перша група присвячена виключно поняттю й особливостям адміністративної відповідальності [1–4]. Друга група представлена працями вчених безпосередньо щодо проблемних питань адміністративної відповідальності означеної категорії осіб [5–7]. Однак, незважаючи на чис-

ленні дослідження, питання адміністративної відповідальності неповнолітніх не можна віднести до вирішених як на теоретичному, так і на практичному рівнях. Водночас його важливість для теорії та практики є беззаперечною.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є вдосконалення визначення поняття адміністративної відповідальності неповнолітніх, уточнення особливостей такої відповідальності і поділ їх на групи. Завданнями, спрямованими на досягнення вказаної мети, є: аналіз наукових підходів до визначення понять адміністративної відповідальності й адміністративної відповідальності неповнолітніх; виокремлення та характеристика особливостей адміністративної відповідальності неповнолітніх.

Наукова новизна дослідження

Запропоновано особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх поділити на певні групи, на підставі чого сформульовано авторське (удосконалене) визначення поняття адміністративної відповідальності неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу

З метою повного та всебічного розгляду означеного питання вважаємо за доцільне розпочати з характеристики понятійно-категоріального апарату, зокрема з'ясувати зміст таких категорій, як «адміністративна відповідальність» і «адміністративна відповідальність неповнолітніх».

Детальний аналіз напрацювань українських науковців свідчить, що на сьогодні не існує єдиного підходу до розуміння категорії адміністративної відповідальності. Так, одні вчені розглядають її як вид (різновид) юридичної відповідальності [8], інші – як форму реагування держави на вчинене правопорушення [9]. Використання в основі визначення адміністративної відповідальності адміністративного стягнення характерне для праць А. Т. Комзюка [10]. При цьому, як правило, спочатку аналізуються такі поняття, як «відповідальність» і «юридична відповідальність», а вже потім безпосередньо «адміністративна відповідальність». Саме так О. М. Щукін дослідив проблематику адміністративної відповідальності у статті, присвяченій концептуалізації вказаного поняття [11]. Цікаві наукові напрацювання щодо розуміння адміністративної відповідальності належать С. В. Надобку [12], який розглянув підходи до розуміння адміністративної відповідальності з точки зору форми та змісту, загалом виокремивши дев'ять підходів до тлумачення вказаного виду юридичної відповідальності.

Така різноманітність поглядів зумовлена відсутністю законодавчого визначення поняття «адміністративна відповідальність». Водночас у найзагальнішому вигляді під адміністративною відповідальністю розуміють «накладення на правопорушника загальнообов'язкових правил, які діють у державному управлінні, адміністративних стягнень, що спричиняють для цих осіб обтяжливі наслідки матеріального чи морального характеру» [13, с. 170].

Відповідно, кваліфікуючими ознаками адміністративної відповідальності Ю. О. Левенець називає:

1) підставу адміністративної відповідальності – адміністративне правопорушення (проступок), яке не являє собою великої суспільної небезпеки;

2) наявність особливого набору засобів адміністративного впливу – адміністративних стягнень;

3) наявність системи органів адміністративної юрисдикції, які відповідно до повноважень, визначених законодавством, мають право застосовувати заходи адміністративних стягнень і притягувати до відповідальності правопорушників;

4) особливий порядок реалізації адміністративної відповідальності [14, с. 60].

Багато науковців у своїх працях приділяють увагу дослідженню адміністративної відповідальності певних категорій осіб, зокрема й неповнолітніх. Наприклад, К. Н. Лобанов і

С. А. Москаленко розглядали адміністративну відповідальність неповнолітніх як форму державного реагування на адміністративні правопорушення, вчинені особами, які не досягли повноліття, виражену в застосуванні до них конкретних адміністративних покарань, передбачених санкціями порушених норм, і водночас як специфічний обов'язок неповнолітніх нести визначені законодавством несприятливі наслідки, пов'язані із застосуванням зазначених правових заходів [1, с. 49].

Ю. І. Ковальчук адміністративну відповідальність неповнолітніх розуміє як «застосування у встановленому порядку судовими органами адміністративних стягнень та заходів виховного впливу на неповнолітніх осіб, винних у вчиненні адміністративних проступків, для виховання у них поваги до законів, до правил соціального співжиття, а також запобігання вчиненню ними нових правопорушень» [2, с. 111].

Водночас О. Л. Чернецький адміністративну відповідальність неповнолітніх як спеціальних суб'єктів визначає як «примусове застосування суддями районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів заходів впливу, а в деяких випадках і адміністративних стягнень, які тягнуть за собою для цих осіб обтяжливі наслідки як правило морального характеру і накладаються на підставах і в особливому порядку, встановлених нормами адміністративного права» [3, с. 443]. Також науковець пропонує ознаки адміністративної відповідальності неповнолітніх, які візьмемо за основу під час визначення особливостей їх адміністративної відповідальності.

Отже, адміністративна відповідальність неповнолітніх осіб має особливості, зумовлені віком особи, яка притягається до відповідальності, а також пов'язані з особливим захистом інтересів неповнолітнього. Аналіз адміністративного законодавства дає підстави для визначення певних особливостей адміністративної відповідальності неповнолітніх, які розглянемо далі.

1. Вік, з якого настає адміністративна відповідальність. Так, адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного проступку 16 років. При цьому вік може бути як обставиною, що пом'якшує відповідальність, так і обтяжувати її. Якщо адміністративне правопорушення (проступок) скоїла особа віком від 16 до 18 років, то це буде пом'якшуючою обставиною, а у випадку залучення такої особи до вчинення правопорушення іншою особою – обтяжувуючою обставиною.

Деякі вчені обстоюють думку щодо доцільності зниження віку адміністративної відповідальності неповнолітніх до 14 років [4, с. 83]. Це пов'язується з даними статистики, які свідчать, що останніми роками спостерігається збільшення кількості правопорушень, учинених особами, які не досягли віку адміністративної відповідальності [1, с. 52].

2. Адміністративна відповідальність має переважно виховний характер. Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачено, що до осіб, віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративні правопорушення, застосовуються такі заходи впливу:

1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;

2) попередження;

3) догана або суворя догана;

4) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання¹.

Указані заходи адміністративного впливу мають чітко виражений запобіжно-виховний характер, оскільки правильне та своєчасне застосування їх до неповнолітнього правопорушника дасть змогу виховати в ньому почуття особистої відповідальності [5, с. 128]. Однак у випадку, коли розмір шкоди, яку заподіяв неповнолітній, не більше одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян, і при цьому неповнолітній має самостійний заробіток, його адміністративна відповідальність матиме майновий характер².

3. Мета адміністративної відповідальності неповнолітнього обумовлює менші обсяг і ступінь позбавлення чи обмеження прав і свобод, порівняно з особами, старшими за 18 років. Зокрема, до неповнолітніх не застосовується адміністративний арешт. Така норма повністю відповідає міжнародно-правовим стандартам, зокрема Мінімальним стандартним правилам Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінським правилам), які орієнтують на скорочення випадків застосування до неповнолітніх покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства³.

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : закон України від 07.12.1984 № 8073-X : ред. від 19.05.2019.

² Там само.

³ Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») : від 29.11.1985.

4. В окремих випадках неповнолітні віком від 16 до 18 років підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах. Це впливає з класифікації видів правопорушень, за вчинення яких неповнолітні можуть бути притягнуті до адміністративної відповідальності:

1) правопорушення, за вчинення яких до неповнолітніх застосовуються заходи впливу, передбачені ст. 24-1 КУпАП;

2) правопорушення, за вчинення яких або неповнолітні підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах, або до зазначених осіб можуть бути застосовані заходи впливу;

3) правопорушення, за вчинення яких неповнолітні підлягають адміністративній відповідальності виключно на загальних підставах [6].

5. Судовий характер адміністративної відповідальності неповнолітніх. Аналіз глави 17 Кодексу України про адміністративні правопорушення дає підстави стверджувати, що справи, які стосуються неповнолітніх, розглядають районні, районні в містах, міські чи міськрайонні суди (судді). При цьому розгляд справ про адміністративні правопорушення неповнолітніх судами (суддями) здійснюється виключно за місцем фактичного проживання неповнолітньої особи. Це зумовлено тим, що неповнолітні не є повноправними суб'єктами адміністративно-деліктного законодавства.

Окрім судів (суддів), І. В. Мішук та О. А. Алексійчук визначають ще декілька органів, які беруть участь у вирішенні питань, що так чи інакше стосуються неповнолітніх правопорушників: адміністративні комісії (уповноважені на розгляд правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 156 КУпАП, коли неповнолітній опиняється «потерпілим» від правопорушення); органи Національної поліції України (уповноважені на затримання правопорушників, забезпечення охорони порядку тощо) [7, с. 315].

6. Можливість застосування адміністративно-примусових заходів не лише до неповнолітніх, а й до їхніх батьків (ст. 184 КУпАП). У такому випадку на батьків чи осіб, які їх замінюють, накладається штраф.

7. Участь законних представників (батьків, усиновителів, опікунів, піклувальників) і представників (адвокатів, інших фахівців у галузі права) у представництві інтересів особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, та потерпілого, які є неповнолітніми або особами, що через свої фізичні або психічні вади не можуть самостійно здійснювати свої права у справах про адміністративні

правопорушення. Такий підхід дозволяє забезпечити право на захист неповнолітньому та враховує специфіку суб'єкта віком від 16 до 18 років.

8. Обов'язковість повідомлення батьків чи осіб, які їх замінюють, про затримання неповнолітнього за вчинення адміністративного правопорушення. Однак тут є недоліки: не визначено порядок такого повідомлення, а також залишається незрозумілим питання щодо правомірності затримання неповнолітньої особи без присутності батьків.

9. Неможливість застосувати заходи адміністративного стягнення як заміну кримінальної відповідальності неповнолітнього.

Висновки

Враховуючи наведене, пропонуємо особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх поділити на дві групи – матеріальні та процесуальні. До матеріальних особливостей адміністративної відповідальності неповнолітніх, на нашу думку, належать: вік, з якого настає вказаний вид відповідальності; переважно виховний характер адміністративної відповідальності; мета адміністративної відповідальності неповнолітнього, що обумовлює менші обсяги і ступінь позбавлення чи обмеження прав і свобод порівняно з особами, старшими за 18 років; в окремих випадках настання адміністративної відповідальності на загальних підставах.

Процесуальні особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх пов'язані з її застосуванням у судовому порядку, можливістю застосування адміністративно-примусових заходів до батьків неповнолітнього, участю законних представників і представників у представництві їх інтересів, обов'язковістю повідомлення батьків чи осіб, які їх замінюють, про затримання неповнолітнього, а також із неможливістю застосувати заходи адміністративного стягнення як заміну кримінальної відповідальності.

Адміністративною відповідальністю неповнолітніх є врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини, що мають місце під час застосування в певному порядку та у відповідний спосіб суддями районних, районних у містах, міських або міськрайонних судів заходів впливу до осіб віком від 16 до 18 років у разі вчинення ними адміністративних правопорушень та які тягнуть за собою для цих осіб обтяжливі наслідки переважно виховного характеру.

Під час притягнення неповнолітнього до адміністративної відповідальності потрібно брати до уваги його вікові особливості, а характер учиненого адміністративного проступку має бути співмірним із заходами впливу. Більше того, необхідно враховувати юридичні гарантії захисту прав і законних інтересів неповнолітніх з метою недопущення їх порушення.

Список бібліографічних посилань

1. Лобанов К. Н., Москаленко С. А. К вопросу административной ответственности несовершеннолетних. *Проблемы правоохранительной деятельности*. 2015. № 1. С. 48–53.
2. Ковальчук Ю. І. Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх. *Право України*. 2003. № 6. С. 111–114.
3. Чернецький О. Л. Поняття та особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх: теоретико-правові питання. *Форум права*. 2008. № 1. С. 439–444. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2008_1_67.pdf (дата звернення: 21.05.2019).
4. Баранова А. Д., Дорофеева Ж. П., Меньяло Д. В. Особенности административной ответственности несовершеннолетних. *Философия права*. 2015. № 4 (71). С. 80–83.
5. Ткаля О. Проблеми та перспективи адміністративного впливу, що застосовується до неповнолітніх. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 8. С. 125–129.
6. Муратова Д. Б., Найчук Г. О. Деякі проблемні питання адміністративної відповідальності неповнолітніх. *Науковий огляд*. 2017. № 6 (38). URL: <http://oaji.net/articles/2017/797-1502027116.pdf> (дата звернення: 21.05.2019).
7. Міщук І. В., Алексєйчук О. А. Проблемні аспекти механізму притягнення неповнолітнього до адміністративної відповідальності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 4. С. 314–316.
8. Літошенко О. С. Адміністративна відповідальність в системі юридичної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2004. 16 с.
9. Бельский К. С. Административная ответственность: генезис, основные признаки, структура. *Государство и право*. 1999. № 12. С. 12–20.
10. Адміністративна відповідальність в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. А. Т. Комзюка. 2-ге вид. Харків : Ун-т внутр. справ, 2001. 112 с.
11. Щукін О. М. До питання концептуалізації поняття адміністративної відповідальності. *Юридичний вісник*. 2014. № 3 (32). С. 73–78.

12. Надобко С. В. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про банки і банківську діяльність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 198 с.

13. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 543 с.

14. Левенець Ю. О. Поняття адміністративної відповідальності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2012. Вип. 3. С. 54–62.

Надійшла до редколегії 23.05.2019

РЕЗНИК О. Н. ОСОБЕННОСТИ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Рассмотрены особенности административной ответственности несовершеннолетних. Проанализированы научные подходы к определению понятий «административная ответственность» и «административная ответственность несовершеннолетних». Предложено особенности административной ответственности несовершеннолетних разделять на материальные и процессуальные. Сформулировано авторское определение понятия административной ответственности несовершеннолетних.

Ключевые слова: административная ответственность, административная ответственность несовершеннолетних, административное правонарушение, меры воздействия, несовершеннолетние.

REZNIK O. M. FEATURES OF ADMINISTRATIVE LIABILITY OF MINORS

The need to consider the peculiarities of juvenile administrative liability is grounded by the increase in the number of offenses committed by them.

Scientific approaches to the definition of the concepts of “administrative liability” and “administrative liability of minors” have been analyzed. In order to distinguish administrative liability from other types of legal liability, the author has studied the features of direct administrative liability.

It has been established that juvenile administrative liability has features that are related to the age of a person who is brought to liability and are associated with the specific protection of the minor’s interests. The peculiarities of juvenile administrative liability have been distinguished and systematized; and it has been offered to divide them into material and procedural ones. Material peculiarities include: the age, when the specified type of liability comes due; predominantly educational nature of administrative liability; the fact that the purpose of administrative liability of a minor causes a lesser amount and degree of deprivation or restriction of the rights and freedoms compared to persons who are over 18 years old; the fact that administrative liability, in some cases, arises on general basis. The procedural peculiarities of juvenile administrative liability are related to its judicial application, the possibility of applying administrative and coercive measures to the parents of a minor, the participation of legal representatives and representatives in the representation of their interests, the obligation to notify the parents or persons who replace them, about minor’s detention, and with impossibility to apply administrative penalties as a substitute for criminal liability.

The author has formulated his own definition of the concept of administrative liability of minors. It has been emphasized that the age peculiarities of juveniles should be taken into account while bringing a minor to administrative liability, and the nature of the committed administrative offense should be commensurate with the enforcement action.

Key words: administrative liability, administrative liability of minors, administrative offenses, enforcement action, minors.

КАТЕРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА ЧИШКО,

кандидат юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0001-8810-7950>,

e-mail: ekaterinachishko@gmail.com

**ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ
ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ:
ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ**

Розглянуто зміст нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку Національною гвардією України. Приділено безпосередню увагу теоретичним основам поняття «публічна безпека» та «публічний порядок». Описано актуальні проблеми забезпечення публічної безпеки та порядку Національною гвардією України. Запропоновано конкретні шляхи усунення правових та організаційних проблем забезпечення публічної безпеки та порядку Національною гвардією України.

Ключові слова: публічна безпека, публічний порядок, правоохоронні функції, Національна гвардія України, Національна поліція України.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Публічний порядок та безпека встановлюються й охороняються державою через її органи, що полягає у забезпеченні належного рівня існування суспільства через захист прав і свобод громадян та створення сприятливих умов для реалізації їх обов'язків. Відсутність дотримання належного рівня публічної безпеки та порядку всередині будь-якої країни спровокує хаос і безлад – за таких умов існування та функціонування громадянського суспільства і власне держави стає неможливим. Отже, забезпечення та підтримання публічної безпеки та порядку – одне з головних завдань держави, що безпосередньо впливає зі змісту ст. 3 Конституції України¹.

У свою чергу, виходячи зі змісту цього поняття, призначення та завдання Національної гвардії України (НГ України)², її правоохоронні функції становлять основу діяльності останньої, хоча за статусом НГ України є військовим формуванням. Тож, правоохоронна спрямованість діяльності НГ України у поєднанні з її специфічним статусом є безумовним свідченням актуальності цього дослідження.

Стан дослідження проблеми

Проблематика щодо з'ясування особливостей забезпечення прав і свобод громадян, інтересів суспільства та держави й забезпечення публічної (громадської) безпеки та публічного (громадського) порядку знайшла своє висвітлення у наукових працях таких українських і зарубіжних учених-юристів (передусім фахівців у галузі адміністративного права), як О. М. Бандурка [1], О. І. Безпалова [2], А. А. Вознюк [3], В. О. Іванцов [4], О. О. Книженко, П. Ю. Корнієць [5], А. М. Кучук [6], О. М. Литвинов [7], М. В. Лошицький [8], О. М. Музичук [9], О. В. Негодченко [10], О. О. Панова [11], О. Ю. Салманова [12], В. В. Сокурченко [13], В. Г. Фатхутдінов [14] та ін.

Проте, незважаючи на активізацію наукових досліджень питань забезпечення публічної безпеки та порядку, практичні проблеми діяльності НГ України в цій сфері, які негативно позначаються на її ефективності, не знайшли свого належного висвітлення. Обґрунтованість вирішення порушеного питання також обумовлюється реформуванням системи органів внутрішніх справ, що безпосередньо торкнулося НГ України, яку було створено на заміну Внутрішнім військам Міністерства внутрішніх справ України.

Мета і завдання дослідження

Мета цієї статті полягає у встановленні актуальних проблем забезпечення публічної безпеки та порядку НГ України. Завдання

¹ Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.

² Про Національну гвардію України : закон України від 13.03.2014 № 876-VII : ред. від 01.01.2019.

дослідження можна сформулювати таким чином: по-перше, необхідно проаналізувати організаційно-правові основи діяльності НГ України із забезпечення публічної безпеки та порядку; по-друге, виокремити конкретні проблеми, що негативно позначаються на процесі охорони публічної безпеки та порядку; по-третє, запропонувати (обґрунтувати) можливі шляхи вирішення окреслених проблем.

Наукова новизна дослідження

Констатовано, що проблеми забезпечення публічної безпеки та порядку НГ України переважно мають нормативно-правовий та організаційний характер і можуть бути усунені шляхом формування єдиного стандарту забезпечення публічної безпеки та порядку, внесення змін до КУпАП і Закону України «Про Національну гвардію України», а також посилення правової підготовки та матеріальної бази військовослужбовців НГ України.

Виклад основного матеріалу

Перш ніж перейти до висвітлення проблем забезпечення публічної безпеки та порядку НГ України, визначимо сферу здійснюваного нами дослідження, окреслену змістовим наповненням категорій «публічна безпека» та «публічний порядок».

Із цього приводу заслуговує на увагу останнє монографічне дослідження на тему «Забезпечення публічної безпеки в Україні: адміністративно-правовий аспект» [11]. Його автор доходить висновку, що категоріальний апарат терміна «публічної безпеки» «на сьогодні законодавчо не визначений, але аналіз нормативно-правових актів та різних точок зору науковців дозволяє стверджувати про однорідність понять “громадська безпека” та “публічна безпека”» [11, с. 64]. При цьому публічну безпеку як об’єкт адміністративно-правової охорони та захисту О. О. Панова визначає як «стан захищеності нормами адміністративного права суспільних відносин, які виступають значною соціальною цінністю та направлені на створення умов для максимально повного дотримання прав і свобод людини і громадянина, законних інтересів суспільства і держави, захисту їх від негативного впливу факторів, що виникають у результаті явищ природного, техногенного, біологічного або соціального характеру, недопущення та припинення протиправних посягань та мінімізації їх негативних наслідків» [11, с. 64].

Проведене нами свого часу дисертаційне дослідження «Адміністративно-правова кваліфікація правопорушень у сфері забезпечення громадського порядку та громадської безпеки»

надало можливість зробити схожий на сучасні пошуки висновок, а саме: «Нове формулювання “публічна безпека і порядок” пов’язане більше з реформою МВС, метою якої є поліція нового європейського рівня, відповідно, новою термінологією, прийнятою у світі, та перекладом іншомовних словосполучень, а не із зміною обсягів понять громадського порядку та громадської безпеки» [15, с. 46–47]. Тож, у межах цієї публікації ми не торкаємось дискусії стосовно змісту та правил уживання термінів «громадський порядок» і «громадська безпека» й, відповідно, «публічний порядок» і «публічна безпека», а використовуємо їх як взаємозамінні поняття, слідуючи змісту та правилам їх уживання (використання) відповідно до положень конкретних нормативно-правових актів.

До сфери компетенції щодо підтримання публічної безпеки та порядку можна віднести такі окреслені законом функції НГ України: охорона громадського порядку, забезпечення захисту й охорони життя, здоров’я, прав, свобод і законних інтересів громадян; участь у забезпеченні громадської безпеки та охороні громадського порядку під час проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій та інших масових заходів, що створюють небезпеку для життя та здоров’я громадян; участь у припиненні масових заворушень (п. 2, 3, 11 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Національну гвардію України»). Більш того, НГ України відповідно до покладених на неї законом завдань і функцій зобов’язана, зокрема, брати участь у забезпеченні громадської безпеки й охороні громадського порядку, зокрема проведення зборів, мітингів, вуличних походів, демонстрацій та інших масових заходів; уживати заходів, спрямованих на запобігання, виявлення кримінальних (адміністративних) правопорушень; уживати заходів щодо затримання осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення; протидіяти масовим заворушенням (п. 2, 3, 10, 17 ч. 1 ст. 12 Закону України «Про Національну гвардію України»).

Описані законодавчі положення втілюються у практичну діяльність завдяки встановленню на відомчому рівні (наказ МВС України від 10.08.2016 № 773) механізму організації взаємодії НГ України та Національної поліції (далі – НП) у сфері забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки та порядку¹. Зокрема, відповідно до Порядку організації взаємодії

¹ Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку : наказ МВС України від 10.08.2016 № 773.

Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку, затвердженому наказом МВС України № 773, взаємодія між НГ України та НП здійснюється в межах, визначених законодавством, шляхом:

1) спільного патрулювання нарядами вулиць, площ, парків, скверів, вокзалів, аеропортів, морських та річкових портів, інших публічних (громадських) місць;

2) забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки та порядку під час проведення зборів, мітингів, вуличних походів, демонстрацій та інших масових і спортивних заходів, а також під час заходів у публічних (громадських) місцях за участю осіб, щодо яких здійснюється державна охорона;

3) проведення спільних заходів з метою стабілізації оперативної обстановки в разі її загострення в межах території однієї чи декількох адміністративно-територіальних одиниць¹.

У свою чергу, аналіз нормативно-правових положень залучення військовослужбовців військових частин (підрозділів) НГ України до підтримання публічної безпеки та порядку дає підстави стверджувати, що для них є характерною низка таких проблем.

1. Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 13 Закону України «Про Національну гвардію України» військовослужбовці НГ України у разі залучення до виконання завдань з охорони громадського порядку мають право здійснювати превентивні та поліцейські заходи примусу відповідно до Закону України «Про Національну поліцію». Виходячи з того, що ст. 13 Закону України «Про Національну гвардію України» у п. 1–13 ч. 1 закріплює загальний перелік прав НГ України (у тому числі ті з них, що мають бланкетний характер), виходить, що всі інші права НГ України (тобто, крім п. 1 ч. 1 ст. 13 Закону України «Про Національну гвардію України») мають застосовуватися під час реалізації відмінних від забезпечення публічної безпеки та порядку сферах (напрямах діяльності). Так, поліцейський захід являє собою дію або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права і свободи людини та застосовується поліцейськими відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень².

Однак маємо констатувати, що положення п. 2, 3, 4, 7 ст. 13 та ст. 15–18 Закону України «Про Національну гвардію України» фактично

дублюють за змістом підстави застосування поліцейських заходів, що цілком дозволяє користуватися відповідними правами для забезпечення публічної безпеки та порядку.

Крім того, положення законів України «Про Національну гвардію України» та «Про Національну поліцію», що стосуються реалізації «прав» і «поліцейських заходів», відповідно, відрізняються як за техніко-юридичним змістом, так і за логічною послідовністю викладення інформації. Як приклад можемо навести таке.

Одним із примусових поліцейських заходів є фізичний вплив (сила) (ст. 42, 44 Закону України «Про Національну поліцію»). У свою чергу, військовослужбовці НГ України мають право на застосування заходів фізичного впливу (ст. 16 Закону України «Про Національну гвардію України»), а п. 7 ч. 1 ст. 13 Закону України «Про Національну гвардію» передбачає, що ці заходи застосовуються на підставах, передбачених цим та іншими законами.

Законом України «Про Національну поліцію» передбачено вичерпний перелік спеціальних засобів та конкретний перелік підстав і правил застосування кожного з них. Натомість для військовослужбовців НГ України на законодавчому рівні визначено лише перелік підстав реалізації всіх спеціальних засобів, а їх перелік та правила застосування встановлено Кабінетом Міністрів України постановою від 20.12.2017 № 1024³.

Описані проблеми є нерозривно пов'язаними з правозастосовчою практикою військовослужбовців НГ України, адже їм досить складно зорієнтуватися у специфіці використання відповідних термінів, а отже, підстав і правил їх реалізації за різних обставин.

2. Правила реалізації поліцейського заходу «обмеження пересування особи» (ст. 37 Закону України «Про Національну поліцію») викладено у вигляді бланкетної норми з таким формулюванням: «поліція уповноважена затримувати особу на підставах, у порядку та на строки, визначені Конституцією України, Кримінальним процесуальним кодексом України та Кодексом України про адміністративні правопорушення...». Натомість статтею 262 КУпАП передбачено конкретних суб'єктів, які уповноважені застосовувати адміністративне затримання, проте НГ України до таких

¹ Там само.

² Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII.

³ Про затвердження переліку та Правил застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань : постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2017 № 1024.

органів не віднесено¹. Відповідно, реалізація військовослужбовцями НГ України вказаного заходу навіть за участі поліцейських (наприклад, шляхом застосування фізичної сили чи спеціального засобу) може бути об'єктом розгляду на предмет законності таких дій, що аж ніяк не може сприяти підвищенню ефективності забезпечення публічної безпеки та порядку.

3. Одним з аспектів реформування органів внутрішніх справ України була необхідність забезпечення належного рівня ідентифікації представників правоохоронних органів під час реалізації ними своїх повноважень. Серед іншого це забезпечується розміщенням на односторонній поліцейського нагрудного знака з чітким зазначенням номера його спеціального жетона. У свою чергу, аналогічних вимог щодо військовослужбовців НГ України законодавством не передбачено.

Висновки

Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що проблеми забезпечення публічної безпеки та порядку НГ України мають нормативно-правовий та організаційний характер. Усунення описаних проблем може бути забезпечено такими шляхами:

щодо проблем нормативно-правового характеру:

1) формування єдиного стандарту забезпечення публічної безпеки та порядку, зокрема шляхом уніфікованого підходу до закріплення й, відповідно, реалізації заходів у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку (за нинішніх обставин цілком виправданим вбачається розглядати як основу діяльності правоохоронних органів у сфері підтримання публічної безпеки та порядку положення За-

кону України «Про Національну поліцію»). Наслідком цього має стати окреслення сфери компетенції НГ України щодо забезпечення публічної безпеки та порядку й усунення суперечностей між законами України «Про Національну гвардію України» та «Про Національну поліцію»;

2) доповнення ст. 263 КУпАП після слів «(Національною поліцією)» словами «а також Національною гвардією»;

3) доповнення Закону України «Про Національну гвардію України» статтею «Засоби зовнішньої ідентифікації військовослужбовців Національної гвардії України», у межах якої передбачити необхідність розміщення на форменому одязі військовослужбовців нагрудного знака з чітким зазначенням номера його спеціального жетона, зокрема під час забезпечення публічної безпеки та порядку;

щодо проблем організаційного характеру:

1) посилення правової підготовки військовослужбовців НГ України, зокрема у сфері адміністративного права та процесу, тактичної та комунікативної підготовки;

2) забезпечення необхідної матеріальної бази, зокрема спорядження службовців НГ України засобами зовнішньої ідентифікації (нагрудними знаками із зазначенням номера спеціального жетона).

Наприкінці відзначимо, що запропоновані нами шляхи усунення проблем забезпечення публічної безпеки та порядку НГ України створить умови для законності та, відповідно, ефективності діяльності останньої у зазначеній сфері. Разом із тим у межах однієї статті неможливо викласти всі проблемні питання із забезпечення публічної безпеки та порядку НГ України, що зумовлює необхідність продовження наукових пошуків у цьому напрямі.

Список бібліографічних посилань

1. Бандурка О. М. Профілактика злочинності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 115–124.
2. Безпалова О. І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави : монографія. Харків : Ніка Нова, 2014. 544 с.
3. Забезпечення охорони громадського порядку під час проведення спортивно-масових заходів : метод. рек. / А. А. Вознюк, А. Ю. Мартишко, М. В. Лошицький та ін. ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2011. 62 с.
4. Іванцов В. О. Адміністративна відповідальність: узагальнюючий підхід до визначення поняття. *Право і Безпека*. 2014. № 3 (54). С. 48–53.
5. Книженко О. О., Іванцов В. О., Корнієць П. Ю. Актуальні питання відповідальності за вчинення хуліганства. *Юрист України*. 2013. № 1. С. 92–98.
6. Кучук А. М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 20 с.
7. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Система протидії злочинності: поняття та сутність. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 2 (16). С. 168–177.

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : закон України від 07.12.1984 № 8073-X : ред. від 07.02.2019.

8. Лошицький М. В. Адміністративно-правові відносини в сфері охорони громадського порядку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2002. 181 с.
9. Музичук О. М. Зарубіжний досвід участі громадян та громадських формувань в охороні громадського порядку і боротьбі з правопорушеннями. *Право і Безпека*. 2002. № 2. С. 101–105.
10. Негодченко О. В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правові засади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 460 с.
11. Панова О. О. Забезпечення публічної безпеки в Україні: адміністративно-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2019. 516 с.
12. Салманова О. Ю. Адміністративно-правові засоби забезпечення міліцією безпеки дорожнього руху : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2002. 231 с.
13. Сокурченко В. В. Оборона як ефективний засіб забезпечення безпеки суспільства та держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 159–166.
14. Фатхутдінов В. Г. Правоохоронна діяльність: природа, сутність, гуманізм (теоретико-правові та методологічні аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2006. 16 с.
15. Чишко К. О. Адміністративно-правова кваліфікація правопорушень у сфері забезпечення громадського порядку та громадської безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 229 с.

Надійшла до редколегії 12.05.2019

ЧИШКО Е. А. ПРАВООХРАНИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГВАРДИИ УКРАИНЫ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ ПУБЛИЧНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ПОРЯДКА: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Рассмотрено содержание нормативно-правовых актов, регулирующих общественные отношения в сфере обеспечения публичной безопасности и порядка Национальной гвардией Украины. Уделено непосредственное внимание теоретическим основам понятий «публичная безопасность» и «публичный порядок». Описаны актуальные проблемы обеспечения публичной безопасности и порядка Национальной гвардией Украины. Предложены конкретные пути устранения правовых и организационных проблем обеспечения публичной безопасности и порядка Национальной гвардией Украины.

Ключевые слова: публичная безопасность, публичный порядок, правоохранительные функции, Национальная гвардия Украины, Национальная полиция Украины.

CHYSHKO K. O. LAW ENFORCEMENT ACTIVITY OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE ON ENSURING PUBLIC SECURITY AND ORDER: PROBLEMS AND WAYS OF THEIR SOLUTION

The author has studied the content of normative and legal acts regulating public relations in the field of ensuring public security and order by the National Guard of Ukraine (NGU). The author has paid direct attention to theoretical bases of the concept of “public security” and “public order”. Relevant problems of ensuring public security and order by the NGU have been described; specific ways of eliminating legal and organizational problems of such provision have been suggested.

It has been established that the problems of ensuring public security and order by the NGU have normative and legal and organizational nature. According to the author, the elimination of the described problems can be ensured by: the formation of a single standard for ensuring public security and order, in particular by means of a unified approach to assignment and, accordingly, implementation of measures in the field of ensuring public security and order (in the present circumstances, it is quite justified to consider the provisions of the Law of Ukraine “On the National Police” as the basis for the activities of law enforcement agencies in the field of keeping public security and order). The consequences should be the delineation of the NGU’s area of competence for ensuring public security and order, and eliminating contradictions between the laws of Ukraine “On the National Guard of Ukraine” and “On the National Police” and amending administrative and tort legislation and the Law of Ukraine “On the National Guard of Ukraine”. To address organizational issues, it is advisable to strengthen the legal training of the NGU military personnel, in particular in the field of administrative law and procedure, tactical and communicative training; to provide the necessary logistics, including the equipment of the NGU employees, with the means of external identification (badges indicating the special token number).

Key words: public security, public order, law enforcement functions, the National Guard of Ukraine, the National Police of Ukraine.

МАРИНА ВАСИЛІВНА ЧОРНА,

Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка (м. Кропивницький), здобувач;

 <https://orcid.org/0000-0002-3679-6130>;

e-mail: chornamarina@ukr.net

НАДАННЯ РЕЄСТРАЦІЙНИХ ПОСЛУГ ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ

Зазначено, що становлення та розвиток правового регулювання сервісних відносин щодо надання земельних адміністративних послуг обумовлюються змінами у правовому регулюванні земельних відносин, які відбулися з часу проголошення незалежності. Зафіксовано, що часто зустрічаються порушення законодавства у сфері охорони земель як приватними особами, так і органами публічної адміністрації під час оформлення договорів щодо земель сільськогосподарського призначення та порушення прав власників земельних ділянок у містах у зв'язку з громадським містобудуванням. Зроблено висновок, що основним принципом раціонального використання земель та охорони земель різного цільового призначення повинен бути сформульований у Земельному кодексі України компроміс між приватними земельними інтересами й інтересами держави, який полягає у письмовій домовленості сторін стосовно цільового використання земельної ділянки та непорушності права на неї однієї із сторін. Така згода має фіксуватися одночасно із реєстрацією земельної ділянки.

Держгеокадастр повинен здійснювати погодження таких реєстраційних дій, а ще краще – самостійно надавати послуги, такі як, наприклад, реєстрація права власності на земельну ділянку та на право постійного користування земельною ділянкою, реєстрація договорів оренди землі різного цільового призначення тощо.

Ключові слова: надання реєстраційних послуг, органи публічної адміністрації, охорона земель, адміністративні послуги, сервісні послуги.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Реформування земельних відносин і початок децентралізації спричинили зміни у системі органів публічної адміністрації у сфері охорони земель та розширили коло їх повноважень, наприклад щодо надання реєстраційних послуг.

Процес децентралізації та численні спроби зменшити кількість органів публічної адміністрації, функції яких дублюються, вплинули як на порядок надання реєстраційних послуг у сфері охорони земель, так і на повноваження органів публічної адміністрації.

Земельний кодекс України (далі – ЗК України)¹ та Закон України «Про охорону земель»² не містять чітку систему органів публічної адміністрації, уповноважених надавати реєстраційні послуги у сфері охорони земель, і не визначають перелік таких послуг. Доречно зазначити, що в ЗК України, а саме в розділі VII

«Управління в галузі використання й охорони земель», зазначається лише про виконання управлінських функцій органів публічної адміністрації у сфері охорони земель.

На сьогодні права доктрина регулювання сервісних послуг органами публічної адміністрації лише починає формуватися з урахуванням потреб суспільства. Соціальне призначення органів публічної адміністрації трансформується, тобто з часом основною функцією держави в особі органів публічної адміністрації буде створення комфортних умов діяльності та сприяння реалізації своїх прав та інтересів фізичними та юридичними особами.

Усе це обумовлює актуальність дослідження цієї наукової проблематики та необхідність удосконалення сервісних функцій держави.

Стан дослідження проблеми

В Україні комплексні дослідження теоретичних і прикладних проблем правового регулювання сервісних відносин, зокрема надання реєстраційних послуг, у сфері охорони земель за участю органів публічної адміністрації, які б

¹ Земельний кодекс України : закон України від 25.10.2001 № 2768-III : ред. від 07.02.2019.

² Про охорону земель : закон України від 19.06.2003 № 962-IV : ред. від 18.12.2017.

ґрунтувались на чинному законодавстві, не провадилися.

Під час характеристики видів (напрямів) діяльності, які здійснюють уповноважені органи щодо забезпечення організації раціонального й ефективного використання й охорони земель, науковці О. М. Пашенко [1], А. П. Гетьман [2, с. 180–182] і Н. Р. Малишева [3, с. 197–239] не виділяють такий вид, як здійснення реєстраційних послуг у сфері охорони земель.

Протилежної думки дотримується П. Ф. Кулинич, який відносить до функцій державного управління землями також здійснення державної реєстрації прав на землю [3, с. 394].

Про деякі аспекти правового регулювання сервісних відносин у сфері використання й охорони земель і доцільність та актуальність подальшого їх розвитку йдеться в науковому дослідженні Д. В. Бусуйок, яка вдало зазначила, що поряд з управлінською діяльністю у сфері використання й охорони земель органи виконавчої влади здійснюють неуправлінську діяльність у цій сфері. Новим різновидом неуправлінської діяльності органів виконавчої влади у сфері використання й охорони земель є їх сервісна діяльність. Вона передбачає надання органами виконавчої влади земельних адміністративних послуг на засадах рівності суб'єктів земельних правовідносин [4, с. 97].

Мета і завдання дослідження

Метою статті є виявлення та характеристика особливостей надання реєстраційних послуг органами публічної адміністрації у сфері охорони земель. Для її досягнення поставлено такі *завдання*: визначити систему органів публічної адміністрації, які здійснюють реєстраційні дії у сфері охорони земель, навести перелік реєстраційних послуг, які надають органи публічної адміністрації у сфері охорони земель і запропонувати шляхи вдосконалення надання реєстраційних послуг органами публічної адміністрації у сфері охорони земель.

Наукова новизна дослідження

Системно проаналізовано діяльність органів публічної адміністрації як суб'єктів, уповноважених здійснювати реєстраційні дії у сфері охорони земель; систематизовано реєстраційні послуги у сфері охорони земель; запропоновано шляхи вдосконалення надання реєстраційних послуг органами публічної адміністрації у сфері охорони земель.

Виклад основного матеріалу

Необхідно зауважити, що існування різних випадків виникнення, здійснення та при-

пинення широкого кола прав на землю [5, с. 110–160] призвели до появи поряд із правовим регулюванням управлінських відносин у сфері охорони земель правового регулювання неуправлінських відносин у цій сфері, а саме надання реєстраційних послуг органами публічної адміністрації як різновиду адміністративних послуг.

Надання послуг у сфері охорони земель є новим видом діяльності для органів публічної адміністрації у цій сфері. Зазначимо, що становлення та розвиток правового регулювання сервісних відносин щодо надання земельних адміністративних послуг обумовлюються змінами у правовому регулюванні земельних відносин, які відбулися з часу проголошення незалежності [6].

Варто звернути увагу на те, що в Україні основою здійснення державного управління у сфері охорони земель є імперативний метод правового регулювання. Він, хоча із властивостями диспозитивного методу, також застосовується під час виконання сервісних функцій держави, наприклад кадастрового контролю, моніторингу тощо.

Усе ж часто трапляються порушення законодавства у сфері охорони земель як приватними особами (незаконне заволодіння земельними ділянками, рейдерські захоплення тощо), так і органами публічної адміністрації (внесення недостовірних відомостей до реєстрів, корупційні складові, бездіяльність щодо виявлення порушених прав та інтересів приватних осіб тощо).

Такі порушення нерідко мають місце під час оформлення договорів щодо земель сільськогосподарського призначення та порушення прав власників земельних ділянок у містах у зв'язку із громадським містобудуванням. Пошук балансу між приватними та державними інтересами є найбільш складними у випадку, коли приватні інтереси щодо використання земельної ділянки збігаються із суспільним використанням іншого об'єкта нерухомості, розташованого на цій місцевості. Таку ситуацію, перш за все, спричинює відсутність належним чином підтверджених кордонів і кадастру у відповідних реєстрах, за ведення яких відповідають органи публічної адміністрації у сфері охорони земель.

Основним принципом раціонального використання земель та охорони земель різного цільового призначення повинен бути сформульований у Земельному кодексі України компроміс між приватними земельними інтересами й інтересами держави, який полягає у письмовій домовленості сторін стосовно

цільового використання земельної ділянки та непорушності права на неї з боку однієї із сторін. Така згода повинна фіксуватися одночасно із реєстрацією земельної ділянки.

Об'єднуючи декілька об'єктів, науковець Д. В. Бусуйок до земельних адміністративних послуг відносить, зокрема, проведення державної реєстрації прав на нерухоме майно, у тому числі прав на землю та їх обтяжень, тобто об'єднання двох реєстрів [7].

Але, на нашу думку, для реєстрації послуг у сфері охорони земель необхідно створити окремий електронний реєстр прав на землю та їх обтяжень. Його створення забезпечить більш повноцінний контроль органів публічної адміністрації за використанням та охороною земель і сприятиме запобіганню проявам корупції.

Отже, якісне надання реєстраційних послуг у сфері охорони земель гарантує проведення державної реєстрації прав на землю в інтересах як держави, так і приватних осіб та попередить виникнення спорів щодо власності на землю й підтвердження меж земельної ділянки, забезпечить публічність і повноту інформації, яка міститься в реєстрі прав на землю та їх обтяжень.

Проте законодавче регулювання надання реєстраційних послуг у сфері охорони земель, зміст яких полягає в наданні земельних адміністративних послуг, у ЗК України та в інших нормативно-правових актах відсутнє.

Чинний ЗК України містить розділ VII, приписи якого врегульовують лише управлінські відносини у сфері охорони земель, а правове регулювання сервісних відносин у цій сфері фактично не здійснюється. Ці обставини зумовлюють потребу в удосконаленні наявних у земельному й адміністративному праві методологічних підходів до дослідження та правового регулювання сервісних відносин у сфері охорони земель.

Наявність великої кількості органів публічної адміністрації та розгалуженість їх повноважень породжують питання про зв'язок між ними, їх організаційно-правові форми, роль, яку відіграють ці органи під час здійснення ними сервісної діяльності у сфері використання й охорони земель, тощо. На нашу думку, лише шляхом установа системи органів публічної адміністрації як суб'єктів сервісних правовідносин у сфері охорони земель ми зможемо врегулювати порядок надання реєстраційних послуг у цій сфері.

Стисло зазначимо, що надання адміністративних послуг у сфері використання й охорони земель здійснюють органи загальної та

спеціальної компетенції, і більш детально зупинимось саме на органах спеціальної компетенції.

Відповідно до положень Конституції України вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України (компетенція щодо управлінської та сервісної діяльності у сфері використання й охорони земель закріплена в ст. 13 ЗК України); центральними органами виконавчої влади (далі – ЦОБВ) є міністерства й інші ЦОБВ; місцевими органами виконавчої влади є обласні (а також міські Київська й Севастопольська) та районні державні адміністрації¹. Також зазначимо, що саме міністерства забезпечують в Україні здійснення сервісної діяльності у сфері охорони земель.

Більш детально зупинимось на діяльності служби й, яка здійснює державне управління та сервісну діяльність у сфері використання й охорони земель, а саме Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру (далі – Держгеокадастр)².

На офіційному сайті управління Держгеокадастру зазначено, що Держгеокадастр є розпорядником великого обсягу інформації у сфері земельних відносин. Значну кількість правочинів громадяни можуть здійснити, спираючись виключно на відомості, які надаються у Держгеокадастрі. Тому одним із важливих пріоритетів діяльності відомства є надання якісних адміністративних послуг [8].

Одним з основних напрямків діяльності Держгеокадастру та його територіальних органів є надання адміністративної послуги, а саме внесення інформації до бази даних Державного земельного кадастру (державна реєстрація земельних ділянок та обмежень у використанні земель).

Для прикладу зазначимо, що з 2011 р. відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 09.09.2009 № 1021 «Про затвердження порядків ведення Поземельної книги і Книги записів про державну реєстрацію державних актів на право власності на земельну ділянку та на право постійного користування земельною ділянкою, договорів оренди землі», що діяла до 1 січня 2013 р., повноваженнями реєстрації державних актів на право власності на земельну ділянку та на право постійного

¹ Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : ред. від 21.02.2019.

² Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру : постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 № 15 : ред. від 19.01.2019.

користування земельною ділянкою й договорів оренди землі були наділені територіальні органи Держземагентства за місцем розташування земельної ділянки¹ [9].

Із 1 лютого 2013 р. набрали чинність Закон України «Про Державний земельний кадастр»², Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2012 № 1051 «Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру»³ та зміни до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (далі – Закон)⁴. З ухваленням зазначених нормативних актів повноваження щодо державної реєстрації прав на земельні ділянки та скасування державної реєстрації цих прав не поширюються на компетенцію органів земельних ресурсів України [9].

Відповідно до статті 126 ЗК України право власності та користування земельною ділянкою оформлюється відповідно до Закону.

Положеннями статті 2 Закону визначено, що державна реєстрація речових прав на нерухоме майно – це офіційне визнання й підтвердження державою фактів виникнення, переходу або припинення прав на нерухоме майно, обтяження таких прав шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно [9].

Зазначимо, що зараз саме Укрдержреєстр здійснює фіксацію прав на землю в державному реєстрі речових майнових прав та обтяжень на нерухоме майно.

Відповідно до Закону України «Про адміністративні послуги»⁵, починаючи з 1 січня 2015 р. на всій території України органи земе-

льних ресурсів надають послуги через центри надання адміністративних послуг (ЦНАП). Вони були утворені при місцевих державних адміністраціях та органах місцевого самоврядування [8].

На нашу думку, враховуючи особливий статус землі в Україні, здійснення реєстрації земельних ділянок та обмежень у використанні земель тощо повинні надавати спеціальні реєстраційні центри на базі Держгеокадастру, а не ЦНАП, який відповідно до ч. 1 ст. 12 Закону України «Про адміністративні послуги» є посередником і надає послуги шляхом взаємодії із суб'єктом надання адміністративних послуг (у нашому випадку – Держгеокадастром).

Висновки

Оскільки земля є основним багатством держави, на нашу думку, Держгеокадастр як спеціальний орган, наділений завданням охороняти землю від протиправних посягань і розпорошування, повинен як мінімум здійснювати погодження таких реєстраційних дій, а краще самостійно надавати послуги, такі як реєстрація права власності на земельну ділянку та на право постійного користування земельною ділянкою, реєстрацію договорів оренди землі різного цільового призначення, реєстрацію земельних часток (паїв) сільськогосподарського призначення, які перебувають у власності або в оренді, реєстрацію земель, які були успадковані та перебувають у процесі оформлення права на спадкування, з метою недопущення рейдерських дій і порушення законних прав фізичних та юридичних осіб і розкрадання земель, які перебувають у власності держави.

На жаль, сьогодні правове регулювання сервісних відносин щодо надання реєстраційних послуг у сфері охорони землі не знайшло свого закріплення ні в загальному нормативно-правовому акті, яким є Закон України «Про адміністративні послуги», ні в спеціальних нормативно-правових актах, якими є ЗК України та Закон України «Про охорону земель». Такі обставини обумовлюють необхідність змінити наявні в чинному законодавстві підходи до правового регулювання сервісних відносин щодо надання реєстраційних послуг і закріпити у ЗК України, а саме в розділі VII «Управління в галузі використання й охорони земель» та в Законі України «Про охорону земель», положення щодо надання органами публічної адміністрації реєстраційних послуг у сфері охорони земель.

¹ Про затвердження порядків ведення По-земельної книги і Книги записів про державну реєстрацію державних актів на право власності на земельну ділянку та на право постійного користування земельною ділянкою, договорів оренди землі : постанова Кабінету Міністрів України від 09.09.2009 № 1021 : втратила чинність, ред. від 01.01.2013.

² Про Державний земельний кадастр : закон України від 07.07.2011 № 3613-VI : ред. від 01.01.2019.

³ Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру : постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2012 № 1051 : ред. від 03.10.2015.

⁴ Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : закон України від 01.07.2004 № 1952-IV : ред. від 04.02.2019.

⁵ Про адміністративні послуги : закон України від 06.09.2012 № 5203-VI : ред. від 04.04.2018.

Список бібліографічних посилань

1. Пащенко О. М. Функції управління і контролю у галузі природокористування // Природноресурсове право України : навч. посіб. / Е. А. Бавбекова, Л. О. Бондарь, Н. С. Гавриш та ін. ; за ред. І. І. Каракаша. Київ : Істина, 2005. С. 131–134.
2. Шульга М. В., Анісімова Г. В., Багай Н. О., Гетьман А. П. Земельне право України : підручник / за ред. М. В. Шульги. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 368 с.
3. Семчик В. І., Андрейцев В. І., Бистров Г. Ю., Кулинич П. Ф., Малишева Н. Р. Земельне право : акад. курс / за ред. В. І. Семчика, П. Ф. Кулинич. Київ : Ін Юре, 2001. 424 с.
4. Бусуйок Д. В. Правове регулювання управлінських та сервісних відносин у сфері використання та охорони земель: проблеми теорії та практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2017. 502 с.
5. Бусуйок Д. В. Правове регулювання виникнення, здійснення та припинення прав на землю : навч. посіб. Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2010. 185 с.
6. Бусуёк Д. В. Методологические подходы к исследованию и усовершенствованию правового регулирования управленческой и сервисной деятельности органов исполнительной власти в сфере использования и охраны земель в Украине. *Право.by*. 2013. № 1 (21). С. 119–123.
7. Бусуйок Д. В. Поняття, зміст та види земельних адміністративних послуг. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 3. С. 188–194.
8. Адміністративні послуги // Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру : офіц. сайт. URL: <https://land.gov.ua/icat/administratyvni-posluhy/> (дата звернення: 14.04.2019).
9. Стосовно договору оренди земельної ділянки // Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру : офіц. сайт. 21.09.2015. URL: <http://poltavska.land.gov.ua/info/стосовно-договору-оренди-земельної-д/> (дата звернення: 14.04.2019).

Надійшла до редколегії 15.04.2019

ЧЁРНАЯ М. В. ПРЕДОСТАВЛЕНИЕ РЕГИСТРАЦИОННЫХ УСЛУГ ОРГАНАМИ ПУБЛИЧНОЙ АДМИНИСТРАЦИИ В СФЕРЕ ОХРАНЫ ЗЕМЕЛЬ

Отмечено, что становление и развитие правового регулирования сервисных отношения по предоставлению земельных административных услуг обуславливаются изменениями в правовом регулировании земельных отношений, которые произошли со времени провозглашения независимости. Зафиксировано, что часто встречаются нарушения законодательства в сфере охраны земель как частными лицами, так и органами публичной администрации при оформлении договоров, касающихся земель сельскохозяйственного назначения, и нарушения прав собственников земельных участков в городах в связи с общественным градостроительством. Сделан вывод, что основным принципом рационального использования и охраны земель различного целевого назначения должен быть сформулированный в Земельном кодексе Украины компромисс между частными земельными интересами и интересами государства, который заключается в письменном соглашении сторон относительно целевого использования земельного участка и незыблемости права на него одной из сторон. Такое согласие должно фиксироваться одновременно с регистрацией земельного участка. Госгеокадастр должен осуществлять согласование таких регистрационных действий, а ещё лучше – самостоятельно предоставлять услуги, такие как, например, регистрация права собственности на земельный участок и на право постоянного пользования земельным участком, регистрации договоров аренды земли различного целевого назначения и тому подобное.

Ключевые слова: *предоставление регистрационных услуг, органы публичной администрации, охрана земель, административные услуги, сервисные услуги.*

CHORNA M. V. PROVISION OF REGISTRATION SERVICES BY PUBLIC ADMINISTRATION AGENCIES IN THE FIELD OF LAND PROTECTION

The author of the article has stated that the land relations reform and the start of decentralization led to changes in the system of public administration agencies in the field of land protection and expanded their powers, for example, to provide registration services.

The author has paid attention to the fact that the current Land Code of Ukraine (hereinafter referred to as the LC of Ukraine), in particular the Section VII "Administration in the field of land use and protection", provides the execution of only management functions in the field of land protection by public administration agencies.

It has been emphasized that there were no complex studies in Ukraine concerning theoretical and applied problems of legal regulation of service relations, in particular the provision

of registration services, in the field of land protection with the participation of public administration agencies, which would be based on the current legislation.

The author of the article has stated that the provision of services in the field of land protection is a new type of activity for public administration agencies in the field of land protection.

Service legal relations ensure the realization of private and public interests and are formed in those areas of land use and protection management, where public and private land interests are interdependent. Thus, the owner is interested in fixing and publicly announcing his land rights in the field of state registration of land rights. But parties concerned cannot ensure their private interests without the assistance of the state. Thus, the state, represented by public administration agencies, guarantees that the state registration of land rights is in the interest of one and all.

It has been noted that currently the legal regulation of service relations for the provision of registration services in the field of land protection has not been enshrined either in any general regulatory act, which is the Law of Ukraine "On Administrative Services" dated from September 6, 2012 No. 5203-VI, or in special regulatory acts, such as the LC of Ukraine and the Law of Ukraine "On Land Protection". Such circumstances necessitate a change in the existing approaches to the legal regulation of service relations for the provision of registration services in the current legislation and to enshrine provisions for providing the registration services in the field of land protection by public administration agencies in the LC of Ukraine, namely in the Section VII "Administration in the field of land use and protection" and in the Law of Ukraine "On Land Protection".

Key words: *provision of registration services, public administration agencies, land protection, administrative services, services.*

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ ТА БОРОТЬБА З КОРУПЦІЄЮ

УДК 343.1:65.012.8

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2019.2.11>

ВАДИМ МИКОЛАЙОВИЧ ДАВИДЮК,

кандидат юридичних наук,
Харківський національний університет
внутрішніх справ, здобувач;

 <https://orcid.org/0000-0003-4068-9909>,
e-mail: davydiuk.vm@gmail.com

ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА СПЕЦІАЛЬНИХ СИЛ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розкрито окремі сутнісні аспекти поняття «спеціальні сили оперативно-розшукової діяльності», а також окреслено їх структурні елементи. Систематизовано інформацію для з'ясування змісту поняття «спеціальні сили оперативно-розшукової діяльності» та їх окремих складових. Проаналізовано відповідний зарубіжний досвід. Розкрито окремі аспекти застосування спеціальних сил оперативно-розшукової діяльності. Закцентовано увагу на забезпеченні негласності та конфіденційності під час використання спеціальних сил оперативно-розшукової діяльності. Надано класифікацію таких сил, виділено притаманні їм ознаки. Обґрунтовано належність конфідентів та анонімних джерел, які надають інформацію на конфіденційній основі, до спеціальних сил оперативно-розшукової діяльності.

Ключові слова: спеціальні сили, оперативно-розшукова діяльність, класифікація, конфіденційне співробітництво, конфідент, оперативний працівник, анонім, негласна робота.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

У структурі науки оперативно-розшукової діяльності є достатня велика кількість підсистем, які разом становлять цілісну систему. Одним із важливих елементів такої системи є сили оперативно-розшукової діяльності. Суб'єкти, які до них входять, забезпечують виконання завдань цієї діяльності. Специфікою оперативно-розшукових сил є наявність у їх структурі особливої категорії осіб, які не входять до складу оперативно-розшукових підрозділів, проте було наділені законом низкою прав та обов'язків. Указані сили називають спеціальними, їх визначенню та структурі присвячено цю статтю.

Стан дослідження проблеми

Вивченню сил і засобів оперативно-розшукової діяльності увага науковців приділялася протягом усього періоду розвитку науки оперативно-розшукової діяльності. Відповідні організаційні й тактичні складові, класифікації, а також сутнісні характеристики можна зустріти ще в роботах апологетів оперативно-розшукової діяльності Б. Богданова,

Д. Гребльського, А. Лекаря та В. Лукашова. В Україні дослідженню проблемних питань застосування сил оперативно-розшукової діяльності було приділено увагу в роботах таких науковців, як О. Бандурка, О. Долженков, В. Захаров, А. Кислий, І. Козаченко, Я. Кондратьєв, В. Некрасов, Д. Никифорчук, С. Пеньков, М. Перепелиця, М. Погорецький, В. Пчолкін, Е. Рижков, М. Стащак, Р. Халілев, В. Шендрик, І. Шинкаренко та багатьох інших авторів.

Незважаючи на загальну опрацьованість проблеми застосування сил оперативно-розшукової діяльності, залишається невирішеною низка питань, у тому числі щодо їх класифікації та структури. Окремо це стосується такої категорії, як спеціальні сили оперативно-розшукової діяльності, яка лишається майже неохопленою в спеціальній літературі.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є розкриття окремих сутнісних аспектів поняття «спеціальні сили оперативно-розшукової діяльності», а також окреслення їх структурних елементів. Для досягнення цієї мети треба виконати такі завдання:

– проаналізувати наукову літературу для з'ясування змісту поняття «спеціальні сили оперативно-розшукової діяльності» та їх окремих складових;

– розкрити окремі аспекти застосування спеціальних сил оперативно-розшукової діяльності;

– надати класифікацію спеціальних сил оперативно-розшукової діяльності.

Наукова новизна дослідження

Ця робота є однією з перших спроб визначення сутнісних складових спеціальних сил оперативно-розшукової діяльності.

Виклад основного матеріалу

Історично склалося, що в територіальних підрозділах правоохоронних органів осіб, які негласно сприяють правоохоронним органам, нерідко називають спеціальними силами. Найчастіше часто така термінологія застосовується в межах організації негласної роботи поліцейських підрозділів. Для того щоб розібратися в структурі спеціальних сил оперативно-розшукової діяльності, треба більш ґрунтовно дослідити відповідний понятійний апарат, який на сьогодні не є однозначним.

У першу чергу, слід зрозуміти, що ж таке спеціальні сили оперативно-розшукової діяльності. У науковій літературі це поняття зустрічається не дуже часто й може тлумачитися неоднозначно. Зміст поняття «спеціальні сили» оперативно-розшукової діяльності можна розкрити через вивчення тлумачення відповідних складових частин цього терміна в літературі, а також шляхом дослідження практичних аспектів організації оперативно-розшукової діяльності.

Словникове поняття «сили» у досліджуваному нами контексті тлумачиться як частина суспільства або суспільна група, що характеризується певними ознаками або спрямованістю у своїй діяльності та своїх намірах. З іншого боку, дефініція «спеціальний» розкривається через призначеність виключно для когонебудь, чого-небудь, як «який має особливе призначення» [1, с. 1313, 1364]. Схоже тлумачення терміна «спеціальний» зустрічаємо у словнику синонімів [2, с. 476], що певною мірою корелює із додаванням до назв підрозділів особливого призначення слова «спеціальний». В англійському Правничому словникові під час розкриття змісту слова «інформатор» серед іншого вказується, що за надання інформації на конфіденційній основі інформатор отримує особливе «спеціальне» (special) ставлення до нього [3, с. 849].

Вельми цікаве тлумачення поняття «спеціальний» знаходимо в енциклопедії під редакцією С. А. Кузнецова: «пов'язаний з якоюсь окремою галуззю науки, техніки, мистецтва тощо; призначений для спеціалістів цієї галузі», водночас у контексті пояснення значення слова «сили» зустрічаємо вказівку на певну спрямованість діяльності суспільної або професійної групи [4, с. 1247, 1184]. У розрізі досліджуваної теми такі тлумачення добре вкладаються в концепцію розгляду спеціальних сил оперативно-розшукової діяльності як окремої категорії, притаманної негласній роботі поліції, та як окремої категорії в науці оперативно-розшукової діяльності. Метою таких спеціальних сил є виконання завдань, специфіка яких полягає в тому, що вони виконуються негласно та на конфіденційній основі. За виконання цих завдань такі сили, натомість, користуються особливим (спеціальним) ставленням до них з боку правоохоронних органів.

Практика застосування дефініції «спеціальний» у контексті роботи силових державних підрозділів засвідчує її асоціювання з виконанням особливих завдань та/або завдань, пов'язаних із негласною діяльністю, та особливим статусом. І тут можна згадати такі терміни, як:

– «спеціальна служба», «сили спеціальних операцій», «підрозділи спеціального призначення», «спеціальний загін» і «спеціальна поліція», що застосовуються для позначення відповідних суб'єктів;

– «спеціальна операція», «спеціальні заходи», «спеціальні дослідження» та «спеціальне завдання» – для позначення специфічних дій або узгодженого комплексу дій, об'єднаних єдиним задумом;

– «спеціальні засоби», «спеціальні технічні засоби для зняття інформації з каналів зв'язку та інші технічні засоби негласного отримання інформації», більш відомі в оперативно-розшукових підрозділах під назвою СТЗ і «спеціальна техніка», які використовуються для позначення технічних засобів;

– «спеціальні переліки», «спеціальна література» – для позначення об'єктів, пов'язаних з обмеженням доступу;

– «спеціальна бібліотека», «спеціальне сховище» – для позначення місць зберігання об'єктів обмеженого доступу;

– «спеціальний вантаж» – для позначення предметів, які мають важливе значення;

– «спеціальний зв'язок» – для позначення комплексу дій, суб'єктів та організації діяльності;

– «спецконтингент», «спеціальний приймальник» і «спеціальна установа» – для

позначення суб'єктів, пов'язаних з учиненням правопорушень, і відповідних закладів.

Окремо слід зупинитися на позиціонуванні поняття «спеціальні сили оперативно-розшукової діяльності» в роботах учених-правників. С. А. Салтовець, наприклад, згадує категорію «спеціальні сили» в контексті проведення спеціальних операцій, причому увага акцентується на негласності відповідних дій [5, с. 177], І. П. Козаченко схожим чином розглядає їх під час вивчення оперативно-розшукової профілактики [6].

В. Д. Пчолкін [7, с. 313] та С. В. Пеньков [8, с. 313] згадують у своїх роботах спеціальні засоби оперативно-розшукової діяльності в контексті застосування оперативної техніки, які в інших наукових джерелах часто використовуються у зв'язі зі спеціальними силами оперативно-розшукової діяльності [9, с. 313; 10, с. 210; 11, с. 175]. Таке спільне використання термінів пов'язано із самою сутністю оперативно-розшукової діяльності, яка потребує чіткої та вмілої організації. О. М. Балинська та В. А. Яценко підкреслюють, що саме застосування спеціальних сил і засобів роблять оперативно-розшукову діяльність унікальною в структурі правоохоронної діяльності [12, с. 367]. Таким чином, зроблено акцент на тому, що в інших сферах правоохоронної діяльності відповідні спеціальні сили не застосовуються.

Згадуючи зарубіжний досвід у контексті досліджуваної теми, не можна оминати увагою той факт, що в багатьох країнах аналоги вітчизняних оперативно-розшукових заходів та/або негласних слідчих (розшукових) дій називають спеціальними слідчими діями – «special investigative actions (techniques)». Це свідчить на користь допустимості використання терміна «спеціальний» для позначення сил і засобів, які негласно застосовуються правоохоронними органами.

Дотримуючись логіки вказаних тверджень, вважаємо, що застосування спеціальних сил оперативно-розшукової діяльності повинно мати виключно негласний характер. Таким критеріям відповідають негласні працівники оперативних підрозділів і конфіденти. Водночас, на нашу думку, в контексті вивчення сил оперативно-розшукової діяльності не можна відривати негласних працівників від інших основних сил оперативно-розшукової діяльності. Тому до спеціальних сил оперативно-розшукової діяльності логічно відносити лише тих осіб, які співробітничать із правоохоронними органами на конфіденційній основі.

Термін «конфідент» у наукових колах тлумачиться по-різному. Не заглиблюючись у

дискусії з цього приводу, для розкриття змісту цього поняття вважаємо допустимим використовувати визначення з підручника, в якому узагальнено досвід країн пострадянського простору, які мають спільну історію становлення науки оперативно-розшукової діяльності. Отже, під конфідентом розумітимемо фізичну особу, яка вступила на підставах і в порядку, передбачених законодавством про оперативно-розшукову діяльність, у стосунки конспіративного співробітництва з оперативно-розшуковим підрозділом (в особі його представника – оперативного працівника) [13, с. 191].

При цьому слід окремо звернути увагу на те, що в історії вітчизняної науки оперативно-розшукової діяльності, а також у системах негласної роботи окремих зарубіжних країн трапляються випадки, коли конфідентів не відносять до відповідних сил. Так, наприклад, у Великій Британії в контексті функціонування розвідувальної моделі виділяють джерела та людські ресурси. Перші, серед іншого, охоплюють інформаторів, співпрацюючих свідків, тоді як інші – персонал правоохоронних органів, який забезпечує функціонування розвідувальної моделі [14, р. 7; 15]. У цьому поділі простежується деяка схожість із позицією поділу сил і засобів негласної роботи у радянському КДБ, у тому сенсі, що конфіденти не перебувають в одній ланці з оперативними працівниками [16, с. 320]. Хоча в останньому випадку конфідентів узагалі відносили до засобів, що видається не зовсім етичним та гуманним.

У контексті застосування терміна «спеціальні сили» може виникати певна плутанина під час проведення порівняльно-правових досліджень. Зокрема, у Великій Британії існують спеціальні поліцейські сили (Special Police Forces), що мають нерегіональну юрисдикцію, їх діяльність організовується у зв'язку зі здійсненням ними специфічного виду діяльності. Такі поліцейські організації несуть відповідальність тільки перед відомствами, які їх створили, і не підпорядковуються МВС. Повноваження працівників спеціальних поліцейських сил поширюються лише на контингент їх відомства, хоча службу вони несуть у поліцейській формі. До таких сил належать Британська транспортна поліція, поліція на об'єктах ядерної енергетики, поліція Міністерства оборони, Королівська військова поліція тощо [17]. У сучасній структурі Національної поліції України найбільш подібними до вказаних підрозділів є підрозділи спеціальної поліції. При цьому не слід плутати спеціальну поліцію зі спеціальними силами оперативно-розшукової

діяльності, оскільки перша належить до оперативно-розшукових підрозділів, конфіденти ж перебувають на зв'язку в оперативних працівників таких підрозділів.

Отже, ми дійшли висновку, що до спеціальних сил оперативно-розшукової діяльності можуть належати конфіденти. Що стосується окремих категорій осіб, які можуть бути віднесені до спеціальних сил оперативно-розшукової діяльності, але не належать до конфідентів, то тут варто зупинитися на анонімних джерелах. У вітчизняному законодавстві тільки нещодавно з'явилися норми, які регламентують юридично значуще надання інформації такими категоріями осіб, як аноніми. Так, у ст. 53 Закону України «Про запобігання корупції»¹ йдеться серед іншого про обов'язковість розгляду анонімних повідомлень про порушення вимог указанного закону, якщо надана у повідомленні інформація стосується конкретної особи й містить фактичні дані, які можуть бути перевірені. Відповідно до ч.1 ст.8 Закону України «Про звернення громадян»² анонімним вважається звернення без зазначення місця проживання, не підписане автором (авторами), а також таке, з якого неможливо встановити авторство.

Білоруські дослідники справедливо відзначають, що на сучасному етапі практика переконливо доводить необхідність більш активного використання анонімного сприяння громадян для вирішення як стратегічних, так і тактичних завдань у протидії злочинності. Потреба оперативних підрозділів в інформаційному забезпеченні обумовлюється, перш за все, необхідністю підвищення ефективності у протидії злочинності. Анонімність же виступає як чинник, що має вирішальне значення під час звернення громадян до правоохоронних органів [18, с. 77].

Г. А. Рукавішников порушує питання про необхідність розгляду анонімного співробітництва як самостійного виду поряд із гласним і негласним і виділяє такі його особливості:

- анонім не бажає надавати інформацію про себе та брати участь у кримінальному процесі;
- ініціативний (односторонній) характер сприяння;
- визначення анонімом способу передання інформації;
- строк анонімного сприяння визначається потребою суб'єктів один в одному [19, с. 53–54].

¹ Про запобігання корупції : закон України від 14.10.2014 № 1700-VII.

² Про звернення громадян : закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР.

З іншого боку, деякі автори не вважають анонімні повідомлення видом співробітництва. Так, наприклад, А. М. Кононов відзначає, що на практиці досить часто виникають ситуації, коли громадяни повідомляють до правоохоронних органів інформацію про факти вчиненого або підготовлюваного злочину чи про осіб, які їх вчинили, не бажаючи розкривати дані про себе або за умови збереження в таємниці факту самого повідомлення. Однак таку допомогу не можна назвати сприянням із позиції закону про оперативно-розшукову діяльність. Якщо розглядати таку участь як сприяння, тоді необхідно буде визнати, що будь-яка особа, яка звернулася до правоохоронного органу із заявою, потрапляє до категорії сприяючих осіб. Водночас з окремими особами, які звернулися до правоохоронних органів, у подальшому можуть бути встановлені відносини співробітництва, в тому числі на конфіденційній основі [20, с. 239].

На нашу думку, анонімні конфіденти також можуть належати до спеціальних сил оперативно-розшукової діяльності, і їх також слід ураховувати під час організації негласної роботи. Тому було б доцільним внести зміни до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» у частині анонімного співробітництва, зокрема щодо збереження такої анонімності у разі підтвердження інформації, а також можливості виплати винагороди за надану інформацію. Враховуючи зростаючі можливості обміну інформацією мережею Інтернет у недалекому майбутньому значущість анонімного сприяння правоохоронним органам може суттєво збільшитись.

Зважаючи на викладене, вважаємо виправданим до категорії спеціальних сил оперативно-розшукової діяльності відносити:

- конфідентів;
- анонімні джерела інформації, які надають інформацію конфіденційно.

Такий поділ узгоджується із дослідженою нами раніше загальною концепцією структури сил оперативно-розшукової діяльності [21, с. 75–76] та відображає сучасні тенденції в розвитку негласної роботи правоохоронних органів.

Висновки

Розкриття окремих елементів змісту поняття «спеціальні сили оперативно-розшукової діяльності» має важливе значення для розуміння теорії оперативно-розшукової діяльності. Незважаючи на використання зазначеного терміна для позначення окремих осіб, задіяних у негласній роботі правоохоронних органів,

його теоретичне осмислення не проводилось. На нашу думку, під поняттям «спеціальні сили оперативно-розшукової діяльності» слід розуміти окрему категорію сил оперативно-розшукової діяльності, яка не належить до суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, проте негласно й на конфіденційній основі сприяє виконанню завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу. Негласність, конфіденційність і неналежність

до суб'єктів оперативно-розшукової діяльності є ознаками, притаманними відповідним спеціальним силам. Отже, до спеціальних сил оперативно-розшукової діяльності належать конфіденційні й анонімні джерела, які надають інформацію на конфіденційній основі. Використання описаних суб'єктів у протидії злочинності є однією з тих ознак, яка відрізняє оперативно-розшукову діяльність від інших напрямів правоохорони.

Список бібліографічних посилань

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
2. Александрова З. Е. Словарь синонимов русского языка : практ. справ. 11-е изд., перераб. и доп. М. : Рус. яз., 2001. 568 с.
3. Black's Law Dictionary / Editor in Chief: V. A. Garner. 9th ed. West, 2009. 1920 p.
4. Большой толковый словарь русского языка / сост. и глав. ред. С. А. Кузнецов. СПб. : Ноинт, 2000. 1536 с.
5. Салтовець С. А. Напрями вдосконалення організації проведення поліцейських операцій оперативних підрозділів // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 листоп. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Консультат. місія Європейського Союзу. Харків, 2018. С. 176–177. URL: http://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/30_11_2018/pdf/85.pdf (дата звернення: 01.05.2019).
6. Козаченко І. П. Оперативно-розсыскная профилактика (правовые и организационно-тактические вопросы). Киев : НИиРИО КВШ МВД СССР, 1991. 68 с.
7. Пчолкін В. Д. Розвиток теорії оперативно-розшукової діяльності за роки незалежності в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2011. № 2 (53). С. 113–121.
8. Пеньков С. В. Класифікація засобів оперативно-розшукової діяльності. *Форум права*. 2016. № 3. С. 199–202. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_3_36.pdf (дата звернення: 11.05.2019).
9. Новосад Ю. О. Щодо деяких змістовних елементів діяльності прокуратури у сфері оперативно-розшукового запобігання злочинам. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 311–313. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2017/92.pdf (дата звернення: 11.05.2019).
10. Зуєв О. Ю. Оперативно-розшукова профілактика злочинів у сфері економіки // Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 груд. 2010 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. С. 209–211.
11. Оперативно-розшукова діяльність : навч. посіб. / Є. М. Моїсєєв, О. М. Джу́жа, Д. Й. Никифорчук та ін. ; за ред. О. М. Джу́жи. Київ : Правова єдність, 2009. 310 с.
12. Балинська О. М., Яценко В. А. Методологія сучасного правознавства : посібник / за заг. ред. О. М. Балинської. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 372 с.
13. Сайфутдинов Т. И. Основы оперативно-розсыскной деятельности (по материалам СССР, России и СНГ) : учеб. : в 2 ч. Бишкек : Изд-во КРСУ, 2017. Ч. 2. 242 с.
14. National Intelligence Model : Code for Practice / National Centre for Policing Excellence. CENTREX, 2005. 13 p. URL: <http://library.college.police.uk/docs/npia/NIM-Code-of-Practice.pdf> (дата звернення: 13.05.2019).
15. Guidance on the National Intelligence Model / National Centre for Policing Excellence ; Association of Chief Police Officers. CENTREX, 2005. 208 p. URL: <https://whereismydata.files.wordpress.com/2009/01/national-intelligence-model-20051.pdf> (дата звернення: 13.05.2019).
16. Контрразведывательный словарь / редкол.: В. Ф. Никитченко (отв. ред.) и др. ; Высш. Краснознам. шк. Комитета гос. безопасности при Совете Министров СССР им. Ф. Э. Дзержинского. М., 1972. 371 с. URL: <http://www.pseudology.org/Abel/KRSlover2.pdf> (дата звернення: 11.05.2019).
17. Важенина И. В. Специальные полицейские силы Великобритании: история и современность. *Труды Академии управления МВД России*. 2017. № 3 (43). С. 141–146.
18. Лахтиков Д. Н. Анонимное содействие граждан в оперативно-розсыскной деятельности. *Вопросы криминологии, криминалистики и судебной экспертизы*. 2016. № 2 (40). С. 75–79.
19. Рукавишников Г. А. К вопросу о «статусе» анонимного вида содействия в общей системе содействия граждан органам внутренних дел. *Проблемы правоохранительной деятельности*. 2012. № 1. С. 52–56.
20. Кононов А. М. Сотрудничество полиции с гражданами: правовые основы и их реализация. *Вестник Московского университета МВД России*. 2012. № 1. С. 237–241.

21. Давидюк В. М. Сили оперативно-розшукової діяльності підрозділів Національної поліції: зміст поняття. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право*. 2018. № 6 (18). С. 71–77. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nivif_2018_6_12.pdf (дата звернення: 11.05.2019).

Надійшла до редколегії 15.05.2019

ДАВЫДИУК В. Н. ПОНЯТИЕ И СТРУКТУРА СПЕЦИАЛЬНЫХ СИЛ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Раскрыты отдельные существенные аспекты понятия «специальные силы оперативно-розыскной деятельности», а также описаны их структурные элементы. Систематизирована информация для выяснения содержания понятия «специальные силы оперативно-розыскной деятельности» и их отдельных составляющих. Проанализирован соответствующий зарубежный опыт. Раскрыты отдельные аспекты применения специальных сил оперативно-розыскной деятельности. Акцентируется внимание на обеспечении негласности и конфиденциальности во время использования специальных сил оперативно-розыскной деятельности. Дана классификация таких сил, выделяются присущие им признаки. Обоснована принадлежность конфидентов и анонимных источников, предоставляющих информацию на конфиденциальной основе, к специальным силам оперативно-розыскной деятельности.

Ключевые слова: *специальные силы, оперативно-розыскная деятельность, классификация, конфиденциальное сотрудничество, конфиденент, оперативный работник, аноним, негласная работа.*

DAVYDIUK V. M. THE CONCEPT AND STRUCTURE OF SPECIAL FORCES OF OPERATIVE AND SEARCH ACTIVITY

Some essential aspects of the concept of “special forces of operative and search activity” have been revealed, as well as their structural elements have been outlined. Information to clarify the content of the concept of “special forces of operative and search activity” and its certain components has been systematized. The author has studied the interpretation of the relevant components of this term in the literature, as well as taking into account the practical aspects of the organization of operative and search activities. The relevant international experience has been analyzed. Attention has been paid to the fact that only those persons, who cooperate with law enforcement agencies on a confidential basis are logically treated as special forces of operative and search activity. Some aspects of the application of special forces of operative and search activity have been revealed. Emphasis has been placed on ensuring secrecy and confidentiality in the use of special forces of operative and search activity. It has been emphasized that in case of the fulfillment of the tasks of operative and search activity such forces get a special attitude from the law enforcement agencies. The author has attempted to classify such forces, and has defined the attributes relevant to them. Based on the research, the definition of special forces of operative and search activity has been provided – it is a separate category of forces of operative and search activity, which does not belong to the subjects of operative and search activity, but indirectly and on a confidential basis promotes the fulfillment of tasks of operative and search activity and criminal process. The author has substantiated that disclosing party and anonymous author, who provide information on a confidential basis, belong to special forces of operative and search activity.

Key words: *special forces, operative and search activity, classification, confidential cooperation, disclosing party, operative employee, anonymous author, secret work.*

ЯРОСЛАВ ГРИГОРОВИЧ ЛИЗОГУБ,

кандидат юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0001-9824-0798>,

e-mail: y_h_lyzohub@yahoo.com

**ЗАКОН ЯК ДИШЛО, ЧИ СУДДІВСЬКЕ СВАВІЛЛЯ:
РЕЦИДИВ = ПОВТОРНІСТЬ ПІД КУТОМ ЗОРУ ОБСТАВИН,
ЩО ОБТЯЖУЮТЬ ПОКАРАННЯ**

Розглянуто проблему розуміння судами України рецидиву та повторності злочинів під кутом зору обставин, що обтяжують кримінальне покарання. Показано наявну непослідовність відповідних суддівських рішень на тлі визначення зазначених кримінально-правових інститутів у теорії кримінального права. Обґрунтовано неправильність рекомендованого Пленумом Верховного Суду України й використаного апеляційними судами України підходу до застосування рецидиву та повторності під час вирішення питань про призначення покарання.

Ключові слова: рецидив злочинів, повторність злочинів, судовий прецедент, нормативно-правовий акт, кримінальний закон.

Оригінальна стаття

Judicis est jus dicere non dare

(відоме висловлювання римських юристів)

Постановка проблеми

Вітчизняне кримінальне право з огляду на підходи до формування його правових джерел і структуру правових норм, без сумніву, визначає належність правової системи України до так званої романо-германської правової сім'ї, право країн якої дуже часто називають континентальним правом. Таке право згуртовано навколо нормативно-правового акта як основного джерела права¹. І саме такий акт визначає, які діяння є злочинами та які покарання за їх учинення можуть бути застосовані до винуватої особи.

Як правило, таким нормативно-правовим актом виступає відповідний закон про кримі-

нальну відповідальність (як в окремому вигляді, так і в систематизованому – коли цей закон є, зокрема, кодексом), хоча зустрічаються й інші форми закріплення правових норм про злочини та покарання (як, наприклад, у Кримінальному кодексі Естонської Республіки, де поряд із чинним кодексом кримінально-правові норми містяться і в інших актах², які у цілому не мають статусу кримінального закону).

В Україні законодавство про кримінальну відповідальність, як виписано в ч. 1 ст. 2 чинного Кримінального кодексу України, становить саме зазначений кодекс, який ґрунтується на Конституції України та загальноприйнятих принципах і нормах міжнародного права (такі норми можуть бути частиною як відповідних актів, ухвалених державами-учасницями [наприклад, конвенцій, декларацій, пактів], так і рішень Європейського суду з прав людини). А отже, і ключовими джерелами вітчизняного кримінального права можна вважати власне кодекс, відповідні приписи Основного Закону (норми якого є нормами прямої дії й не потребують

¹ Безспірно, вітчизняний кримінальний закон у формуванні своїх норм орієнтується й на інші правові джерела, серед яких є місце і звичаю, і судовому прецеденту. Утім, такі джерела, на відміну від нормативно-правового акта, не мають визначальної ролі у формуванні кримінально-правових норм і характеризуються лише рекомендаційним змістом. Що ж стосується рішень Конституційного Суду України, які мають обов'язковий характер, то за формальними ознаками вони хоча й становлять кримінально-правові джерела (на їх підставі певні положення КК України можуть визнаватись неконституційними), фактично ж правові норми не утворюють.

² Див. § 3 (1) Кримінального кодексу Естонії – Penal Code of the Republic of Estonia : passed 06.06.2001, with amendments on 01.07.2019. Available at https://www.legislationline.org/download/id/8244/file/Estonia_CC_am2019_en.pdf (дата звернення: 01.06.2019).

додаткової процедури імплементації в галузеве законодавство), положення міжнародних актів, ратифікованих Україною та включених до чинного КК відповідним «спеціальним»¹ законом, і напрацювання Європейського суду з прав людини.

Зважаючи на те, що формування норм українського кримінального права реалізовано під кутом зору особливого підходу до втілення дуалістичної моделі імплементації міжнародно-правових норм, важко, якщо не сказати більшого, погодитись із думкою М. І. Хавронюка, буквально сприймаючи його тезу, що «національні суди можуть безпосередньо застосувати положення відповідних ратифікованих Україною міжнародних договорів як положення закону України про кримінальну відповідальність» [1]. Така логіка, як видається, не враховує те, що «під час імплементації норма кримінального закону адаптує положення міжнародної норми не буквально, а згідно з особливостями правової системи держави» [2, с. 13]. А такі особливості виписано у відповідних приписах чинного Кримінального кодексу України, а саме в ч. 3 ст. 3, відповідно до якої *злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки Кримінальним кодексом*, а також у ч. 2 цієї ж статті, відповідно до якої *закони України про кримінальну відповідальність, прийняті після набрання чинності Кримінальним кодексом, включаються до нього після набрання ними чинності*.

Фактично особливість дуалістичної моделі імплементації міжнародних норм у національне кримінальне законодавство України полягає в тому, що такі норми не в буквальному вигляді підлягають застосуванню (надають право їх застосовувати з посиланням на відповідний міжнародний акт) навіть після їх ратифікації відповідним законом, а інкорпуються в національне законодавство шляхом реалізації «спеціальної» процедури. Її зміст полягає в тому, що не сам закон про ратифікацію (яким фактично тій чи іншій міжнародній угоді надається юридична сила) включається до КК України чи доповнює його. Натомість, на підставі такого закону Верховною Радою України ухвалюється «спеціальний» закон, яким ті чи інші положення кримінально-правового характеру, визначені міжнародним актом, що був ратифікований, виписуються відповідним чином із подальшим їх включен-

ням до чинного КК України. Будучи включеними до Кримінального кодексу, такі положення стають частиною кримінального законодавства й, відповідно, набувають статусу таких, на які можна посилатися суду чи іншим державним органам під час правозастосовної діяльності, а також тлумачити їх.

Водночас посилення на такі норми, а так само тлумачення таких норм, повинне обов'язково враховувати ті приписи, завдяки яким зазначені норми визначаються в законі. Не є винятками серед зазначених норм і ті з них, за допомогою яких свого часу відбулось уведення до чинного КК України інститутів повторності та рецидиву злочинів.

Цікаво, але той самий М. І. Хавронюк, коментуючи ст. 3 КК України, абсолютно правильно зазначив: «Жоден закон про кримінальну відповідальність не може діяти автономно, окремо від КК. Адже такий закон, запроваджує він кримінальну відповідальність, скасовує її чи вносить інші зміни до КК, відразу ж після набрання ним чинності у порядку, визначеному ст. 94 Конституції України і ст. 4 КК, автоматично включається до КК. Це означає, що при застосуванні цих законів посилення слід робити не на них, а безпосередньо на відповідні норми КК» [3, с. 15].

Стан дослідження проблеми

Загалом тематика, пов'язана з місцем і роллю нормативно-правового акта в кримінальному праві України на тлі інших правових джерел, висвітлювалась, зокрема, у роботах П. П. Андрушка, Ю. В. Бауліна, Я. М. Брайніна, Б. В. Малишева, В. О. Навроцького, Н. А. Орловської, О. О. Сороки, М. І. Хавронюка та С. С. Яценка. А питання рецидиву та повторності злочинів у теорії досліджувались, зокрема, М. І. Бажановим, В. С. Батиргареєвою, Р. Р. Галіакбаровим, С. Ф. Денисовим, В. І. Зубковою, Т. О. Калініною, Н. М. Коротких, Ю. Ю. Лемішко, В. П. Малковим, І. І. Митрофановим, Н. І. Устрицькою та Є. О. Фроловим.

Водночас проблема несправедливого отождолення повторності та рецидиву злочинів (на тлі визнання в Україні нормативно-правового акта як єдиного джерела кримінального закону), якій присвячено цю статтю і яка в підсумку вирішується автором, у кримінально-правовій науці до цього часу не обговорювалась.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є висвітлення існуючої проблеми суддівського тлумачення норм кримінального закону про рецидив і повторність

¹ Закон, яким таке відповідне діяння криміналізується та вводиться до кримінального кодексу.

під кутом зору обставин, що обтяжують покарання. Її ж завданням будемо вважати доведення безпідставності здійсненого судами України висновку про те, що рецидив злочину не може враховуватись як обставина, що обтяжує покарання в обвинувальному висновку суду, якщо він одночасно втілює ознаки повторності, яка, у свою чергу, передбачається нормою Особливої частини КК (за якою засуджується винувата особа) як кваліфікуюча ознака.

Наукова новизна дослідження

Така робота є першим в Україні дослідженням, у якому висвітлено критичну думку щодо некоректності суддівського тлумачення рецидиву та повторності під кутом зору обставин, що обтяжують покарання.

Виклад основного матеріалу

Кримінальний кодекс – це систематизована (шляхом кодифікації) збірка законів про кримінальну відповідальність, у тому числі тих, що виникли як наслідок попередньої інкорпорації міжнародних приписів у національне законодавство. Ухвалення законів, а також унесення до них певних змін є виключною компетенцією Верховної Ради України, яка відповідно до ст. 75 Конституції України є єдиним органом законодавчої влади в Україні¹.

Дехто зауважить, що і Конституційний Суд України фактично наділено правом уносити зміни до законів України шляхом часткового визнання неконституційним того чи іншого положення певного закону. І матимуть рацію. Утім, такі повноваження Суд може здійснювати лише в режимі перевірки закону чи його окремих положень на відповідність Конституції України, і тільки в межах спеціальної процедури, встановленої законом. А отже, називати законотворенням його діяльність немає жодних підстав.

Не втілюють законотворчі функції й вітчизняні суди загальної юрисдикції з огляду на приписи Конституції України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (зокрема, ст. 22, 27, 32, 36–46)². Основний вид їх діяльності – здійснення правосуддя. Деякі інстанції таких судів, звісно, є повноважними в реалізації функцій нормотворення (наприклад, Пленум Верховного Суду України). Проте таке нормотворення, враховуючи сферу діяльності

Верховного Суду, чітко прив'язану до його повноважень, визначених законом, жодним чином не торкається питання формування норми саме закону.

Водночас, не будучи повноважним «надати життя» законодавчій нормі, вітчизняний суд має повне право тлумачити чинне законодавство. «Тлумачити, – пише В. Т. Бусел, – це визначати зміст, роз'яснювати, з'ясовувати суть чого-небудь; давати якесь пояснення. Висвітлювати певним чином, розуміючи так чи інакше що-небудь; трактувати» [4, с. 1456]. Але при цьому судове тлумачення не повинне порушувати трактувальні межі. Тобто, якщо певне питання в законі набуло конкретного визначення чи зазнало автентичного пояснення, суд не повинен його інтерпретувати на власний погляд, спотворюючи функціональне призначення норми або змінюючи її смислове навантаження, зокрема шляхом надання значення одних правових інститутів чи їх частин іншим кримінально-правовим інститутам. В такому випадку тлумачення (роз'яснення) перетвориться на законотворення, адже зміна змісту норми чи підміна її функціонального призначення свідчатиме про надання нормі інших, не передбачених законом юридичних властивостей. А така діяльність становитиме порушення судом наявної в нього компетенції й ілюструватиме, без перебільшення, вихід за межі повноважень.

Проте зазначене віддзеркалює стан речей лише в тому вигляді, яким він має бути з огляду на чинне законодавство України. На практиці ж вітчизняні суди подекуди все ж таки використовують прогалини в законі задля забезпечення собі можливості подальшого маніпулювання його приписами. Натомість законодавець, якого вельми часто в науковій літературі критикують за його недбалість із приводу формулювання тих чи інших положень, усі питання щодо визначення та розподілу повноважень державних органів у законотворенні виписав, як видається, належним чином. Відповідно, немає приводів щодо спекуляцій на кшталт можливості неоднозначного їх сприйняття. Отже, будь-які звинувачення у законодавчий бік виглядатимуть тут несправедливими.

Подивимось, а як вітчизняні суди ставляться до правовстановлювальних приписів вітчизняного закону, і як це віддзеркалюється в подальшому на ухваленні ними відповідних рішень у частині дотримання чітко визначених меж суддівських повноважень, зокрема у здійсненні нормотворення, коли йдеться про площину кримінального права (закону). Для

¹ Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : ред. від 21.02.2019.

² Про судоустрій і статус суддів : закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII : ред. від 05.08.2018.

цього проілюструємо судові матеріали конкретних українських судових органів, у яких знайшли відбиття питання кримінально-правових інститутів повторності та рецидиву злочину під кутом зору обставин, що обтяжують покарання.

Спочатку нагадаємо, як повторність і рецидив визначено в кримінальному законі. Так, відповідно до ч. 1 ст. 32 КК України під повторністю злочинів розуміється «вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини цього Кодексу». При цьому рецидивом злочинів, як говорить ст. 34 цього ж кодексу, є «вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин».

З огляду на сформульовані в нормах ст. 32 і 34 визначення, а також урахуваючи наявні в теорії кримінального права напрацювання, слушно виглядатиме думка, що рецидив можна розглядати як вид повторності. Водночас, диференціювавши юридичний зміст розглядуваних категорій, законодавець визначив і певні детермінанти, за допомогою яких обидві розглядувані категорії набувають самостійності. Головним критерієм такої диференціації є, зокрема, властивий лише інституту рецидиву злочинів факт наявності в особи, яку звинувачують у вчиненні умисного злочину, судимості за попередній злочин. Не останнє місце в такому розмежуванні посідає й законодавча вимога віднесення до рецидиву лише умисних суспільно небезпечних діянь.

Зазначене, у свою чергу, свідчить, що інституту повторності та рецидиву злочинів навіть у момент співвідношення як частини та цілого (за певних умов рецидив є видом повторності, але не уособлює її в буквальному розумінні) мають різні юридичні підстави та правила щодо їх розуміння, призначення і, відповідно, застосування у практичній діяльності. Особливо це стосується площини призначення покарання, де рецидив і повторність фігурують як обставини, що можуть обтяжувати реалізацію зазначеного заходу кримінально-правового впливу (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України).

Застосування таких категорій не має абсолютного характеру та є, як визначено у ч. 2 згаданої статті, лише правом суду. Це фактично означає, що, призначаючи покарання, суд є повноважним лише в тому, щоб або застосувати, або відмовитись від застосування повторності та рецидиву. Водночас він не має жодного права встановлювати правила, за якими будуть функціонувати такі кримінально-правові інститути, бо такі правила вже визначено Кримінальним кодексом.

Водночас що робить суд? У своїй Постанові від 4 червня 2010 р. № 7 «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» (абз. 2 п. 19) Пленум Верховного Суду України зазначив: «Якщо рецидив злочинів утворює одночасно і їх повторність, яка передбачена у статті чи частині статті Особливої частини КК як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, то за змістом частини четвертої статті 67 КК як повторність, так і рецидив злочинів суд не може ще раз враховувати при призначенні покарання як обставину, що його обтяжує»¹. У подальшому така логіка була врахована й підтримана, зокрема, Апеляційним судом Івано-Франківської області у справі № 349/1269/17².

Фактично обидві зазначені судові інстанції, попри існуючу в кримінальному законі чітку диференціацію ознак повторності та рецидиву, удались до маніпулювання його, закону, приписами, штучно (без будь-яких об'єктивних підстав) підмінивши місце та роль розглядуваних кримінально-правових інститутів. Посилаючись на ч. 4 ст. 67 КК, Пленум Верховного Суду України безпідставно перекрутив її зміст, оскільки відповідно до цієї кримінально-правової норми суд не може ще раз урахувати як обставину, що обтяжує покарання, лише таку ознаку, яку передбачено в статті Особливої частини КК як ознаку злочину, що впливає на його кваліфікацію. Водночас «не кожен рецидив злочинів є повторністю злочинів, і в той же час не кожна повторність злочинів є рецидивом» [5, с. 265], – це чітко випливає зі змісту ст. 32 і 34 КК України. До того ж у нормах Особливої частини є статті, що передбачають як кваліфікуючу ознаку саме повторність, а є й ті, де кваліфікований склад визначено з урахуванням саме рецидиву. Отже, і тут законодавець диференціював розглядувані категорії.

Більш того, навіть тоді, коли рецидив фактично віддзеркалює повторність, він її не втілює, а лише детермінує під певним кутом

¹ Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 № 7.

² Вирок Апеляційного суду Івано-Франківської обл. від 19.03.2018 : справа № 349/1269/17, провадження № 11-кп/779/16/2018 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72297516> (дата звернення: 01.06.2019).

зору. У переважній більшості випадків рецидивна повторність злочинів суттєво відрізняється від фактичної їх повторності як об'єктивно (бо має відповідні детермінанти, визначені в законі), так і суб'єктивно, оскільки під час рецидиву особа вчиняє новий злочин значною мірою не випадково. До того ж таке вчинення відбувається в момент перебування злочинця у кримінально-правових відносинах із державою, яка реалізує щодо нього низку примусових заходів як правового, так і процесуального характеру. Тому вчинення нею іншого злочину є не просто свідченням ігнорування встановлених у суспільстві правил і норм, але утворює особливий зухвалий виклик суспільству, демонструє прагнення настання результатів злочинної діяльності навіть попри застосовані до неї, особи, обмеження, свідчить про нескореність, не виправленість, бажання боротись із державою та суспільством на шляху реалізації злочинного умислу в будь-який спосіб.

«Учинення нового злочину з боку особи, що вже піддавалась засудженню й має непогашену чи незняту судимість, – зазначає В. П. Малков, – свідчить про те, що вона ігнорує попередження суду щодо недопустимості злочинної поведінки, не піддається виправленню» [6, с. 85]. Як правило, таке її діяння не є випадковим і говорить про «глибоку ступінь моральної деградації винного, наявність укорієних антигромадських переконань» [7, с. 322]. А це, у свою чергу, дає підстави для висновку «про більш значну небезпечність винуватого, який завзято не бажає вести законслухняний спосіб життя навіть після застосування щодо нього заходу кримінально-правового характеру» [8, с. 251].

Отже, неврахування рецидиву злочинів як ознаки, що обтяжує покарання, у випадку, коли такий рецидив утілює повторність злочинів, з одного боку, означатиме ігнорування приписів кримінального закону (ст. 32 і 34), а з іншого, – свідчитиме про безпідставне зменшення обсягу кримінально-правової репресії щодо винуватої особи, бо рецидив не просто утілює різновид повторності, він, як правило, детермінує таку повторність фактично як більш зухвалу, одіозну та небезпечну.

Зрозуміло, що не кожен рецидив злочинів заслуговує на такі висновки. Зокрема, як правильно вказує М. І. Бажанов, «там, де раніше скоєний злочин не перебуває у внутрішній єдності з новим діянням, їх послідовність має випадковий характер, відсутні підстави для визнання раніше скоєного злочину обтяжуючою обставиною» [9, с. 387]. Утім, ми і не наго-

лошуємо, що рецидив злочинів за самим лише фактом його наявності має враховуватися судом як обставина, що обтяжує покарання. Ні, ні та ще раз – ні! Адже подекуди вчинення нового умисного злочину особою, що має судимість за умисний злочин, дійсно не є свідченням, зокрема, продовження такою особою започаткованої за першим вироком злочинної поведінки (наприклад, коли засуджений за хуліганство вчиняє умисне вбивство у стані сильного душевного хвилювання чи завдає тяжких тілесних ушкоджень під час перевищення меж необхідної оборони тощо).

При цьому такі висновки не спотворюють сенсу написаного нами вище, адже врахування ознаки рецидиву злочинів є правом суду, а не його обов'язком. Відповідно, за наявності підстав, де рецидив – це, зокрема, лише випадковий прояв двох умисних злочинів, за одне з яких винувата особа попередньо зазнала засудження в обвинувальному вирокі суду, суд повноважний ігнорувати такий рецидив як ознаку, що обтяжує покарання. Натомість, якщо рецидив дійсно детермінує діяння особи як не випадкові чи послідовні, суд не повинен залишати поза своєю увагою застосування рецидиву як ознаки, що обтяжує покарання, з тих лише підстав, що такий рецидив утілює водночас і повторність злочинів, оскільки, крім втілення такої повторності, він характеризує діяння під кутом зору додаткових, не передбачених фактичною повторністю ознак. До того ж повторне вчинення тотожного чи однорідного злочину напевно свідчитиме про не випадковість принаймні другого злочину.

Нівелювання законодавчих критеріїв диференціації рецидиву та повторності, крім сказаного вище, становитиме також і привід для суддівських зловживань (наприклад, учинення корупційних діянь), адже з огляду на ті чи інші можливі «знаки уваги» з боку сторін провадження (зокрема, обвинуваченого та потерпілого) у бік суду останній під час призначення покарання може як суворо дотримуватись буквальних приписів чинного кримінального законодавства України в частині наявного розмежування повторності та рецидиву злочинів, так і слідувати рекомендаціям згаданого вище Пленуму.

Наявність відповідного кримінально-правового відтінку рецидиву злочинів на тлі їх повторності стала свого часу логічною підставою для подальшої диференціації цих кримінально-правових категорій у вітчизняному кримінальному праві, набувши з часом утілення в чинному Кримінальному кодексі. І здійснене зазначеними судовими інстанціями

переосмислення такого підходу – це ще не привід спотворювати чинне кримінальне законодавство України, яке чітко визначає, що є повторністю злочинів, а що – їх рецидивом, не допускаючи при цьому в жодному місці Загальної та Особливої частини КК України навіть натяку на те, що одна з таких категорій може буквально визначатися за рахунок іншої або детермінувати її в такий спосіб чи вживатися замість неї.

Заохочення та мовчазна незгода щодо використання судом однієї кримінально-правової категорії за рахунок іншої – це не тільки безпідставне визнання можливості суду здійснювати законотворення, але й привід для подальшої реалізації судом необґрунтованих маніпуляцій з іншими положеннями кримінального закону, бо спочатку рецидив злочинів ним розглядається фактично як їх повторність, нехай і під кутом зору обставини, що обтяжує покарання, а потім інститут звільнення від кримінальної відповідальності в суддівському тлумаченні поглине інститут кримінального покарання тощо.

Висновок

Вітчизняна правова система не повинна залишати навіть незначного місця подібним судовим спекуляціям, адже вони не лише суперечать її принципам, спотворюючи їх правильні вектори, але й поступово формують підґрунтя для системного безпідставного ні-

велювання законодавчих положень шляхом можливого їх перегляду відповідним суддівським рішенням. Це, звісно, не означає, що роль судового прецеденту у вітчизняному кримінальному праві має зводитись до формалізму. Утім, вона й не повинна обумовлювати перетворення закону на «дишло», яке, як відомо, куди повернеш, туди й вийшло.

Посівши серйозне місце серед джерел кримінального права, судовий прецедент нерідко виконує важливу функцію у формуванні та розумінні його норм. Водночас він не повинен підміняти собою закон або змінювати його зміст там, де для цього немає жодних підстав. Особливо це стосується відповідних напрацювань судів загальної юрисдикції, певні структури яких хоча і є повноважними створювати правові норми, повинні виходити з того, що такі норми не можуть установлювати правила, які функціонально підміняють чи в інший спосіб спотворюють існуючу логіку застосування закону.

Давні римські юристи казали, що суд має саме відправляти правосуддя, але не видавати закони. Така думка, безспірно, є слушною й актуальною для сфери вітчизняного кримінального права, принаймні з огляду на визначення меж суддівських повноважень у законі. Отже, суди мають не просто її враховувати, але й неухильно дотримуватись. Лише в такому разі їх діяльність можна буде вважати обґрунтованою та послідовною.

Список бібліографічних посилань

1. Хавронюк М. Конституційна скарга і кримінальне право // Центр політико-правових реформ : сайт. 21.12.2017. URL: <http://pravo.org.ua/ua/news/20872546-konstitutsiy-na-skarga-i-kriminalne-pravo> (дата звернення: 01.06.2019).
2. Шибков О. Н. Принципы и нормы международного права как источники уголовного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ставрополь, 2000. 28 с.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., перероб. та допов. Київ : Дакор, 2019. 1384 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
5. Баулін Ю. В. Повторність, сукупність та рецидив злочинів // Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. С. 239–265.
6. Малков В. П. Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву : моногр. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1982. 173 с.
7. Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2015. 576 с.
8. Зубкова В. И. Уголовное наказание и его социальная роль: теория и практика. М. : Норма, 2002. 304 с.
9. Бажанов М. И. Избранные труды / сост.: В. И. Тютюгин, А. А. Байда, Е. В. Харитоновна, Е. В. Шевченко ; отв. ред. В. Я. Тацкий. Харьков : Право, 2012. 1244 с.

Надійшла до редколегії 02.06.2019

**ЛИЗОГУБ Я. Г. ЗАКОН КАК ДЫШЛО, ИЛИ СУДЕБНЫЙ ПРОИЗВОЛ:
РЕЦИДИВ = ПОВТОРНОСТЬ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ,
ОТЯГЧАЮЩИХ НАКАЗАНИЕ**

Рассмотрена проблема понимания судами Украины рецидива и повторности преступлений как обстоятельств, отягчающих наказание, во время процедуры его назначения за деяния, квалифицируемые с использованием признака повторности. Показана имеющаяся непоследовательность соответствующих судебных решений на фоне определения указанных уголовно-правовых институтов в теории уголовного права. Обоснована неправильность рекомендованного Пленумом Верховного Суда Украины и используемого отечественными апелляционными судами подхода к применению рецидива и повторности во время принятия решения о назначении наказания.

Ключевые слова: рецидив преступлений, повторность преступлений, назначение наказания, судебный прецедент, нормативно-правовой акт, уголовный закон.

**LYZHONUB YA. H. THE LAW AS A DRAWBAR, OR JUDICIAL ARBITRARINESS:
RECIDIVISM = REPETITION OF CRIMES IN THE FRAMEWORK
OF CIRCUMSTANCES AGGRAVATING THE PUNISHMENT**

The author has studied the current problem in Ukrainian criminal law – the problem of the courts' understanding of the general jurisdiction of the repetition of offences, as well as their recidivism in the framework of the circumstances aggravating criminal punishment. Attention at the beginning of the paper, has been paid to the importance of understanding the regulatory act as the main source of criminal law in Ukraine. It has been demonstrated that it is the regulatory act that should determine the rules, which should be obeyed by the judicial authorities of Ukraine. It has been emphasized that it is necessary to take into account the law while interpreting the prescriptions of normative acts by the national courts; it has been stressed that such interpretation should proceed from the definitions and formulations available, first of all, in the legislation. The author has emphasized on the importance of adhering to the rules and regulations, in the course of such interpretation, used in the law without such unreasonable extension or distortion of their content by relevant court decisions.

Having analyzed the relevant Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine, as well as the verdict of one of the Courts of Appeal of Ukraine, the author tries to prove that the aforementioned courts violated the limits of its interpretation in explaining the provisions of the criminal law on repetition of offences and recidivism, while unjustifiably giving the value of one criminal feature to another one. According to the author, these judicial authorities have formally taken the formulation of the content of the repetition of offences and recidivism, which are legally saturated in the current Criminal Code of Ukraine. Thus, they actually ignored the increased public risk of recidivism against the backdrop of the repetition of offences. The specificity of committing the offenses inherent to the recidivism is not taken into account, when a person has already a previous conviction for unlawful activity, as well as the fact that such crimes are usually characterized in terms of their consistency and randomness.

On this basis, the author has substantiated the incorrectness (criminal injustice) of the approach recommended by the Plenum of the Supreme Court of Ukraine to the application of the institutions of recidivism and the repetition of offences in deciding the issue of punishment. Proper arguments have been provided. Specific conclusions have been formulated.

Key words: repetition of offences, recidivism, judicial precedent, regulatory act, criminal law.

БОГДАН ВОЛОДИМИРОВИЧ ШАБАРОВСЬКИЙ,

Національний університет

«Острозька академія», аспірант;

 <https://orcid.org/0000-0001-6005-0526>,

e-mail: bohdan.shabarovsky.ibg@gmail.com

СПОСОБИ ПЕРЕВІРКИ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

На основі положень Кримінального процесуального кодексу України та судової практики наведено та проаналізовано способи перевірки висновку експерта як доказу у кримінальному провадженні.

Ключові слова: доказ, перевірка доказів, висновок експерта, способи перевірки доказів, кримінальний процес.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Частиною 2 ст. 91 КПК України передбачено, що доказування полягає у збиранні, перевірці й оцінці доказів. Збиранню доказів присвячена ст. 93, а оцінці – ст. 94 КПК України. Однак у Кодексі відсутня окрема стаття, якою закріплюється зміст і поняття перевірки доказів. Через це перевірка доказів як кримінальне процесуальне явище потребує детального дослідження, зокрема в розрізі способів перевірки окремих видів доказів, у тому числі висновку експерта, чого на сьогодні зроблено не було.

Стан дослідження проблеми

Правове регулювання застосування у кримінальному провадженні спеціальних (експертних) знань, їх перевірка та оцінка є предметом наукових досліджень уже більше ста років. Свого часу Л. Є. Владіміров висловив точку зору, що суд через відсутність спеціальних знань не може перевірити й оцінити висновок експерта. Протилежну позицію висловлювали М. С. Строгович, Ю. К. Орлов та інші. В Україні питання застосування у кримінальному провадженні експертних знань стало предметом досліджень багатьох учених. Наприклад, В. А. Журавель та Г. К. Авдеева з'ясували шляхи та напрями реформування судово-експертної діяльності. Ю. М. Мирошніченко вивчав питання дослідження, перевірки й оцінки висновку експерта. Ю. І. Азаров проаналізував окремі питання призначення та проведення експертиз, І. В. Гловюк – питання розгляду клопотання про залучення експерта. Про поняття та зміст перевірки доказів, про висновок експерта як вид доказу писали багато процесуалістів, однак питання способів перевірки висновку експерта ще не було предметом окремих досліджень.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження – виокремити та проаналізувати способи перевірки висновку експерта у кримінальному процесі України. Для досягнення мети були поставлені такі *завдання*:

- дослідити норми КПК України для з'ясування того, які способи перевірки висновку експерта доступні суду й іншим суб'єктам доказування;
- проаналізувати практику застосування наведених положень КПК України;
- навести всі способи перевірки висновку експерта у кримінальному процесі України.

Наукова новизна дослідження

Автором уперше в Україні на основі аналізу норм КПК України та практики його застосування наведено всі способи перевірки висновку експерта у кримінальному процесі України.

Виклад основного матеріалу

Частиною 2 ст. 84 КПК України передбачено, що висновки експертів входять до переліку процесуальних джерел доказів. Відповідно до ч. 1 ст. 101 КПК України висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи¹. В. В. Вапнярчук вважає, що «специфіка висновку експерта в системі інших форм існування доказової інформації полягає в тому, що за допомогою спеціальних знань

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI : ред. від 11.01.2019.

експерта і проведених ним досліджень стає можливим виявлення прихованої, недоступної безпосередньому сприйняттю інформації, встановлення суттєвих для кримінального провадження обставин (приміром, осудності особи, приналежності предмета до холодної чи вогнепальної зброї, певної речовини до наркотичної тощо)» [1, с. 307].

Висновок експерта має важливе значення для встановлення обставин кримінального провадження, однак у ч. 2 ст. 94 КПК України закріплено, що жоден доказ, зокрема, й висновок експерта, не має наперед установленної сили. Згідно з ч. 10 ст. 101 КПК України висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, які здійснюють провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирокі. З огляду на це неактуальною в наш час є позиція Л. Є. Владімірова, який вважав, що «судді та присяжні не можуть протягом судового засідання досягнути таємниці науки та критично ставитися до оцінки висновку експерта. Тому його достовірність і об'єктивність повинні презюмуватися» [2, с. 236]. Можна стверджувати, що висновок експерта, як і інші докази, має піддаватися перевірці.

Під перевіркою доказів ми розуміємо діяльність слідчого, прокурора, суду, слідчого судді, підозрюваного, обвинуваченого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, їх захисників та законних представників, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника і законного представника, цивільного відповідача та його представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, із з'ясування змісту доказів, зіставлення доказів, збирання нових доказів, що здійснюється з метою з'ясування належності, допустимості та достовірності кожного доказу.

Розгляд способів перевірки висновку експерта варто розпочинати з аналізу висновку експерта на відповідність його змісту вимогам кримінального процесуального закону. Під час перевірки висновку експерта потрібно з'ясувати, чи наявні в ньому всі необхідні реквізити: вступна, дослідницька частини та висновки, підпис експерта, зокрема про попередження його про відповідальність за завідомо неправдивий висновок. Так, Світловодський міськрайонний суд Кіровоградської області визнав недопустимим доказом висновок експерта про ступінь тяжкості тілесних ушкоджень потерпілої з огляду на те, що цей висновок «не містить даних про те, що експерти, які вико-

нували експертні дослідження, попереджені про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків»¹.

Перевірка висновку експерта полягає, зокрема, в перевірці дотримання передбаченого процесуальним законом порядку призначення та проведення експертизи, що включає в себе вибір експерта чи експертної установи, порядок формування запитань. Наприклад, Дніпровський районний суд м. Києва у процесі перевірки висновків експертів проаналізував, на підставі чого вони були проведені, та дійшов висновку, що «наявні у провадженні постанови слідчого про призначення експертиз свідчать про те, що останні були призначені у відповідності до Кримінального процесуального кодексу України»².

Іншим способом перевірки висновку експерта є з'ясування, яким чином були отримані матеріали, щодо яких проводилася експертиза: чи не було під час їх отримання порушено порядок, установлений КПК України, чи не було допущено істотне порушення прав і свобод людини. Це зумовлено тим, що відповідно до ч. 5 ст. 101 КПК України висновок експерта не може ґрунтуватися на доказах, які визнані судом недопустимими. Наприклад, Жовтоводський міський суд Дніпропетровської області в ході перевірки висновку судової експертизи наркотичних засобів у справі за обвинуваченням у незаконному придбанні та зберіганні наркотичних засобів без мети збуту з'ясував, що матеріали, щодо яких проводилася експертиза, а саме ампули з рідиною та дріжджі, були отримані слідчим під час огляду місця події. Суд проаналізував протокол цієї слідчої дії на відповідність вимогам КПК України та дійшов висновку, що слідчий суттєво порушив процесуальний порядок проведення огляду місця події та оформлення протоколу, а тому визнав висновок експерта недопустимим доказом як такий, що ґрунтується на недопустимих доказах³.

¹ Вирок Світловодського міськрайонного суду Кіровоградської обл. від 20 жовт. 2017 р., справа № 401/12/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень (ЄДРСР). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69714112>.

² Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 27 лют. 2019 р., справа № 755/3843/16-к // ЄДРСР. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80142751>.

³ Вирок Жовтоводського міського суду Дніпропетровської обл. від 27 лют. 2019 р., справа № 176/692/18 // ЄДРСР. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80120118>.

Висновок експерта перевіряється шляхом його зіставлення з іншими доказами, зокрема з іншими висновками експертів. Це стосується й висновків експертів, які проводили комісійну чи комплексну експертизу, але не підписали спільний висновок, висновків первинної та повторної експертиз, висновків основної та додаткової експертиз. Хоча Верховний Суд України у постанові № 8 від 30 травня 1999 р. аналізує вже нечинне законодавство, однак актуальними залишаються його твердження про те, що у випадках, коли у справі щодо одного й того самого предмета проведено декілька експертиз, у тому числі комплексну, комісійну, додаткову чи повторну, суд повинен перевірити кожен з них за загальними правилами перевірки висновку експерта. Так само суд має перевірити окремі висновки експертів – членів комісійної чи комплексної експертизи, які не підписали спільний висновок¹. Підтвердження цьому бачимо в судовій практиці. Так, Павлоградський міськрайонний суд Дніпропетровської області зіставив висновки експертів із показаннями свідків, потерпілого, обвинуваченого, а також між собою та дійшов висновку, що висновки експертів «відповідають фактичним обставинам справи, належним чином мотивовані, аргументовані та науково обґрунтовані, тому сумнівів у суду не викликають»².

У ч. 7 ст. 101, ч. 2 ст. 332 та ст. 356 КПК України передбачено такі способи перевірки висновку експерта:

– виклик експерта для допиту для роз'яснення його висновку, в ході якого відбувається постановка запитань експерту стороною обвинувачення, стороною захисту, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, їх представниками та законними представниками, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також головою і суддями, та надання експертом відповідей на них;

– одночасний допит двох чи більше експертів;

– надання стороною кримінального провадження відомостей, які стосуються знань, умінь, кваліфікації, освіти та підготовки експерта;

– призначення повторної чи додаткової експертизи, зокрема за власною ініціативою суду.

У ч. 7 ст. 101 КПК України закріплено, що кожна сторона має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку. Відповідно до ч. 1 ст. 356 КПК України за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суд має право викликати експерта для допиту для роз'яснення висновку. У результаті системного аналізу цих норм можна зробити такі висновки:

1) рішення про виклик експерта для допиту ухвалює суд;

2) підставою для ухвалення судом такого рішення може бути як клопотання сторони кримінального провадження чи потерпілого, так і власна ініціатива суду;

3) предметом допиту є роз'яснення висновку експерта. Попри зазначення у ч. 7 ст. 101 КПК України того, що експерт може бути викликаний для допиту з метою доповнення його висновку, експерт не може в ході допиту здійснювати доповнення свого висновку, оскільки той надається в письмовій формі. Доповнення висновку експерта можливе лише шляхом проведення додаткової експертизи.

Відповідно до ч. 3 ст. 356 КПК України експерту можуть бути поставлені запитання не лише для роз'яснення його висновку, а й для з'ясування таких обставин:

1) щодо наявності в експерта спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичних до предмета його експертизи;

2) щодо використаних методик та теоретичних розробок;

3) щодо достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок;

4) щодо наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку;

5) щодо застосовності та правильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження;

6) інші запитання, що стосуються достовірності висновку.

Крім того, експерту можуть бути поставлені запитання з приводу речових доказів (ч. 3 ст. 357 КПК України) та щодо документів (ч. 2 ст. 358 КПК України).

Згідно з ч. 4 ст. 356 КПК України суд має право призначити одночасний допит двох чи більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їхніх висновках, які стосуються одного

¹ Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 № 8 : ред. від 25.05.1998.

² Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської обл. від 14 січ. 2019 р., справа № 185/7896/17 // ЄДРСР. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79287505>.

і того самого предмета чи питання, що досліджувалися (так званий шаховий допит). Так, Роменський міськрайонний суд Сумської області призначив одночасний допит експерта Сумського обласного бюро судово-медичної експертизи та судово-медичного експерта Харківського обласного бюро судово-медичної експертизи, які надали висновки судово-медичної експертизи з одного і того самого предмета дослідження, що суперечать один одному¹.

Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 332 КПК України наявність двох висновків експертів, які суперечать один одному, за умови, що ці розбіжності не були усунуті під час одночасного допиту експертів, є окремою підставою для доручення судом проведення повторної експертизи незалежно від наявності клопотань сторін кримінального провадження чи потерпілого. Як слушно зазначають Ю. М. Грошевий і С. М. Стахівський, «якщо для усунення неясності чи неповноти висновку експерта не потрібно проводити додаткових досліджень, то здійснюється допит експерта. Але коли з'ясування ряду питань вимагає нових досліджень, призначається додаткова експертиза» [3, с. 206]. Так, Деснянський районний суд м. Чернігова призначив проведення комісійної судової транспортно-трасологічної експертизи, оскільки у двох інших висновках експертів експерти за наявності однакових вихідних даних по-різному визначили місце первинного контакту транспортних засобів². Верховний Суд зазначив, що суд першої інстанції зобов'язаний за наявності розбіжностей у висновках експертів викликати їх для одночасного допиту, а якщо це не допомогло усунути розбіжності, призначити повторну експертизу незалежно від того, заявляла якась зі сторін клопотання про це чи ні³.

Частиною 5 ст. 356 КПК України передбачено, що для доведення або спростування достовірності висновку експерта кожна сторона має право надати відомості, які стосуються знань, умінь, кваліфікації, освіти та підготовки експерта. У справі № 643/9661/16-к, що

розглядалася Московським районним судом м. Харкова, захисник у клопотанні про виклик на судові засідання експертів для допиту «навів дані, які стосуються знань, кваліфікації, освіти та підготовки експерта, поставивши під сумнів можливість проведення зазначеними експертами дослідження відеозапису, оскільки, на його думку, необхідно було залучити експерта-фототехніка, до компетенції якого відноситься дослідження відеозйомки та фотозйомки». Невирішення місцевим судом питання про те, чи достатній рівень знань, кваліфікації, освіти та підготовки мали експерти, стало однією з підстав для скасування судом апеляційної інстанції вироку суду в цій справі⁴.

Хоча, як зауважує Ю. І. Азаров, в КПК України не розкривається зміст таких понять, як «первинна судова експертиза», «повторна судова експертиза», «додаткова судова експертиза» [4, с. 35], у разі, якщо суд вважає висновок експерта (експертів) недостатньо обґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає інші обґрунтовані сумніви в його правильності, суд має право доручити проведення повторної експертизи. У цьому випадку суд може призначити повторну експертизу як за клопотанням сторони кримінального провадження чи потерпілого, так і за власною ініціативою. Після проведення повторної експертизи висновки первинної та повторної експертиз будуть перевірятися, зокрема, шляхом зіставлення їх між собою.

Висновки

На підставі проведеного дослідження можна виділити такі способи перевірки висновку експерта у кримінальному процесі України:

- 1) аналіз дотримання порядку призначення експертизи та відповідності змісту висновку експерта вимогам кримінального процесуального законодавства;
- 2) зіставлення висновку експерта з іншими доказами, в тому числі з іншими висновками експертів;
- 3) виклик експерта для допиту для роз'яснення його висновку, в ході якого відбувається постановка запитань експерту стороною обвинувачення, стороною захисту, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, їх представниками та законними представниками, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження,

¹ Ухвала Роменського міськрайонного суду Сумської обл. від 13 лют. 2019 р., справа № 585/1105/15-к // ЄДРСР. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79790209>.

² Ухвала Деснянського районного суду м. Чернігова від 14 лют. 2019 р., справа № 750/2258/18 // ЄДРСР. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79879942>.

³ Постанова Верховного Суду України від 12 лют. 2019 р., справа № 523/20784/14-к, провадження № 51-4625км18 // ЄДРСР. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79957586>.

⁴ Ухвала Апеляційного суду Харківської обл. від 21 черв. 2018 р., справа № 643/9661/16-к // ЄДРСР. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75039156>.

а також головуючим і суддями, та надання експертом відповідей на них;

4) одночасний допит двох чи більше експертів;

5) надання стороною кримінального провадження відомостей, які стосуються

знань, умінь, кваліфікації, освіти та підготовки експерта;

б) призначення повторної чи додаткової експертизи, зокрема за власною ініціативою суду.

Список бібліографічних посилань

1. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Харків : Юрайт, 2017. 408 с.
2. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах. Части общая и особенная. СПб. : Изд. книж. магазина «Законоведение», 1910. 331 с.
3. Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. Київ : Вид. Фурса С. Я., 2007. 272 с.
4. Азаров Ю. І. Щодо окремих питань призначення та проведення експертизи у кримінальному провадженні // Наукове забезпечення досудового розслідування: проблеми теорії та практики : зб. тез доп. V всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 8 лип. 2016 р.). / МВС України, Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. С. 34–36.

Надійшла до редколегії 13.05.2019

ШАБАРОВСКИЙ Б. В. СПОСОБЫ ПРОВЕРКИ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ЭКСПЕРТА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ УКРАИНЫ

На основе положений Уголовного процессуального кодекса Украины и судебной практики приведены и проанализированы способы проверки заключения эксперта как доказательства в уголовном производстве.

Ключевые слова: доказательство, проверка доказательств, заключение эксперта, способы проверки доказательств, уголовный процесс.

SHABAROVSKIY B. V. METHODS OF THE VERIFICATION OF THE EXPERT'S OPINION WITHIN CRIMINAL PROCEDURE OF UKRAINE

Considering the fact that the verification of evidence remains poorly researched criminal procedural phenomenon and the expert's opinion is an important mean of establishing the circumstances of criminal proceedings, the purpose of this study is to distinguish and analyze the methods of verifying the expert's opinion within criminal procedure of Ukraine.

The author has supported the provision that the expert's opinion has no pre-established force, therefore has to be verified and evaluated. The author has analyzed the Criminal Procedural Code of Ukraine, as well as the court practice. As the result of the study, the author has provided, for the first time, all methods of verifying the expert's opinion available to an investigator, a prosecutor, a suspect, an accused (defendant), the person, who is the subject of compulsory measures of medical or educational character application, their defenders and legal representatives, a victim, his representative and legal representative, the civil plaintiff, his representative and legal representative, a civil defendant and his representative, a representative of the legal entity who is the subject of the proceedings.

The following methods of verifying the expert's opinion within criminal procedure of Ukraine have been distinguished: analysis of adherence to the procedure of appointment of the examination and compliance of the expert's opinion with the requirements of the criminal procedural legislation; comparison of the expert's opinion with other evidence, including other experts' opinions; summoning an expert for questioning to clarify his / her conclusion, when the expert is asked by the prosecution and the defense parties, by the victim, the civil plaintiff, the civil defendant, their representatives and legal representatives, the representative of a legal entity which is the subject of the proceedings, as well as the chairman and the judges, and expert's answers for the questions; simultaneous questioning of two or more experts; the provision of information by the party of criminal proceedings relating to the expert's knowledge, skills, qualifications, education and training; the appointment of a duplicative or additional examination, in particular by the court's own initiative.

Key words: evidence, verification of evidence, expert's opinion, methods of evidence verification, criminal proceedings.

КАРИНА ГРИГОРІВНА ШЕЛЕНІНА,

Харківський національний університет внутрішніх справ, ад'юнкт;

 <https://orcid.org/0000-0002-7101-3787>,

e-mail: teplinskaja112@gmail.com

ТИПОВІ СПОСОБИ ВБИВСТВ, УЧИНЕНИХ ЗАСУДЖЕНИМИ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

На основі аналізу практики органів досудового розслідування та наукової літератури досліджено центральний елемент криміналістичної характеристики вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі, – спосіб учинення злочинів. Розкрито поняття способу вчинення злочинів зазначеної категорії, визначено зміст стадій і критерії їх упорядкування.

Ключові слова: *спосіб учинення злочину, особа злочинця, вбивство, місця позбавлення волі.*

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Будь-який злочин має зовнішнє вираження, яке характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), негативними наслідками, причинним зв'язком між таким діянням і наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом. Не існує злочину без властивого йому способу вчинення, який являє собою форму прояву злочинного діяння та є тісно пов'язаним із наслідками. Спосіб учинення злочину відіграє найважливішу роль у механізмі злочину, який є складною, багатокомпонентною та динамічною системою.

Враховуючи специфіку способів убивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі, набуває значної актуальності їх дослідження. Результатами цих досліджень мають стати методичні рекомендації щодо розслідування зазначеної категорії вбивств.

Стан дослідження проблеми

Під час дослідження й аналізу типових способів убивств ми спиралися на праці вчених-юристів, у яких розкриваються загальні засади криміналістичної характеристики злочинів, а також пенітенціарної злочинності. Це, наприклад, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, Л. Г. Відонов, І. А. Возгрін, А. Ф. Волобуєв, І. Ф. Герасимов, В. Г. Гончаренко, Г. А. Густов, А. В. Іщенко, В. Я. Колдін, В. О. Коновалова, І. М. Лузгін, Г. А. Матусовський, В. А. Образцов, І. Ф. Пантелєєв, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, М. О. Селіванов, М. І. Скригонюк, В. Г. Танасевич, Б. М. Шавер, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та інші. Названими вченими досліджені поняття способу вчинення окремих видів злочинів, визначені його загальні ознаки, вироблена

класифікація способів учинення злочинів, а також розроблено низку обґрунтованих рекомендацій щодо способів учинення окремих видів злочинів. Однак у вітчизняній науці недостатньо висвітлено питання, що стосуються саме способів убивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження – дослідити та проаналізувати особливості способів убивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі, з урахуванням поглядів учених-юристів. *Завданнями* дослідження є: аналіз поняття способу вчинення; класифікація способів учинення вбивств; визначення та аналіз критеріїв класифікації способів учинення вбивств засудженими в місцях позбавлення волі.

Наукова новизна дослідження

На ґрунті ретельного вивчення теорії криміналістики та аналізу кримінальних проваджень за фактами вбивств засудженими у виправних установах, а також з урахуванням досвіду слідчої практики вперше визначено стадії, класифікаційні критерії, за допомогою яких виокремлюються способи вчинення вбивств, досліджено їх сутність і зміст.

Виклад основного матеріалу

Важливим елементом криміналістичної характеристики злочинів є спосіб учинення злочину та знаряддя, що використовуються для цього. Це обумовлено тим, що вони є одними з основних слідоутворюючих елементів криміналістичної характеристики будь-якого злочину та своєрідним «ключем» для розслідування кримінальних правопорушень.

Спосіб учинення злочину – один з основних елементів криміналістичної характеристики вбивств, у тому числі вчинених засудженими в місцях позбавлення волі. Це образ дій злочинця, що виявляється в певній системі дій, його поведінці, здійсненні окремих операцій і прийомів. За своєю структурою спосіб учинення злочину охоплює способи приготування (підготування) до злочинного діяння, способи його вчинення та способи приховування (маскування) [1].

Не завжди структура способу вчинення злочину є повною. Існують злочини, які можуть відбуватися без попередньої підготовки або не мають на меті подальше приховування події чи слідів [2]. Наприклад, коли особа не готувалася до вчинення вбивства, але через певні обставини вчинила його, або коли злочинець скоїв убивство, але знищувати та/чи приховувати труп, сліди не бажає.

Криміналістичне значення способу вбивства є домінуючим у практичній діяльності органів досудового розслідування, а в криміналістиці спосіб учинення злочинів розглядається як обов'язковий, центральний елемент їхньої криміналістичної характеристики [3].

У криміналістичній літературі існують різні погляди на поняття «спосіб учинення злочину». Видатний учений-криміналіст Р. С. Белкін вважає, що спосіб учинення злочину – це система дій з підготовки, вчинення та приховування злочину, визначених умовами зовнішнього середовища та психофізіологічними властивостями особистості [4]. На думку М. І. Скригонюка і М. В. Салтевського, спосіб учинення злочину – це обумовлений суб'єктивними й об'єктивними факторами комплекс дій суб'єкта щодо готування, вчинення та приховування злочину [5; 6]. Врахування суб'єктивних та об'єктивних факторів зумовлено тим, що вони сприяють досягненню поставленої мети злочинцем.

На підтримку думки, що спосіб учинення злочину є центральною ланкою криміналістичної характеристики, В. Г. Танасевич та В. О. Образцов зауважують, що «всі інші елементи криміналістичної характеристики злочину, незважаючи на їхню самостійність, перебувають у більшій чи меншій, безпосередній або непрямій залежності від нього» [7]. Це пов'язано з тим, що спосіб учинення злочину за допомогою характерних особливостей, слідів, які він залишає в матеріальній обстановці, відображає саму суть злочинного акту, а також характер злочинця, його мотиви й цілі. Водночас це сприяє встановленню особи злочинця та дає можливість отримати доказову інформацію під час розслідування. Ще Б. М. Шавер підкрес-

лював, що «методика розслідування окремих видів злочинів завжди визначається методами вчинення злочинів. При опрацюванні питань окремої методики завжди доводиться просуватися від методу вчинення злочину до методу його розкриття» [8].

В. Я. Колдін слушно зауважив, що у способі вчинення злочину відображається протиправне діяння в зовнішньому середовищі, що свідчить про складність такого явища об'єктивної дійсності, яке створює систему взаємопов'язаних структурних елементів, що становлять ядро криміналістичних моделей злочинів, основу методики розслідування окремих видів злочинів [9].

У контексті дослідження можемо погодитися з думкою М. В. Даньшина, який зазначив, що у криміналістиці спосіб учинення злочину й інформація про нього є основою для об'єднання окремих видів злочинів, виявлення взаємозв'язку між структурними елементами характеристики; розробки особливостей тактики проведення слідчих дій; прогнозування механізму вчинення конкретного виду злочинів; розмежування схожих складів злочину [10].

На думку С. М. Зав'ялова, спосіб учинення злочину охоплює систему взаємопов'язаних дій суб'єкта (або утримання від них), які вчиняються з певною послідовністю, із застосуванням різних знарядь і засобів та спрямовані на досягнення мети злочину. Для криміналістичної характеристики способу вчинення злочину важливі насамперед ті його сторони, що відбиваються назовні, а тому мають досить високий ступінь інформативності. Учений вважає, що спосіб вчинення злочину – це спосіб дій з готування, вчинення та приховування слідів злочину, що характеризує криміналістично значущі дані про виконавця та застосовані ним засоби й можливості їх застосування в розкритті та розслідуванні злочинів [11]. С. М. Зав'ялов розуміє спосіб учинення злочину в широкому значенні, що часто використовується вченими-криміналістами. На наш погляд, наведене визначення є вдалим, адже повністю охоплює всі стадії злочинної діяльності й дає можливість оптимально вирішити криміналістичне завдання з розробки засобів і прийомів виявлення, збирання, дослідження та використання доказів щодо виконавця й обраного ним способу вчинення злочину (комплексу злочинів).

О. О. Ексархопуло зазначає, що основним елементом криміналістичної характеристики злочину є спосіб його вчинення, під яким науковець розуміє систему дій злочинця, спрямованих на реалізацію злочинного задуму [12].

Учений справедливо виокремлює саме спосіб учинення злочину, тому що цей структурний елемент завжди присутній у способі кримінального правопорушення.

О. Я. Баєв наголошує, що під час учинення злочину того чи іншого виду (вбивства, нанесення тілесних ушкоджень, зґвалтування, крадіжки, розбою тощо) особі незалежно від її суб'єктивних якостей, а переважно й від кримінальної ситуації, що складається, необхідно вчинити низку типових дій [13]. Ми погоджуємось із цією думкою. Для вчинення злочину особа завжди скоює низку типових дій, притаманних будь-якому кримінальному правопорушенню. Специфічні дії злочинця будуть пов'язані з конкретним кримінальним правопорушенням, яке хоче вчинити особа. Тобто важливо, що способи вчинення злочинів повторюються, мають певні типові риси та характеристики. У криміналістичній науці на цю обставину звертали увагу деякі науковці. Зокрема, вчені-криміналісти справедливо зазначають, що «злочинець діє в аналогічних умовах, він має соціальні та психологічні типові риси, використовує певні знаряддя і засоби злочину» [2]. Тобто способи вчинення вбивств мають одноманітну структуру, притаманну всім видам злочинів, відрізняючись один від одного відповідно об'єктом посягання.

В. Л. Синчук аргументує, що найбільш загальним є розподіл способів учинення вбивств на такі, що пов'язані з використанням будь-яких технічних чи побутових засобів, і такі, що не пов'язані з їх використанням [14].

Однак спосіб учинення вбивства має певні обмеження. В. О. Коновалова вказує, що злочинні фантазії людини дозволяють нарахувати значну кількість способів убивств, до яких належать удушення, удавлення, утоплення, використання вогнепальної або холодної зброї, електричного струму, радіоактивних речовин, вибухонебезпечних предметів тощо. Усі вони мають свою специфіку та здійснюються за допомогою різних прийомів, їх дослідження стає предметом окремих наукових праць [15].

Заслужує на увагу підхід тих учених-криміналістів, які пропонують у способі вчинення злочину (механізмі злочинного діяння) виокремлювати певні стадії.

Г. С. Фоміна дотримується класичного поділу способів учинення вбивств: 1) підготовча стадія; 2) власне процес убивства; 3) заключна стадія (приховування злочину та його слідів, а також слідів своєї причетності до вбивства) [16]. На наш погляд, такий поділ є універсальним і найчастіше застосовується під час розкриття злочину. Ми також можемо виокремити

стадії вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі.

1. Підготовча стадія. Здійснюється готування знарядь злочину; складається план злочинних дій; створюється «легенда», яка полегшує вступ у контакт із жертвою; готуються атрибути; підшуковуються співучасники; обирається місце, де буде вчинено вбивство, тощо.

Прикладом може слугувати вирок Первомайського міськрайонного суду Харківської області, в якому вказано, що громадянин А. та громадянин Б. вступили у змову з метою вчинення вбивства громадянина В. Вони заздалегідь підготували знаряддя для вбивства – мотузку. Потім заманили громадянина В. до місця для паління, попросили останнього присісти та задавили його мотузкою¹.

2. Реалізація вчинення вбивства. Безпосередньо акт убивства може супроводжуватися нанесенням множинності складно поєднаних поранень або декількох ушкоджень чи поранень, мученням жертви, відчленуванням певних частин тіла, розчленуванням трупа, удушенням, утопленням, удавленням тощо.

Наприклад, між засудженим А., який перебував у підсобному приміщенні недіючого цеху з ремонту автомобілів, що знаходився на території виробничої зони Райківської виправної колонії № 73, та засудженим Б. на ґрунті особистих неприязних відносин виник конфлікт, під час якого в обвинуваченого виник злочинний умисел убити засудженого Б. Засуджений А. схопив палицю й наніс численні удари по всіх частинах тіла засудженого Б².

3. Приховування злочину. На цій стадії вживаються заходи щодо приховування результатів діяльності, знищення слідів злочину.

У 21 % випадків труп деякий час (не більше 24 годин) знаходиться у схованці. Статистика свідчить, що у 50 % випадків місце приховання трупа співпадало з місцем убивства чи знаходилось поруч. У деяких випадках місце злочину знаходилось на певній відстані від місця виявлення трупа, але в межах одного

¹ Вирок Первомайського міськрайонного суду Харківської обл. від 8 верес. 2015 р., справа № 632/957/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень (ЄДРСР). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/49916457> (дата звернення: 15.03.2019).

² Вирок Житомирського районного суду Житомирської обл. від 10 жовт. 2017 р., справа № 274/151/17 // ЄДРСР. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69444052> (дата звернення: 15.03.2019).

населеного пункту. Злочинці вживали заходів для знищення трупа, як правило, вночі (42 %) або зранку (21 %). Під час знищення найчастіше використовувалося спалення чи приховування трупа в землі. Інколи приховуванню трупа передувало його розчленування [17].

Наприклад, підозрюваний А., який знаходився в Одеському слідчому ізоляторі, запросив до приміщення господарського двору співробітницю Одеського слідчого ізолятора, де її згвалтував і задушив, а труп розчленував та сховав у сміттевому контейнері [18].

Таким чином, під способом убивства слід розуміти систему певних дій, методів, прийомів убивці, що застосовуються для досягнення злочинної мети. Він включає в себе три компоненти: спосіб підготовки, спосіб вчинення та спосіб приховання злочину.

Не менш важливим аспектом злочину є впорядкування та систематизація типових способів учинення вбивств засудженими в місцях позбавлення волі за криміналістично значущими ознаками. Так, у криміналістичній науці способи злочинів класифікують за різними підставами. Широко відомими є класифікації за: змістом (способи підготовки до вчинення злочинів, способи безпосереднього вчинення злочинів, способи приховування злочинів), наслідками вчинення злочинів, напрямом реалізації прийомів та операцій, суб'єктом злочину, характером дій злочинця, місцем знарядь і засобів у механізмі злочинної діяльності [19]; структурою (повноструктурні або найбільш кваліфіковані, усічені першого типу (вчинення та приховування), усічені другого типу (підготовка та вчинення) та некваліфіковані або спрощені, що складаються з дій, спрямованих на вчинення злочинів) [20].

Доповнюючи викладену точку зору, Г. А. Матусовський способи вчинення злочину за структурою поділяє на три види: одноелементні (складаються з дій без підготовки та приховування злочину); складні (двохелементні), які крім основного елемента включають у себе дії з підготовки або приховування злочину; повні (трьохелементні), які включають у себе підготовку, безпосереднє вчинення та приховування злочину (подано за [21]).

Класифікація злочинів лише за кримінально-правовим критерієм, вважаємо, не може повною мірою вирішити криміналістичні завдання. Критерії класифікації вбивств зумовлюються вибором підстави, на що правильно звертає увагу В. К. Гавло, виділивши кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні підстави класифікації злочинів [22].

Виділяємо такі криміналістичні підстави класифікації вбивств: 1) спосіб і особливості підготовки, вчинення та приховування вбивства; 2) особа вбивці, наявність у нього злочинного досвіду; 3) особа потерпілого; 4) місце й час скоєння вбивства; 5) обстановка скоєння вбивства; 6) мотиви та цілі злочину. Ці підстави можуть об'єднуватися для відображення специфіки механізму злочину та слідчих ситуацій, що виникають у процесі його розслідування. Тому вважаємо за доцільне визначити шість класифікаційних критеріїв стосовно способів убивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі.

1. За повнотою структури способи доцільно поділяти на: а) прості (неповні або усічені), варіація яких охоплює діяння, спрямовані на підготовку та вчинення, вчинення і приховування, лише вчинення злочинів аналізованого виду (послідовність реалізації таких способів може змінюватися залежно від умов, обстановки, морально-психологічних якостей злочинця тощо); б) складні (трьохетапні або повноструктурні).

Наприклад, засуджений, відбуваючи покарання в Білоцерківській виправній колонії № 35, дізнався, що дружина йому зраджує. Він знав, що дружина приїде до нього на довгострокове побачення, тому заздалегідь виготовив заточку. Під час довгострокового побачення наніс множинні колото-різані рани, від чого остання померла¹. Тобто у засудженого, який відбував покарання в місцях позбавлення волі, виник умисел убити свою дружину, для чого він заздалегідь виготовив знаряддя, за допомогою якого і заподіяв смерть жінки.

2. Залежно від наявності предметів, за допомогою яких учиняється вбивство: а) без використання будь-яких знарядь; б) з використанням будь-яких знарядь (у тому числі отруйних, вибухових, вогнебезпечних речовин). Убивці також можуть використовувати для позбавлення життя кілька знарядь, поєднувати їх.

Наприклад, між злочинцем, який відбував покарання в Калінінській виправній колонії № 27 м. Горлівки, і працівником колонії виник конфлікт, після якого засуджений, усвідомлюючи свою перевагу у фізичному розвитку, наніс хаотичні удари руками та ногами

¹ Вирок апеляційного суду міста Києва від 21 трав. 2010 р., справа № 1-42/2010 // ЄДРСР. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69947306> (дата звернення: 17.03.2019).

працівникові адміністрації¹. Тут, обираючи, в який спосіб буде вчинено вбивство, засуджений враховував такі фактори, як стать, вік, фізичний розвиток потерпілого та свій, місце та час учинення злочину. Якщо засуджений розуміє, що він фізично сильніший за свою жертву, то у 52 % випадків обирається застосування фізичної сили, зокрема удушення руками, забиття ногами, нанесення тілесних ушкоджень по всьому тілу тощо. Якщо виникає ситуація, коли засуджений є фізично слабшим, ніж майбутня жертва, в таких випадках обирається зброя.

3. За характером зброя вчинення вбивства: а) із застосуванням холодної, вогнепальної зброї, здобутої засудженим у місцях позбавлення волі; б) із використанням предметів побутового призначення; в) із використанням самостійно виготовлених предметів; г) із використанням предметів, випадково знайдених злочинцем на місці злочину; ґ) із використанням транспортних засобів.

Наприклад, засуджений А., відбуваючи покарання в Сумській виправній колонії № 116, на ґрунті неприязні вступив у конфлікт із засудженим Б. Під час конфлікту засуджений А. зірвав зі спинки ліжка дерев'яну прикрасу округлої форми та наніс численні тілесні ушкодження, не сумісні з життям, засудженому Б². Тобто вбивство було скоєно за допомогою предмета, випадково знайденого злочинцем на місці злочину.

4. За суб'єктивним складом: а) способи, що застосовуються однією особою; б) способи, для застосування яких необхідна наявність декількох співучасників, діяльність яких спрямована на досягнення єдиного злочинного задуму. В останньому випадку доцільно розділяти групи осіб першої категорії, що налічують від двох до трьох співучасників, і другої – від чотирьох і більше.

Наприклад, злочинець 1, який відбував покарання в місцях позбавлення волі, мав намір вчинити вбивство. Однак, усвідомлюючи, що самостійно вбити жертву він не зможе через те, що вона фізично сильніша за нього,

вступив у злочинну змову зі злочинцем³. Стосовно наведеного прикладу зазначимо, що засуджені досить часто під час скоєння вбивства у виправних колоніях вступають у злочинну змову для досягнення певної мети. Це обумовлено неможливістю самостійно виконати певні дії з метою отримання результату або бажанням декількох осіб настання цих наслідків. В інших випадках злочинець виконує своє злочинне діяння самостійно.

5. За формою вини: а) способи умисного характеру, тобто коли злочинець цілеспрямовано виконує певні діяння для досягнення результату злочинного наміру; б) способи, що проявляються у зв'язку з необережною поведінкою.

Наприклад, засуджений А. відбував покарання у Вінницькій виправній колонії № 86. Під час суперечки між ним та засудженим Б. перший умисно наніс один удар правою ногою в обличчя другого. Засуджений Б., ударившись задньою частиною голови об металеву трубу, помер⁴. У цьому випадку засуджений А. не мав прямого умислу вбити засудженого Б., але мав прямий умисел заподіяти тілесні ушкодження. Він наніс такі ушкодження, від яких засуджений Б. помер. У такому випадку необхідно обов'язково встановити причинний зв'язок: травма повинна виникнути від дії тупого твердого предмета (предметів), мати ознаки тяжкого тілесного ушкодження, небезпечного для життя в момент спричинення, та стояти у причинному зв'язку зі смертю.

Щодо розглянутої ситуації додатково зазначимо, що майже у 95 % осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, виникають конфліктні ситуації, з них 80 % із застосуванням фізичної сили або будь-якого зброя з метою спричинення смерті, 70 % – це умисні вбивства, 10 % – вбивства через необережність.

6. Залежно від дій фізичного впливу, спрямованих на безпосереднє позбавлення життя, виділяємо такі способи: утоплення, удушення, удавлення, нанесення тілесних ушкоджень, не сумісних з життям, спалення, скидання з висоти

¹ Вирок Калінінського районного суду міста Горлівки Донецької обл. від 11 лип. 2014 р., справа 1 кп/251/17/14 // ЄДРСР. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39777515> (дата звернення: 17.03.2019).

² Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми від 20 серп. 2010 р., справа № 1-477/10 // ЄДРСР. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/10859766> (дата звернення: 19.03.2019).

³ Вирок Очаківського міськрайонного суду Миколаївської обл. від 22 лют. 2018 р., справа № 480/1120/17 // ЄДРСР. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72421593> (дата звернення: 19.03.2019).

⁴ Вирок Вінницького міського суду Вінницької обл. від 14 верес. 2017 р., справа № 127/5937/17 // ЄДРСР. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68886372> (дата звернення: 19.03.2019).

(наприклад, коли виконують будівельні роботи). Також убивство може бути вчинене шляхом бездіяльності (наприклад, залишення в небезпеці), коли особа усвідомлює настання смерті іншого засудженого, але не повідомляє про це до медичної частини, адміністрації, таким чином залишаючи останнього в небезпеці. Так, засуджений А. був переведений до кімнати ділянки посиленого контролю Шосткинської виправної колонії № 66, де перебував засуджений Б. Між ними виникла конфліктна ситуація, в якій засуджений А. наніс колото-різані рани засудженому Б., про що не повідомив адміністрації колонії. Засуджений Б. від отриманих ран згодом помер¹.

Висновки

Навести вичерпний перелік способів підготовки, вчинення та приховування вбивств,

які вчинені засудженими в місцях позбавлення волі, неможливо. Кожен зі способів індивідуальний, має свої особливості. Крім того, способи є специфічними через те, що вчиняє вбивство засуджений, тобто наявні специфічні обставини вчинення, специфічний потерпілий, обмежений обсяг знарядь. Обрання способу також залежить від кримінального стажу злочинця, що обумовлює підготовку, вчинення та приховування злочину.

Класифікаційними критеріями вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі, є: 1) повнота структури способу; 2) наявність предметів, за допомогою яких учиняється вбивство; 3) характер знаряддя вчинення вбивства; 4) суб'єктний склад; 5) форма вини; 6) характер дій, спрямованих на безпосереднє позбавлення життя.

Список бібліографічних посилань

1. Шепитько В. Ю. Криміналістика : курс лекцій. Изд. 3-е. Харьков : Одиссей, 2009. С. 254.
2. Настільна книга слідчого : наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / М. І. Панов, В. Ю. Шепитько, В. О. Коновалова та ін. 2-ге вид. перероб. і допов. Київ : Ін Юре, 2007. С. 183.
3. Криміналістика. Криміналістическая тактика и методика расследования преступлений : учеб. / под ред. В. Ю. Шепитько. Харьков : Одиссей, 2001. С. 194.
4. Белкин Р. С. Курс криміналістики : в 3 т. М. : Юрист, 1997. Т. 3 : Криміналістические средства, приемы и рекомендации. С. 267.
5. Скригонюк М. І. Криміналістика : підручник. Київ : Атіка, 2005. С. 472.
6. Салтєвський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1. Харків : Консум ; Основа, 1999. С. 151.
7. Танасевич В. Г., Образцов В. А. О криміналістической характеристике преступлений. Вопросы борьбы с преступностью. 1976. Вып. 25. С. 99–100.
8. Шавер Б. М. Об основных принципах частной методики расследования преступлений. М. : Соц. законность, 1938. С. 46.
9. Колдин В. Я. Актуальные вопросы теории и методологии криміналістики // Методологические и теоретические проблемы юридической науки : сб. науч. ст. М., 1986. С. 154.
10. Данышин М. В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2000. С. 84.
11. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. С. 44–45.
12. Эксархопуло А. А. Криміналістика : учеб. СПб. : Лема, 2009. С. 677.
13. Баев О. Я. Основы криміналістики : курс лекцій. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Экзамен, 2003. С. 241.
14. Синчук В. Л. Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення : монографія / за ред. В. А. Журавля. Харків : Харків юрид., 2005. С. 108.
15. Коновалова В. Е. Убийство: искусство расследования : моногр. Изд. 2-е, доп. и перераб. Харьков : Вид. ФОРМ Вапнярчук Н. Н., 2006. С. 12.
16. Фомина А. С. Расследование убийств, совершаемых по сексуальным мотивам // Расследование преступлений против личности : учеб. пособие / под ред. О. Я. Баева. Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1998. С. 95.
17. Бандурка О. М., Книженко С. О., Матюшкова Т. П. Розслідування кримінальних справ про умисні вбивства, порушені за фактом безвісного зникнення осіб // Актуальні питання діяльності слідчих підрозділів ОВС України : зб. наук. пр. Харків : НікаНова, 2012. С. 139.
18. В Одеському СІЗО арештант згвалтував, вбив та розчленив працівницю установи // Depo.Одеса : сайт. 17.08.2017. URL: <https://odesa.depo.ua/ukr/odesa/v-odeskomu-sizo-areshtant-zgvaltuvav-vbiv-ta-rozchleniv-pracivnicyu-ustanovi-foto-18-20170817624883> (дата звернення: 01.03.2019).

¹ Вирок Конотопського міськрайонного суду Сумської обл. від 10 берез. 2016 р., справа № 577/915/16-к // ЄДРСР. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56369283> (дата звернення: 19.03.2019).

19. Ермолович В. Ф. Способы и механизм преступления / под ред. И. И. Басецкого. Минск : Амалфея, 2000. С. 22–23.
20. Уткин М. С. Особенности расследования и предупреждения хищений в потребительской кооперации. Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1975. С. 6.
21. Малярова В. О. Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2014. С. 213.
22. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. Томск : Изд-во Том. ун-та, 1985. С. 135.

Надійшла до редколегії 20.03.2019

ШЕЛЕНИНА К. Г. ТИПОВЫЕ СПОСОБЫ УБИЙСТВ, СОВЕРШЁННЫХ ОСУЖДЁННЫМИ В МЕСТАХ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ

На основе анализа практики органов досудебного расследования и научной литературы исследован центральный элемент криминалистической характеристики убийств, совершённых осуждёнными в местах лишения свободы, – способ совершения преступлений. Раскрыто понятие способа совершения преступлений указанной категории, определено содержание стадий и критерии их упорядочения.

Ключевые слова: *способ совершения преступления, личность преступника, убийство, места лишения свободы.*

SHELENINA K. H. TYPICAL MURDERS COMMITTED BY CONVICTS IN PRISONS

One of the main elements of the forensic characteristics of murders committed by convicts in prisons is the *modus operandi*.

It has been noted that the *modus operandi* and tools used in the commission of a crime are very important elements of the forensic characteristics of crimes. This is due to the fact that they are the main trace elements of the forensic characteristics of any crime and act as a “key” for the investigation of criminal offenses.

Various views on the concept of “*modus operandi*” that exist in the forensic literature have been studied.

It has been emphasized that the *modus operandi* of murders has the uniform structure that is inherent in all types of crimes, different from each other by the object of the attack.

The author has supported the position of scholars in the forensic field, who offer to distinguish certain stages in the *modus operandi* (mechanism of criminal action); in particular, the following three stages have been distinguished in relation to murders committed by convicts in prisons: the preparatory stage, the stage of the murder, the stage of concealing the crime. At the same time the author understands the method of murder as the system of certain actions, methods, techniques used by the killer to achieve a criminal purpose. Thus, the method of murder involves three components: the method of preparation, the method of commission, and the method of concealing the crime.

It has been emphasized that it is impossible to determine an exhaustive list of methods of preparing, committing and concealing murders by convicts in prisons, since each of the methods is individual and has its own specific features. The specificity of the methods is due to the specificity of the crime’s subject (convicted), the circumstances of the offense, the victim, the limited choice of tools. The choice of the method also depends on the criminal record of the offender.

Key words: *modus operandi, offender’s personality, murder, places of imprisonment.*

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.97:343.91

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2019.2.15>

АНАСТАСІЯ МИКОЛАЇВНА БОЛЬШАКОВА,

*доктор психологічних наук, професор,
Харківська державна академія культури;*

 <https://orcid.org/0000-0002-4343-6694>;

ТЕТЯНА ОЛЕКСІЇВНА ПЕРЕВОЗНА,

*кандидат психологічних наук, доцент,
Харківська державна академія культури;*

 <https://orcid.org/0000-0001-8096-9601>,
e-mail: naganjajlo-tatjana@rambler.ru;

ІГОР ОЛЕКСАНДРОВИЧ ВІДЕНЄВ,

*кандидат психологічних наук, доцент,
Харківська державна академія культури;*

 <https://orcid.org/0000-0003-3270-5403>;

ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА ХАРЦІЙ,

*кандидат психологічних наук, доцент,
Харківська державна академія культури;*

 <https://orcid.org/0000-0001-7467-8867>

ІНТИМНО-ОСОБИСТІСНА СФЕРА В СИСТЕМІ ЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ АНОМАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ – ПРАВОПОРУШНИКА

Подано результати аналізу особливостей ціннісних орієнтацій, які презентують інтимно-особистісну сферу, в ідеальному уявленні, в усвідомлюваному та неусвідомлюваному аспектах, а також місця інтимно-особистісної сфери у структурі оцінювання дійсності в осіб зі специфічними розладами особистості, які вчинили протиправні дії. Показано, що визначені структурно-динамічні характеристики ціннісної сфери аномальних особистостей опосередковано детермінують особистісну дисгармонію. Визначення цих закономірностей дозволить наблизитись до виявлення ресурсів та інструментів соціалізації людей зі специфічними особистісними розладами, розвитку їх адаптивних можливостей і потенцій саморегуляції, що є психологічною базою запобігання протиправній поведінці.

Ключові слова: специфічні розлади особистості, ціннісні орієнтації, ставлення, інтимно-особистісні стосунки, щасливе сімейне життя, кохання, наявність друзів, змістовні утворення.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

У сучасній психологічній науці та її прикладних галузях ще тільки виробляються підходи до корекційної роботи з аномальними особистостями та надання їм психологічної допомоги щодо самореалізації в інтимно-особистісній сфері. Загальновідомою є позиція, згідно з якою психопати вважаються несприятливими до психокорекційного впливу внаслідок негнучкості їх захисних механізмів і низької здатності до оперування власними змістовними утвореннями. Водночас проб-

лема інтеграції осіб зі специфічними розладами особистості залишається актуальною, і пошуки шляхів і підходів до надання психологічної допомоги особам відповідної групи у вирішенні їх психологічних проблем тривають. Актуальність проблеми посилюється високою питомою вагою аномальних особистостей у загальній кількості правопорушників. Як відомо, однією з характеристик психопатичної особистості є високий рівень внутрішньої напруженості. Ця напруженість, з одного боку, пов'язується з готовністю до

зовнішнього деструктивного, зокрема агресивного реагування, а з іншого боку, певною мірою зумовлюється низьким рівнем суб'єктивного задоволення власним життям. Зокрема, це є правильним стосовно осіб з емоційно нестійким розладом особистості, пограничним і дисоціальним розладом особистості. Роль і місце відчуття суб'єктивного задоволення (незадоволення) психопатичної особистості в її «картині світу», формах самореалізації та життєдіяльності залишаються недослідженими. Як відомо з практики, аномальні особистості мають засоби й інструменти самореалізації в соціальних відносинах, які зумовлюють їх неуспішність і непродуктивність в особистих стосунках, що, в свою чергу, зумовлює відчуття суб'єктивного неблагополуччя. Психологічна допомога зазначеному колу осіб у налагодженні конструктивних задовільних стосунків шляхом коригуючого впливу є першочерговим завданням у соціалізації людей з особистісними аномаліями, що є психологічною базою запобігання протиправній поведінці.

Стан дослідження проблеми

Згідно із сучасними уявленнями, задоволеність життям як відчуття суб'єктивного благополуччя пов'язана з широким колом феноменів, які ґрунтуються на інтеграції когнітивних та емоційно-вольових процесів [1]. Ця інтеграція забезпечує суб'єктивне оцінювальне ставлення, яке має спонукальну силу й, у свою чергу, ґрунтується на системі ціннісних орієнтацій особистості [2]. Ціннісно-змістовні утворення є підґрунтям суб'єктивного переживання благополуччя особистості. У зв'язку з цим вивчення суб'єктивного благополуччя особистості вимагає не лише аналізу її прямих оцінок рівня задоволення в різних сферах життєдіяльності, а й, перш за все, зіставлення реалій життя із системою ціннісних орієнтацій. Ціннісні орієнтації особистості як змістовні утворення належать до вищого диспозиційного рівня особистості та зумовлюють як свідоме, так і підсвідоме її ставлення до навколишньої дійсності та самого себе. У цьому сенсі вони визначають мотиваційні аспекти життєдіяльності людини та впливають на всі форми її самореалізації як прийняття певних цінностей в якості змістовних чинників «картини світу» [3]. Крім того, ціннісні орієнтації – це основа диференціації об'єктів навколишньої дійсності з погляду їх позитивного або негативного значення [4]. Із цієї точки зору, ціннісні орієнтації – це найбільш прийнятний для особистості стан

соціальних зв'язків, принципів і практики соціальних відносин, а також критерій оцінювання цих соціальних перемінних [5]. Цінності, які презентують інтимно-особистісну сферу («кохання», «наявність вірних друзів», «сімейне щастя»), в різних класифікаціях відносять до категорії конкретних життєвих цінностей і називають цінностями міжособистісних стосунків або цінностями особистого життя. Позиція особистості стосовно вищезазначених цінностей зумовлюється їх суб'єктивною значущістю на усвідомлюваному та неусвідомлюваному рівнях, а також уявленнями про ідеальне значення цих цінностей і їх доступність у реальному житті.

Дослідження аномалій функціонування особистості залишається актуальним. На цей момент описано особливості дефектності самореалізації аномальних особистостей, такі як феномен дефіцитарності механізмів саморегуляції, зокрема опосередкованості поведінки у психопатичних осіб. Класичним є уявлення про патологічно підвищену лабільність змістовної сфери аномальної особистості, яка, своєю чергою, є результатом недостатньої сформованості ієрархізованої системи особистісних змістів. Продемонстровано зв'язок несформованості та лабільності смислової сфери зі ступенем соціальної дезадаптації психопата. Показано, що зниження регулятивної функції змістовних установок лежить у підґрунті імпульсивної поведінки цих осіб, відсутності гальмуючого впливу норм і цінностей, зниженні здатності прогнозувати можливі наслідки власних дій. Узвичаним є також уявлення щодо особливостей реагування та форм функціонування аномальних особистостей як детермінованих емоційно-вольовими й когнітивними порушеннями. Крім того, описано такі особистісні порушення, як викривлення структури мотивів, їх ієрархічної будови, змістоутворення, самооцінки та рівня домагань, самоконтролю та критичності. Згідно із сучасними уявленнями система ціннісних утворень аномальних особистостей характеризується певними структурно-динамічними трансформаціями, пов'язаними з порушеннями соціально-психологічної адаптації цього контингенту. Головними структурними характеристиками цих трансформацій є недостатня структурованість елементів ціннісно-орієнтаційної системи, пов'язана з недостатнім усвідомленням психопатичними особами власних змістовних одиниць, та низький показник узгодженості цих елементів, що призводить до автономності функціонування

окремих цінностей, їх дисгармонії, конфліктності та непродуктивності як провідних детермінант регуляції поведінки [6]. Крім того, системі ціннісних орієнтацій аномальних особистостей притаманні низький рівень когнітивної складності, пов'язаний з дефіцитарністю, недостатньою гнучкістю та багатовимірністю засобів оцінково-орієнтовної діяльності, а також недостатнє розуміння власних ціннісно-мотиваційних тенденцій [7]. Ще однією особливістю є викривлення спрямованості особистості та відсутність продуктивної провідної змістовної тенденції. Разом із тим описано дисгармонію між уявленням про ідеальну ієрархію цінностей та усвідомлюваним і неусвідомлюваним ставленням до цих змістовних утворень, що демонструє низьку повноту свідомості аномальної особистості, яка зумовлюється особливостями когнітивної сфери психопатичних особистостей, зокрема несформованість навичок роботи з власними змістовними утвореннями, а також слабкість рефлексії та самоаналізу [8]. Але на цей час відсутні дослідження місця інтимно-особистісної сфери в системі оцінювання дійсності в осіб зі специфічними розладами особистості. Таким чином, дослідження ціннісних засад суб'єктивного благополуччя аномальної особистості видається теоретично обґрунтованим і практично затребуваним.

Мета і завдання дослідження

У зв'язку з вищесказаним *метою* цієї роботи стало встановлення специфіки системи оцінювання життєвих цінностей, які презентують інтимно-особистісну сферу аномальних особистостей. *Завдання* полягали у виявленні усвідомлюваного, неусвідомлюваного й ідеального уявлення щодо цінності цієї сфери життєдіяльності у цього контингенту осіб. Таке дослідження відкриває перспективи аналізу психологічної картини суб'єктивного благополуччя в осіб зі специфічними розладами особистості.

Матеріали та методи дослідження

Поданий аналіз є складовою комплексного дослідження змістовних утворень в осіб із розладами особистості. Як досліджувана група були задіяні 100 осіб зі специфічними розладами особистості (емоційно нестійкий розлад особистості, пограничний розлад, дисоціальний розлад особистості), які вчинили протиправні дії. Усі досліджені були чоловіками віком від 18 до 50 років, із середньою та незакінченою середньою освітою, переважно

самотніми або розлученими. Контрольну групу склали 50 психічно здорових особистостей, які на момент дослідження не мали скарг на психічне та фізичне здоров'я. За віковими, гендерними, освітніми та соціально-демографічними показниками контрольна група була ідентичною досліджуваній. Було проаналізовано усвідомлюваний і неусвідомлюваний аспекти ставлення до термінальних цінностей, що презентують інтимно-особистісну сферу, уявлення про ідеальну ієрархію цих цінностей, а також системи ставлень досліджуваних до провідних цінностей особистого життя у власних факторах оцінювання, які відбивають провідні базиси класифікації дійсності цих осіб. Для оцінювання систем усвідомлюваних цінностей була використана методика «Співвідношення “цінності” та “доступності” в різних життєвих сферах» О. Б. Фанталової [9], в основі якої лежить техніка дослідження ціннісних орієнтацій М. Рокіча [10]. Перелік термінальних цінностей цієї методики ми використовували в дослідженні всіх трьох аспектів. Неусвідомлювані аспекти ставлення до цих цінностей досліджувались із використанням Колірного тесту ставлень О. М. Еткінда, в основі якого – кольороасоціативний експеримент [11] Як методологічний підхід до психологічної діагностики системи смислових утворень особистості, зокрема ціннісних орієнтацій, було використано підхід Дж. Келлі [12]. Репертуарний тест рольових конструктів Дж. Келлі дозволив дослідити системи значень, реконструювати систему ставлень кожної окремої людини в її цілісності й унікальності, відтворити ієрархію її власних смислових утворень та індивідуально значущих цінностей. У цьому дослідженні був використаний класичний рольовий список, також задавався класичний алгоритм порівняння. Уявлення піддослідних щодо ідеальної ієрархії термінальних цінностей також досліджувались за допомогою рангової решітки як варіанту Репертуарного тесту Дж. Келлі.

Виклад основного матеріалу

Інтимно-особистісну сферу представлено в методиці Фанталової трьома конкретними цінностями: «кохання», «наявність вірних друзів» і «сімейне щастя». Дослідження ієрархії ціннісних орієнтацій в усвідомлюваному аспекті продемонструвало однотипний характер їх структури в аномальних особистостей-правопорушників і в контрольній групі. У них знайшла відображення суб'єктивна

значущість усіх трьох цінностей, які презентують інтимно-особистісну сферу.

Результати порівняння середніх значень показників значущості та доступності зазна-

чених цінностей, проведеного в досліджуваних групах, а також коефіцієнтів дисоціації показано в таблицях 1–3.

Таблиця 1

Середні показники значущості

Цінності	Основна група	Контрольна група
Кохання	7,8±0,35	7,22±0,53
Наявність вірних друзів	6,97±0,34	6,48±0,57
Сімейне щастя	8,14±0,44	7,83±0,67

Як видно з вищенаведеної таблиці, значущість цінностей, які презентують особисте благополуччя у аномальних особистостей, мала досить високий рівень в обох досліджуваних групах. Так, згідно зі свідомим ранжуванням в основній групі «сімейне щастя» мало найбільш високий показник значущості. Крім того, високою була позиція цінності «кохання». Водночас цінність «наявність вірних дру-

зів» була менш вагомою. У контрольній групі відобразилось аналогічне ставлення до цих цінностей.

Було проаналізовано також уявлення піддослідних щодо доступності вищезначених цінностей, а також співвідношення показників значущості та доступності в досліджуваних групах.

Таблиця 2

Середні показники доступності

Цінності	Основна група	Контрольна група
Кохання	7,03±0,32	5,96±0,6
Наявність вірних друзів	6,09±0,42	7,0±0,43
Сімейне щастя	5,83±0,47	5,13±0,46

Водночас у досліджуваних сформованих груп уявлення щодо можливості досягнення зазначених ціннісних об'єктів теж значно співпадали. Дві цінності з трьох психопатичні особистості вважали найбільш доступними («кохання» та «наявність вірних друзів»), а «сімейне щастя» – найменш доступним. Досліджувані контрольної групи продемонстрували аналогічну картину.

Як відомо, однією з детермінант ціннісно-мотиваційної сфери особистості є співвідно-

шення між площиною усвідомлення власних життєвих цінностей та площиною їх безпосередньої доступності. Це співвідношення визначає спонукальну силу мотивів, що відповідають цим цінностям, та наявність внутрішніх конфліктів у відповідних сферах життєдіяльності. Коефіцієнти дисоціації між цінністю та доступністю досліджуваних цінностей подано в наступній таблиці.

Таблиця 3

Середні значення коефіцієнтів дисоціації

Цінності	Основна група	Контрольна група
Кохання	-0,23±0,28	1,26±0,43
Наявність вірних друзів	0,87±0,42	-0,52±0,45
Сімейне щастя	2,31±0,47	2,7±0,61

Розбіжності позицій, за яких цінність привалює над доступністю, які відображають наявність внутрішніх конфліктів, пов'язаних з реалізацією відповідних цінностей, зафіксовано для обох груп. Дана розбіжність спостерігалась в обох групах стосовно «сімейного щастя». Такий стан справ свідчить про те, що як правопорушники з аномаліями особистості, так і особи без аномалій не вірять у доступність щасливого сімейного життя. Крім того, у психопатичних особистостей наявність внут-

рішнього конфлікту була стосовно такої цінності, як «наявність вірних друзів». У контрольній групі показник доступності цієї цінності є достовірно більш високим. При цьому, як свідчать наведені дані, цінність «кохання» не мала достатньої стимулюючої сили, але сприймалась як легкодоступна для аномальних осіб. Водночас у контрольній групі була виявлена достатня спонукальна сила цієї цінності за дещо меншої доступності.

Аналіз неусвідомлюваної складової ставлення до провідних людських цінностей психопатичних особистостей у порівнянні з нормативною групою також виявив схожий характер ціннісних ієрархій.

Результати порівняння середніх показників, проаналізованих на основі суб'єктивного рангу їх значень, показано в таблиці 4.

Таблиця 4

Середні показники неусвідомлюваної оцінки

Цінності	Основна група	Контрольна група
Кохання	2,87±0,22	2,85±0,29
Наявність вірних друзів	3,9±0,28	3,2±0,29
Сімейне щастя	3,08±0,23	4,15±0,33

Як свідчать наведені дані, найбільш емоційно прийнятною цінністю в обох групах виявилась «кохання». «Наявність вірних друзів» під час неусвідомлюваного ранжування була менш значущою також в обох групах. При цьому неусвідомлюване ставлення до «сімейного щастя» було більш позитивним для піддослідних-психопатів, ніж у контрольній групі. Порівняльний аналіз усвідомлюваних і

неусвідомлюваних ієрархій дозволив виокремити найбільш гармонійну позицію (висока суб'єктивна значущість) стосовно цінності «кохання» в обох групах.

Разом із тим було проаналізовано уявлення піддослідних про місце означених цінностей в ідеальній ціннісній ієрархії. Результати порівняння середніх рангів цінностей у досліджених групах подано в таблиці 5.

Таблиця 5

Середні ранги цінностей в ідеальній ієрархії

Цінності	Основна група	Контрольна група
Кохання	3,43±0,62	2,5±0,27
Наявність вірних друзів	2,5±0,5	3,05±0,41
Сімейне щастя	2,3±0,3	2,5±0,26

Наведені дані свідчать, що в цьому аспекті ставлення до цінностей особистого життя піддослідні основної групи віддали перевагу таким цінностям, як «сімейне щастя» та «наявність вірних друзів». «Кохання» в ієрархії, що виступає як ідеал, займало значно нижчу позицію. В аналогічній ієрархії в контрольній групі лідерські позиції займали цінності «сімейне життя» та «кохання», тоді як цінності «наявність вірних друзів» відводилося менш значуще місце. Вище описано рівні ставлення до термінальних цінностей, які відображають сферу особистих стосунків піддослідних. Зв'язок між цінностями був презентований вертикально, ієрархічно. Крім того, формулювання цінностей було однозначно позитивним, завідомо соціально прийнятним і схвалюваним. Разом із тим ми проаналізували ці перемінні у властивих досліджуванім формулюваннях і факторах оцінювання. Серед блоків, які презентують значущі сфери життєвого простору в обох групах, згідно з методикою репертуарних решіток одним із центральних був блок «інтимно-особистісна сфера», що відображає високу суб'єктивну значущість відповідних сфер життєдіяльності для досліджуваного контингенту та їх здатність орієнтувати поведінку на досягнення відповідних

цілей. Водночас отримані дані засвідчили, що система ціннісних орієнтацій, які презентують цінності особистого життя аномальних особистостей, не є внутрішньо однорідною структурою.

Висновки

Цінність «інтимно-особистісна сфера» відображається в більш конкретних цінностях («кохання», «наявність вірних друзів», «сімейне щастя»). Результати, отримані з допомогою методик дослідження різних аспектів ставлення до вищезазначених цінностей, продемонстрували досить високу однорідність отриманих результатів в обох досліджуваних групах. Ці дані підтверджують узвичаєне розуміння цих цінностей як провідних загальнолюдських мотиваційно-змістовних утворень. Водночас у досліджуваних контрольної групи система ставлення до цінностей інтимно-особистісної сфери була більш гармонійною та сформованою, ніж в основній групі. Серед сфер життєдіяльності, які мають найбільше ціннісно-змістовне наповнення й орієнтуючий та регулюючий потенціал в обох групах, одне з провідних місць посідала інтимно-особистісна сфера. Висока значимість цієї сфери в системі оцінювання дійсності в обох групах

підтверджується високим рівнем суб'єктивної значущості відповідних цінностей під час їх ранжування. Так, оцінка цінності «кохання» була високою в усіх трьох уявленнях про її статус. Цінність «сімейне щастя» займала аналогічну позицію в разі усвідомлюваного оцінювання та в ідеальному уявленні. «Наявність вірних друзів» займала нейтральну позицію в усіх трьох ієрархіях. Можна зробити висновок, що саме міжстатеві стосунки мають для здорових особистостей найбільше значення та мотивуючий потенціал в інтимно-особистому житті. Рівень суб'єктивного значення цінностей, які презентують інтимно-особистісну сферу, для правопорушників з аномаліями особистості мав певні особливості. Усвідомлюване, неусвідомлюване й ідеальне уявлення щодо цінності цієї сфери життєдіяльності відображають певний дисонанс стосовно інтимно-особистісних стосунків. Так, зафіксована тенденцію відводити цінності «кохання» місця на перших позиціях в усвідомлюваній та неусвідомлюваній ієрархіях, тоді як її місце в ідеальній ієрархії було нейтральним. «Сімейне щастя» для психопатичних осіб було найбільш значущою цінністю згідно зі свідомим ранжуванням. Водночас її неусвідомлювана оцінка була низькою. А згідно з уявленнями про ідеальну систему цінностей сімейному щастю відводиться одна з провідних позицій. Стосовно цінності «наявність вірних друзів» зафік-

совано загальні тенденції в свідомому й ідеальному ставленні, на підсвідомому рівні значущість цієї цінності заперечувалась.

Описані розбіжності лежать у підґрунті мотиваційно-змістовного конфлікту, пов'язаного з інтимно-особистісними стосунками аномальних особистостей. Ця внутрішня конфліктність психопатичної особистості зумовлює неуспішність її самореалізації в цій сфері життєдіяльності. Крім того, як відомо, реалізація цінностей зумовлюється ресурсами виконавського репертуару особистості. Його дефектність як системи засобів самореалізації психопата також ускладнює реалізацію цінностей інтимно-особистісної сфери.

Результати цього дослідження опосередковано свідчать, що проблема соціальної адаптації аномальної особистості не може бути вирішена за рахунок навчання соціально прийнятним поведінковим патернам. Корекційна робота з цим контингентом осіб має проводитись у відповідності до сучасних уявлень щодо ролі та місця трансформацій ціннісно-орієнтаційних систем. Зокрема, психологічна допомога людям, які мають особистісні порушення, у вирішенні їх проблем в особистій сфері повинна ґрунтуватись на роботі з їх ставленням до відповідних цінностей шляхом корекції провідних змістовних відносин у їхній картині світу.

Список бібліографічних посилань

1. Журавлев А. Л., Юревич А. В. Коллективные смыслы как предпосылка личного счастья. *Психологический журнал*. 2014. Т. 35, № 1. С. 5–15.
2. Шамионов Р. М. Субъективное благополучие личности: психологическая картина и факторы : моногр. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2008. 296 с.
3. Лихтарников А. Л. Ценностно-смысловое развитие личности: нормальное и патологическое ценностное жизненное пространство человека // Смысловые пространства современного человека : сб. науч. ст. СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. С. 21–36.
4. Naider Z. Wartości i oceny. Warszawa : PWN, 1971. S. 132–156.
5. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции. *Вопросы философии*. 1996. № 5. С. 15–26.
6. Шестопалова Л. Ф., Первозная Т. А. Ценностно-смысловая сфера личности со специфическими расстройствами и склонностью к противоправному поведению. *Психологический журнал*. 2003. Т. 24, № 3. С. 66–71.
7. Большакова А. М., Первозная Т. О., Харцій О. М., Віденєєв І. А. До питання дослідження специфіки оцінювання дійсності в структурі ставлення до світу у осіб зі специфічними розладами особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2018. Вип. 3, т. 2. С. 210–214.
8. Первозная Т. О. Порівняльний аналіз ієрархії ціннісних орієнтацій правопорушників з особистісними розладами в усвідомлюваному та неусвідомлюваному аспектах. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2014. № 1121. Вип. 56. С. 149–153.
9. Фанталова Е. Б. Об одном методическом подходе к исследованию мотивации и внутренних конфликтов (на контингенте больных артериальной гипертонией и здоровых лиц). *Психологический журнал*. 1992. Т. 12, № 1. С. 107–117.
10. Rokeach M. *The Nature of Human Values*. N. Y. : Free Press, 1973. X, 438 p.

11. Эткинд А. М. Цветовой тест отношений и его применение к исследованию больных неврозами // Социально-психологические исследования в психоневрологии / под ред. Е. Ф. Бажина. Л. : Науч.-исследоват. психоневрол. ин-т им. В. М. Бехтерева, 1980. С. 110–114.

12. Франселла Ф., Баннистер Д. Новый метод исследования личности. М. : Прогресс, 1987. 236 с.

Надійшла до редколегії 15.05.2019

**БОЛЬШАКОВА А. Н., ПЕРЕВОЗНАЯ Т. А., ВИДЕНЕЕВ И. А., ХАРЦИЙ Е. Н.
ИНТИМНО-ЛИЧНОСТНАЯ СФЕРА В СИСТЕМЕ ЖИЗНЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ
АНОМАЛЬНОЙ ЛИЧНОСТИ – ПРАВОНАРУШИТЕЛЯ**

Приведены результаты анализа особенностей ценностных ориентаций, представляющих интимно-личностную сферу, в идеальном представлении, в осознаваемом и неосознаваемом аспектах, а также места интимно-личностной сферы в структуре оценивания действительности у лиц со специфическими личностными расстройствами, которые совершали противоправные действия. Показано, что выявленные структурно-динамические характеристики ценностной сферы аномальных личностей опосредованно детерминируют личностную дисгармонию. Определение этих закономерностей позволит приблизиться к выявлению ресурсов и инструментов социализации людей со специфическими расстройствами личности, развитию их адаптивных возможностей и потенций саморегуляции, что является психологической базой предупреждения противоправного поведения.

Ключевые слова: специфические расстройства личности, ценностные ориентации, отношение, интимно-личностные отношения, счастливая семейная жизнь, любовь, наличие друзей, смысловые образования.

**BOLSHAKOVA A. M., PEREVOZNA T. O., VIDENIEIEV I. O., KHARTSII O. M.
INTIMATE AND PERSONAL SPHERE IN THE SYSTEM OF VITAL VALUES
OF THE ANOMALOUS PERSON – THE OFFENDER**

The study of the peculiarities of the structural and dynamic characteristics of the value and content sphere of the anomalous personality remains within the scope of actual psychological problems. The purpose of this study is to analyze the peculiarities of value orientations that represent the intimate and personal sphere, in the ideal representation, within conscious and unconscious aspects, as well as to analyze the place of the intimate and personal sphere in the structure of the assessment of reality in persons with specific personality disorders, who committed illegal actions.

The authors have studied 100 individuals with personality abnormalities and unlawful behavior. The control group consisted of 50 individuals without personality abnormalities who did not commit offenses and would refer to the main group according to socio-demographic indicators. To obtain results that reflect the system of attitudes of studied individuals to leading values in their own assessment factors, reflecting the leading bases of classification of the validity of these individuals, the authors used J. Kelly's Test Repertoire of Role Constructs. Subjects' perceptions of the ideal hierarchy of terminal values were researched using the rank grid as a variant of J. Kelly's Test Repertoire. To evaluate the systems of conscious values, the authors used E. B. Fantalova's technique of "Correlation of "value" and "accessibility" in different spheres of life". Unconscious aspects of attitudes towards these values were studied using the Color Test of the Attitudes of A. M. Etkind. Rank structures were obtained which allowed to distinguish the comparative features of the ideal, conscious and unconscious aspects of the attitude towards values of intimate and personal relations of anomalous persons in comparison with the control group.

The data obtained demonstrated that the system of attitude towards the values of the intimate and personal sphere in the control group, was more harmonious and formed than in the main group, with an overall high assessment of the values of the intimate and personal orientation. It is demonstrated that defined structural and dynamic characteristics of the value sphere of anomalous individuals indirectly determine personal disharmony. These differences are at the root of the motivational and contentious conflict associated with the intimate and personal relationships of the anomalous individuals. This internal conflict of psychopathic personality causes the failure of its self-realization in this sphere of vital activity. It is emphasized that psycho-corrective work with anomalous personalities should be directed to harmonization, increase of structure and awareness of their own system of value orientations, in particular values, which represent the intimate and personal sphere.

Key words: specific personality disorders, value orientations, attitude, intimate and personal relationships, happy family life, love, existence of friends, content-related formations.

ОЛЕНА ОЛЕКСАНДРІВНА ЄВДОКІМОВА,

доктор психологічних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ;
член редколегії журналу «Право і безпека»;
 <https://orcid.org/0000-0003-4211-7277>,
e-mail: elena25eva@gmail.com;

ЯНА СЕРГІЇВНА ПОНОМАРЕНКО,

кандидат психологічних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ;
 <https://orcid.org/0000-0002-3374-3930>,
e-mail: posokhova1992@gmail.com

КОМУНІКАТИВНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ ЇХ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Подано результати емпіричного дослідження особливостей проявів емоційного інтелекту у працівників поліції з різним рівнем комунікативної толерантності на етапі первинної професійної підготовки. Для цього застосовано опитувальник «Загальна комунікативна толерантність» (В. В. Бойко) й тест «Емоційний інтелект» (Д. В. Люсін). Вибірку становили 132 слухачі курсів первинної професійної підготовки поліцейських Харківського національного університету внутрішніх справ. Результати дослідження засвідчили відмінності у показниках емоційного інтелекту у слухачів із різним рівнем комунікативної толерантності. Емпірично доведено, що емоційний інтелект у ситуаціях проблемного спілкування виступає інтегральною особистісною ознакою працівника поліції, яка дозволяє йому успішно розпізнавати й інтерпретувати як власні емоції, так і емоції партнера по спілкуванню.

Ключові слова: комунікативна толерантність, професійне спілкування, емоційний інтелект, професійна підготовка, поліцейські.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Сьогодні правоохоронна система в Україні постійно доводить свою компетентність і ефективність. Висока соціальна значимість цієї державної системи обумовлює високі вимоги до кандидатів, які бажають стати на варті закону та порядку. У межах цієї проблеми актуалізуються питання щодо формування певних професійних і особистісних характеристик сучасного працівника поліції. Однією з найважливіших його рис, що впливає на успішність виконання поліцейським професійних завдань, є його комунікативна толерантність.

Ми вважаємо, що комунікативна толерантність поліцейського є необхідною рисою, яка визначає характер і специфіку взаємовідносин працівника поліції з оточуючими, враховуючи особистий досвід поліцейського, його інтереси, схильності, моделі поведінки та особливості спілкування. Професійне спілкування поліцейських часто має *проблемний характер* у ситуаціях спілкування з порушниками правил дорожнього руху, з особами, які вчинили правопорушення на сімейно-побутовому ґрунті, з неповнолітніми, з дітьми, які загубилися, тощо.

Особливості комунікативної толерантності можуть свідчити про психічне здоров'я фахівця, внутрішню гармонію або дисгармонію, про здатність людини до самоконтролю та самокорекції, які є так необхідними у правозахисній практиці.

Проблемне спілкування передбачає здатність поліцейського ефективно та швидко знаходити мовленнєві шляхи виходу із ситуацій, які потребують спеціальної підготовки та необхідних знань. Емоційний інтелект у цьому контексті являє собою когнітивну здатність сприймати й аналізувати, як власні емоції, так і емоції партнерів по спілкуванню, здатність підвищувати ефективність мислення через розуміння емоцій та емоційних проявів і здатність їх використовувати у правовому полі.

Стан дослідження проблеми

Загалом спектр наукових пошуків вивчення особистості правоохоронця сьогодні є досить різноманітним та охоплює майже всі аспекти професійного становлення сучасного поліцейського ще в період його професійної підготовки, тим паче, що формування нової

системи підготовки відбувається практично на очах у суспільства.

Так, Л. Г. Харченко вважає комунікативну толерантність складним утворенням, яке характеризує ставлення особистості до людей та показує ступінь перенесення нею неприємних або неприйнятних, на її думку, психічних станів, якостей і вчинків партнерів по взаємодії. Дослідниця наголошує на тому, що «сформована комунікативна толерантність особистості значною мірою може визначати життєвий шлях і діяльність – положення в найближчому оточенні і на роботі, просування в кар'єрі і виконання професійних обов'язків». Погоджуємося з нею з приводу того, що комунікативна толерантність містить у собі низку інших не менш важливих рис особистості, таких як етичні, характерологічні та інтелектуальні [1].

В. В. Стеценко розкрив основні психологічні особливості професійної діяльності працівника поліції в рефлексивному аспекті. Емоційний інтелект, на його думку, виступає інтегральною характеристикою особистості, що визначає нормативність поведінки поліцейського в умовах виконання професійної діяльності [2]. Сучасні напрацювання стосовно особливостей поліціювання є й у зарубіжних науковців [3–6].

Проблеми формування переговорної культури працівників поліції, які здійснюють переговорний процес у різних кримінальних ситуаціях, детально досліджувала В. В. Вахніна. Вона охарактеризувала рівні професійної переговорної майстерності та виділила вищий рівень – переговорну культуру поліцейського й основні її компоненти. Провівши аналіз практики переговорів у кризових ситуаціях, В. В. Вахніна запропонувала комплекс характеристик психічних процесів, властивостей і станів, необхідних перемовнику, як-то: високий інтелект, гнучкість і оперативність мислення, швидке орієнтування в новій ситуації, емоційна виразність мови, швидкість перемикання уваги, здатність подумки спостерігати ситуацію ззовні, точне суб'єктивне оцінювання часу, низький рівень спонтанної агресивності й витримка, автентичність, емпатія та здатність викликати довіру. Кожна екстремальна ситуація сприяє формуванню й розвитку професійно важливих якостей переговорника. Важливим у цьому випадку є оцінювання переговорником власних психічних станів, бо він повинен уміти регулювати рівень свого емоційного напруження, одночасно оцінюючи себе й опонента. Здатність швидко орієнтуватися в обстановці, виявляти актуальні психічні стани й особистісні властивості злочинців вимагає професійної спостережливості, вміння концентрувати ува-

гу, бачити й чути опонента та правильно інтерпретувати інформацію [7].

А. С. Осіпова та С. М. Федотова також наголошують на тому, що під час здійснення психологічної роботи з працівниками правоохоронної системи на етапі їх професійного психологічного відбору, психологічної адаптації, атестації кадрів тощо необхідно враховувати рівень розвитку як загального емоційного інтелекту, так і його компонентів [8].

Емпіричне дослідження таких характеристик поліцейського, як комунікативна толерантність та емоційний інтелект, дозволяє вдосконалити уявлення про зміст комунікативної компетентності та відкриває шлях до виявлення її специфіки у контексті професійної, зокрема поліцейської, діяльності.

Ми вважаємо, що комплекс психолого-педагогічних методів здатен забезпечити якісний відбір кандидатів на службу в поліцію й ефективний психологічний супровід уже діючого поліцейського, що дозволить йому ще в період фахової підготовки сформувати необхідні особистісні якості, які допоможуть йому володіти своїм емоційним станом, вступаючи в переговори зі злочинцями, правопорушниками чи звичайними громадянами в різних проблемних ситуаціях, і вміння аналізувати емоційні стани свого партнера по спілкуванню.

Мета і завдання дослідження

Мета роботи полягає в емпіричному дослідженні особливостей емоційного інтелекту майбутніх поліцейських із різним рівнем комунікативної толерантності. Для її досягнення поставлено такі завдання: 1) визначити рівень комунікативної толерантності майбутніх поліцейських для поділу їх на групи; 2) емпірично дослідити показники емоційного інтелекту у слухачів курсів первинної професійної підготовки поліцейських із різним рівнем комунікативної толерантності.

Наукова новизна дослідження

Удосконалено теоретико-психологічні й емпіричні підходи до психологічної діагностики емоційного інтелекту у професійній діяльності поліцейського в контексті його комунікативної компетентності. Набули подальшого розвитку уявлення щодо всебічного розгляду емоційного інтелекту поліцейського в згаданому вище контексті, який виступає своєрідним психологічним ресурсом професійного розвитку та саморозвитку.

Матеріали та методи дослідження

У продовження нашого дослідження комунікативної толерантності поліцейських [9],

але зараз у співвідношенні з рівнем розвитку їх емоційного інтелекту, в якому взяли участь 132 слухачі курсів первинної професійної підготовки поліцейських Інституту післядипломної освіти Харківського національного університету внутрішніх справ, нами був також використаний опитувальник «Загальна комунікативна толерантність» (В. В. Бойко). За умовами опитувальника досліджувані були поділені на дві групи за рівнем комунікативної толерантності: до першої групи (високий рівень – 45 балів і нижче) увійшли 81 особа, до другої (низький рівень – від 90 балів) – 51 особа.

За допомогою методики діагностики «Загальна комунікативна толерантність», яка містить 45 запитань зі шкалюванням відповідей за 4-бальною шкалою, ми діагностували толерантні й інтолерантні установки особистості поліцейського, які можуть проявлятися у процесі його професійного спілкування. Автор методики вважає, що комунікативна толерантність/інтолерантність у спілкуванні поділяється на ситуативну, типологічну, професійну та загальну.

Рівень ситуативної толерантності визначається ставленням людини до конкретного партнера по спілкуванню (дружини, колеги, випадкового знайомого), типологічної – ставленням до групи людей (представників будь-якої національності, професії тощо). Професійна комунікативна толерантність проявляється в робочій обстановці, у взаємодії з тими людьми, з якими доводиться мати справу за родом діяльності (різними громадянами, злочинцями, потерпілими). Загальна комунікативна толерантність обумовлюється життєвим досвідом, властивостями характеру та моральними принципами й значною мірою зумовлює інші форми комунікативної толерантності.

Іншою особистісною характеристикою, яка служить перешкодою для успішної взаємодії особи з оточуючими, є риса нетерпимості, інтолерантності до соціуму. Коли людина не розуміє й не сприймає право на індивідуальність інших людей, коли вважає себе еталоном під час оцінювання поведінки та способу думок інших, прагне «підігнати» партнера під себе й не бажає пристосовуватися ні під кого іншого, не вміє прощати помилки та незручності або ненавмисно завдані неприємності, тоді така людина вважатиме себе вправі заподіювати біль і неприємності іншим людям, а сама не відчуватиме почуття провини за використання інших для задоволення своїх матеріальних, фізичних чи моральних потреб. Поліпшити прогноз ресоціалізації та подальшої соціальної адаптації особи в соціумі може

діагностика та робота з психокорекції інтолерантності як особистісної риси.

Тест містить 9 шкал: 1) неприйняття або нерозуміння індивідуальності іншої людини; 2) використання себе як еталона під час оцінювання поведінки та способу думок інших людей; 3) категоричність чи консерватизм в оцінках інших людей; 4) невміння приховувати або згладжувати неприємні відчуття в разі зіткнення з некомунікбельністю партнерів; 5) прагнення переробити, перевиховати партнерів; 6) прагнення «підігнати» партнера під себе, зробити його «зручним»; 7) невміння прощати іншим помилки, ніяковість, ненавмисно завдані неприємності; 8) нетерпимість до фізичного або психічного дискомфорту, в якому опинилась інша людина; 9) невміння пристосовуватися до характеру, звичок і бажань інших.

Для обробки отриманих результатів по кожній із 9 шкал підраховується загальна сума балів, яка максимально по кожній шкалі становить 15, а загальна за всіма шкалами – 135. Чим більшою буде кількість набраних досліджуваним балів, тим вищим є ступінь його нетерпимості до оточуючих. Таким чином, 45 балів і нижче – високий рівень толерантності, від 46 до 90 – середній, більше 90 – високий ступінь нетерпимості до оточуючих. Розгляд відповідей за окремими шкалами дозволяє виявити найбільш характерні аспекти та тенденції прояву комунікативної толерантності й інтолерантності.

Відповідно до інтерпретації психологічного змісту виділених авторами методики рівнів досліджуваних першої групи характеризує здатність до толерантного світосприйняття, відсутність схильності до екстремізму, конструктивна поведінка в ситуації професійного конфлікту, вміння досягати взаємного розуміння без насильства, домінування, приниження гідності людей і вживання сили в ситуації зіткнення інтересів; уміння адекватно оцінювати складні професійні ситуації, передбачаючи компромісний вихід із них на основі дотримання законності та норм права; вміння доцільно та законно застосовувати владу, вміння регулювати свою поведінку у відповідності до законів та норм професійної діяльності під час морально-ціннісного вибору засобів досягнення професійної мети. Досліджуваним другої групи притаманні схильність до порушення корпоративних цінностей, неготовність до діалогу, відсутність здатності активно та конструктивно взаємодіяти у професійному середовищі.

Тест емоційного інтелекту, розроблений Д. В. Люсіним, створено для вимірювання

уявленнь людини про свій емоційний інтелект (EI). Емоційний інтелект Д. В. Люсін тлумачить як здатність до розуміння своїх і чужих емоцій та управління ними. Автор вводить поняття внутрішньоособистісного та міжособистісного емоційного інтелекту, які передбачають актуалізацію різних когнітивних процесів і навичок, але мають бути пов'язаними один з одним. Тестовий матеріал складається з 46 тверджень, щодо яких досліджуваному пропонується висловити ступінь своєї згоди за 4-бальною шкалою. Опитувальник містить чотири шкали, п'ять субшкал та показник «Загальний рівень емоційного інтелекту», а саме:

– шкала «Міжособистісний емоційний інтелект» – здатність до розуміння емоцій інших людей та управління ними;

– шкала «Внутрішньоособистісний емоційний інтелект» оцінює здатність до розуміння власних емоцій та управління ними;

– шкала «Розуміння емоцій» – здатність до розуміння своїх і чужих емоцій;

– шкала «Управління емоціями» – здатність до управління своїми й чужими емоціями;

– субшкала «Розуміння чужих емоцій» – здатність розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка, жестикуляція, звучання голосу) та / або інтуїтивно, чуйність до внутрішніх станів інших людей;

– субшкала «Управління чужими емоціями» – здатність викликати в інших людей ті чи інші емоції, знижувати інтенсивність небажаних емоцій; вона відображає певною мірою схильність до маніпулювання людьми;

– субшкала «Розуміння своїх емоцій» – здатність до усвідомлення своїх емоцій: їх розпізнавання й ідентифікація, розуміння причин, здатність до вербального опису;

– субшкала «Управління своїми емоціями» – здатність і потреба управляти своїми емоціями, викликати й підтримувати бажані емоції та тримати під контролем небажані;

– субшкала «Контроль експресії» – здатність контролювати зовнішні прояви своїх емоцій;

– показник «Загальний рівень емоційного інтелекту» – здатність до розуміння своїх і чужих емоцій та управління ними.

Для підрахунку балів відповіді досліджуваних кодуються за такою схемою. Для тверджень із прямим ключем: «зовсім не згоден» – 0, «скоріше не згоден» – 1, «скоріше згоден» – 2, «повністю згоден» – 3; для тверджень зі зворотним ключем: «зовсім не згоден» – 3, «скоріше не згоден» – 2, «скоріше згоден» – 1, «повністю згоден» – 0.

Опитувальник емоційного інтелекту дає бали за двома субшкалами, що вимірюють різні аспекти міжособистісного емоційного інтелекту (MEI), і за трьома субшкалами, що вимірюють різні аспекти внутрішньоособистісного емоційного інтелекту (BEI). Значення за шкалами MEI та BEI отримують шляхом простого підсумовування відповідних субшкал. Однак слід мати на увазі, що інтерпретація окремих шкал може бути більш інформативною, тому що вони є відносно незалежними.

Для математико-статистичної обробки був застосований t-критерій Стьюдента для парних порівнянь середніх величин.

Результати дослідження

Результати дослідження показників емоційного інтелекту у слухачів курсів первинної професійної підготовки поліцейських із різним рівнем комунікативної толерантності подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники емоційного інтелекту у слухачів курсів первинної професійної підготовки поліцейських із різним рівнем комунікативної толерантності (M±m)

Шкали	Високий рівень комунікативної толерантності Група 1	Низький рівень комунікативної толерантності Група 2	t	p
Міжособистісний емоційний інтелект	52,35±0,20	46,93±0,52	9,73	0,05
Внутрішньоособистісний емоційний інтелект	48,93±0,16	48,88±0,22	0,18	—
Розуміння емоцій	51,0±0,92	52,29±0,42	1,28	—
Управління емоціями	46,7±0,20	46,47±0,57	0,38	—
Розуміння чужих емоцій	25,96±0,77	22,35±0,50	3,93	0,05
Управління чужими емоціями	24,81±0,28	20,59±0,84	4,77	0,05
Розуміння своїх емоцій	24,19±0,89	19,24±0,44	4,99	0,05
Управління своїми емоціями	16,67±0,61	17,06±0,55	0,47	—
Контроль експресії	15,26±4,65	14,12±0,39	1,50	—
Загальний рівень емоційного інтелекту	94,65±13,36	91,11±21,82	3,95	0,05

Йї аналіз показує, що достовірні розбіжності були виявлені за шкалою «Міжособистісний емоційний інтелект» між групами слухачів із високим та низьким рівнем комунікативної толерантності ($52,35 \pm 0,20$) – ($46,93 \pm 0,52$), $p \leq 0,005$.

Це свідчить про те, що поліцейським із високим рівнем комунікативної толерантності більш притаманна здатність до розуміння емоцій інших людей та управління ними, що для цієї професійної групи є цілком доречним під час виконання ними службових обов'язків. Ми можемо з упевненістю стверджувати, що для поліцейського ця риса є необхідною, оскільки завдання, які стоять перед працівниками правоохоронних органів, передбачають наявність у них здатність здійснювати активний пошук необхідних відомостей, розпізнавати емоційні стани правопорушників та адекватно інтерпретувати зміст отриманої інформації з урахуванням її повноти та достовірності.

Про слухачів із низьким рівнем комунікативної толерантності можемо сказати, що вони виявилися менш терпимими до людей і гірше розуміють їх емоції та почуття, що також негативно відображається на взаєморозумінні.

Не було виявлено значимих відмінностей у слухачів із високим та низьким рівнем комунікативної толерантності за шкалою «Внутрішньоособистісний емоційний інтелект», тобто спостерігаються помірні визначення показника й акцентовані риси для обох груп. Отримані дані свідчить про те, що всі досліджувані характеризуються здатністю розуміти власні емоції та почуття, вони можуть ефективно керувати своєю емоційною сферою, і тому в суспільстві їхня поведінка є адаптивною; також їм властива така риса, як досягнення своїх цілей у взаємодії з оточуючими, що дозволяє їм успішно впоратися з власними різноманітними життєвими ситуаціями.

Так само не було виявлено достовірних розбіжностей показника за шкалою «Розуміння емоцій», який у першій групі становив $51,0 \pm 0,92$, а у другій – $52,29 \pm 0,42$. Отже, для досліджуваних із високим і низьким рівнем комунікативної толерантності є характерною здатність розуміти як чужі, так і власні емоції.

Математико-статистичний аналіз не виявив значущої різниці і за шкалою «Управління емоціями». Це говорить про те, що всім слухачам притаманна здатність до управління як своїми, так і чужими емоціями. Управління емоціями охоплює вміння задіяти їх, задати їм напрямок, тому ця риса є однією з найважливіших у роботі поліцейського.

Показник за шкалою «Розуміння чужих емоцій» у групі слухачів із високим рівнем комунікативної толерантності склав $25,96 \pm 0,77$, а у групі слухачів з низьким рівнем комунікативної толерантності він дорівнював $22,35 \pm 0,50$ при $p \leq 0,05$. Це свідчить про те, що для першої групи є характерною більш виражена здатність до розуміння чужих емоцій, що підтверджує результати, отримані за показником міжособистісного емоційного інтелекту. Слухачі першої групи краще розуміють емоції інших, тому у них не виникає труднощів у розумінні механізмів кодування емоційної інформації в інших, що дозволяє їм розпізнавати патерни мімічної експресії, а також ідентифікувати їх як сигнали певних емоційних станів. Представники другої групи є менш схильними до розуміння чужих емоцій, а також до зчитування емоційних проявів співрозмовника, що не гарантує їм ефективного здійснення поліцейської діяльності.

Результати за шкалою «Управління чужими емоціями» показали статистично значиму розбіжність. Показник першої групи становив $24,81 \pm 0,28$, а другої – $20,59 \pm 0,84$, $p \leq 0,05$. Отже, досліджувані першої групи більш успішно вміють усвідомити свої емоції, в них краще розвинуто вроджену здатність керувати чужими емоціями та використовувати це в подальшій роботі. Що стосується слухачів другої групи, то її представники, навпаки, мають низький рівень управління чужими емоціями в цьому аспекті.

У групі з високим рівнем комунікативної толерантності результат за шкалою «Розуміння своїх емоцій» дорівнює $24,19 \pm 0,89$, у групі з низьким рівнем – $19,24 \pm 0,44$, $p \leq 0,05$. Аналіз цієї шкали виявив те, що для першої групи є характерним більш виражене розуміння власних емоцій, ніж для другої групи, тому вони здатні краще керувати емоціями й відображати їх.

Показник «Управління своїми емоціями» за результатами аналізу не виявив значущої різниці між досліджуваними групами. Перша група дала такий кількісний результат, як $16,67 \pm 0,61$, а друга – $17,06 \pm 0,55$. Отже, поліцейські обох груп характеризуються розвинутою вродженою здатністю керувати власними емоційними проявами, а накопичений емоційний досвід вміють свідомо використовувати у своїй діяльності. У слухачів обох груп спостерігаються здатність і потреба управляти своїми емоціями, бажання викликати й підтримувати бажані емоції та тримати під контролем небажані.

За шкалою «Контроль експресії» отримано такі дані, між якими немає значущої різниці. Оскільки експресія виражається через мовні, мімічні, пантомімічні та жестикуляційні засоби, а також через увагу до своєї зовнішності, можемо сказати, що ці прояви є характерними як для групи з високим, так і для групи з низьким рівнями комунікативної толерантності.

Показник «Загальний рівень емоційного інтелекту» для слухачів із високим рівнем комунікативної толерантності становить $94,65 \pm 13,36$, а в групі слухачів із низьким рівнем комунікативної толерантності він склав $91,11 \pm 21,82$, $p \leq 0,05$. Це свідчить про те, що поліцейські першої групи є більш розвиненими емоційно, у зв'язку з чим можемо сказати, що рівень емоційного інтелекту у них є вищим. Отже, поліцейські другої групи у загальному показнику емоційного інтелекту мають гірші результати та менш розвинений загальний рівень емоційного інтелекту.

Обговорення результатів

На думку О. А. Хлівної, емоційність у багатьох випадках розглядається як причина вчинення професійних помилок, як фактор зниження якості ухвалених рішень та ефективності професійної діяльності в цілому [10].

М. І. Шнайдер дає своє трактування емоційного інтелекту, визначаючи його як складне інтегративне утворення, що охоплює сукупність когнітивних, поведінкових та емоційних якостей, завдяки яким відбуваються усвідомлення, розуміння й регуляція своїх емоцій та емоцій оточуючих, які впливають на особистісний розвиток і міжособистісну взаємодію, тому розвиток емоційного інтелекту охоплює головним чином роботу над цими компонентами. Учена зазначає, що рівень розвитку емоційного інтелекту та його особливості залежать від таких факторів: когнітивні здібності, уявлення про емоції й особливості емоційного реагування. Дослідниця вважає, що розуміння емоцій, емпатія є ключовою складовою емоційного інтелекту, тому що управління емоціями й вибудовування на його основі правильної реакції залежать від правильного розуміння своїх і чужих емоцій [11].

Як показують дослідження, емоційний інтелект як ключова ознака в процесі спілкування поліцейського є невід'ємною складовою його професійної діяльності. Пріоритетним завданням поліцейського виступає здатність успішно побудувати діалог навіть в умовах, які характеризуються підвищеною емоційністю та стресовістю. Формування цієї інтегративної ознаки є неможливим без урахування

особистісних рис поліцейського та кваліфікованих програм навчання й компетентного науково-педагогічного складу. Незважаючи на те, що рівень розвитку емоційного інтелекту залежить від багатьох факторів, все одно дослідження вчених підтверджують, що за правильних умов можна сформулювати ці здібності у поліцейського за досить невеликий проміжок часу, але для цього треба використовувати інноваційні методи навчання, такі як тренінг, рольова гра, вправи-ситуації та ін.

Висновки

Досліджуючи становлення професійного спілкування поліцейських, можна дійти висновків, що психологічні особливості цього процесу визначаються, перш за все, досить широким колом спілкування, до якого входять усі верстви суспільства найрізноманітніших вікових і професійних груп, різного соціального та сімейного положення; з психологічної точки зору це означає, що діяльність поліцейського має бути гнучкою, нестандартною та творчою. Характерною особливістю спілкування й діяльності працівника поліції є також і те, що він змушений мати справу з особливим контингентом людей – тими, що порушили закон. Постійне негативне спілкування зі злочинцями й порушниками громадського порядку чинить суттєвий психотравмуючий вплив на самопочуття поліцейського, тому є необхідними адекватні механізми захисту «Я» особи, щоб уникнути синдрому «емоційного вигорання». Конфліктне спілкування, конфліктність діяльності проявляються в різних формах: вступаючи у взаємодію зі злочинцем, працівник поліції відчуває активний опір з його боку, він повинен долати спроби порушника замаскувати свої дії, ввести в оману й навіть спровокувати поліцейського на неправильні, протиправні дії; у цих критичних ситуаціях спілкування працівник поліції зобов'язаний зберігати самоконтроль, мати підвищену психологічну й емоційну стійкість, щоб не піддатися на провокації та протистояти злочинцеві. Тому поліцейські потребують особливої психологічної підготовки в сфері спілкування. Якостями, потрібними для комунікативної діяльності працівника поліції, є товариськість, емоційна стійкість, чуйність, уміння слухати людину та говорити з нею, розуміння важливості юридичної аргументації, яка являє собою різновид юридичної комунікації, тобто результат діяльності правового мислення, яке слугує обґрунтуванням певної точки зору стосовно життєвого випадку, що стався, з метою переконання в її істинності, розумінні та прийнятті.

Результати, отримані під час емпіричного дослідження, свідчать про те, що для обох досліджуваних груп слухачів незалежно від їх рівня комунікативної толерантності є характерними здатність розуміти власні емоції та почуття, те, що вони можуть ефективно керувати своєю емоційною сферою та є достатньою мірою адаптивними до зовнішніх умов; здатність досягати поставлених цілей у взаємовідносинах з іншими, що дозволяє їм успішно впоратися з власними різноманітними життєвими ситуаціями; здатність до розуміння й управління як своїми, так і чужими емоціями та вміння використовувати накопичений емоційний досвід у своїй діяльності.

Разом із цим, здатність краще розуміти емоції інших людей і вміння управляти ними є більш вираженими у слухачів, які мають високий рівень комунікативної толерантності. Ця група також відрізняється тим, що у них не виникає труднощів у розумінні механізмів кодування емоційної інформації в інших, є вміння розпізнавати патерни мімічної експресії, а також ідентифікувати їх як сигнали певних емоційних станів. Для першої групи порівняно з другою є характерним не лише уміння

керувати чужими емоціями, а й можливість використовувати їх у подальшій роботі, тому вони здатні краще керувати ними й відображати їх. Результати, отримані в дослідженні, дозволяють зробити висновок про те, що поліцейські з високим рівнем комунікативної толерантності є більш розвиненими емоційно та мають достатній рівень розвитку різних когнітивних процесів і навичок, які є необхідними в цій професійній спільноті.

Отже, емоційний інтелект у ситуаціях проблемного спілкування виступає інтегральною особистісною ознакою працівника поліції, яка дозволяє йому успішно розпізнавати й інтерпретувати як власні емоції, так і емоції партнера по спілкуванню, з якими доводиться стикатися під час роботи і які слугують працівникам поліції так званими засобами правомірного вирішення службових завдань шляхом ефективного ведення процесу комунікації.

Перспективами дослідження має стати розроблення й апробація програми психологічної підтримки в період фахової підготовки слухачів курсів первинної професійної підготовки, яка буде орієнтуватися на подальший розвиток їх емоційного інтелекту.

Список бібліографічних посилань

1. Харченко Л. Г. Комунікативна толерантність соціального педагога як компонент його етичної культури // Стратегические вопросы мировой науки. URL: http://www.rusnauka.com/5_SWMN_2012/Pedagogica/6_100892.doc.htm (дата звернення: 04.04.2019).
2. Стеценко В. В. Психологические особенности профессиональной деятельности сотрудников органов внутренних дел: рефлексивный аспект. *Вестник Таганрогского института имени А. П. Чехова*. 2016. № 1. С. 104–107.
3. Darroch S., Mazerolle L. Intelligence-Led Policing: A Comparative Analysis of Community Context Influencing Innovation Uptake. *Policing and Society*. 2015. Vol. 25, Iss. 1. P. 1–24. DOI: <https://doi.org/10.1080/10439463.2013.784312>.
4. Caveney N. The material preconditions for engagement in the police: A case study of UK police culture and engagement in times of radical change : A thesis submitted for the award of Professional Doctorate in Business Administration. Portsmouth, 2015. URL: <http://library.college.police.uk/docs/theses/CAVENEY-police-culture-2015.pdf> (дата звернення: 04.04.2019).
5. Brewster J., Stoloff M. L., Corey D. M., Greene L. W., Gupton H. M., Roland J. E. Education and Training Guidelines for the Specialty of Police and Public Safety Psychology. *Training and Education in Professional Psychology*. 2016. Vol. 10, No. 3. P. 171–178. DOI: <https://doi.org/10.1037/tep0000122>.
6. Furuhausen B. The Making of a Social, Representative and Intellectual Police Force – Recruitment and Education of Police Trainees in Sweden During the 20th Century. *Nordisk politiforskning*. 2015. Vol. 2, No. 1. P. 6–33. URL: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn%3Anbn%3Ase%3Auu%3Adiva-252769> (дата звернення: 04.04.2019).
7. Вахнина В. В. Психологические особенности формирования переговорной культуры сотрудников ОВД. *Труды Академии управления МВД России*. 2015. № 1 (33). С. 63–66.
8. Осипова А. С., Федотова С. М. Влияние эмоционального интеллекта на личностную надежность сотрудников ОВД – выпускников образовательных организаций МВД России. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2015. № 1 (60). С. 7–12.
9. Євдокімова О. О., Пономаренко Я. С. Соціальний інтелект поліцейських у контексті їх комунікативної компетентності. *Право і безпека*. 2018. № 1 (68). С. 31–38. DOI: <https://doi.org/10.32631/rb.2018.1.04>.
10. Хлевная Е. А. Роль эмоционального интеллекта в эффективности деятельности: на примере руководителей : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. М., 2012. 28 с.

11. Шнайдер М. И. Проблема развития эмоционального интеллекта в условиях новой коммуникативной реальности // Развитие и образование личности в современном коммуникативном пространстве : материалы Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием (г. Иркутск, 21–23 сент. 2016 г.). Иркутск, 2016. С. 160–166.

Надійшла до редколегії 15.04.2019

ЕВДОКИМОВА Е. А., ПОНОМАРЕНКО Я. С. КОММУНИКАТИВНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ ПОЛИЦЕЙСКИХ В КОНТЕКСТЕ ИЗУЧЕНИЯ ИХ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Представлены результаты эмпирического исследования особенностей проявлений эмоционального интеллекта у работников полиции с разным уровнем коммуникативной толерантности на этапе первичной профессиональной подготовки. Были применены опросник «Общая коммуникативная толерантность» (В. В. Бойко) и тест «Эмоциональный интеллект» (Д. В. Люсин). Выборку составили 132 слушателя курсов первичной профессиональной подготовки полицейских Харьковского национального университета внутренних дел. Результаты исследования засвидетельствовали различия в показателях эмоционального интеллекта у слушателей с разным уровнем коммуникативной толерантности. Эмпирически доказано, что эмоциональный интеллект в ситуациях проблемного общения выступает интегральной личностной характеристикой работника полиции, позволяющей ему успешно распознавать и интерпретировать как собственные эмоции, так и эмоции партнёра по общению.

Ключевые слова: коммуникативная толерантность, профессиональное общение, эмоциональный интеллект, профессиональная подготовка, полицейские.

YEVDOKIMOVA O. O., PONOMARENKO YA. S. COMMUNICATIVE TOLERANCE OF POLICEMEN IN THE CONTEXT OF THEIR EMOTIONAL INTELLIGENCE' STUDY

This paper presents the results of an empirical study of the peculiarities of manifestations of emotional intelligence among police officers with different levels of communicative tolerance at the stage of primary vocational training. In this context, the actual model of emotional intelligence and its practical application need to be verified taking into account the specifics of police activity. Emotional intelligence is considered primarily as an integral feature of the personality of a policeman in the context of his professional communication in situations that are problematic. The emotional intelligence of the individual is represented in the article as a cognitive ability to perceive and analyze both their own and others' emotional states and emotional manifestations; as well as the ability to correctly regulate and use them. Communicative tolerance, in turn, is one of the most important features of the police officer, which shows his attitude to people, the degree of tolerance to unpleasant or unacceptable, in his opinion, mental states, qualities and deeds. As a psychodiagnostic tool, the questionnaire "General communicative tolerance" (V. V. Boyko) and the "Emotional Intelligence" test (D. V. Lusin) were used. The sample consisted of 132 students of initial training of police officers. The results of the study indicate differences in the manifestations of emotional intelligence in students with different levels of communicative tolerance. It is empirically proven that emotional intelligence in situations of problematic communication acts as an integral personality of the police officer, which allows him to successfully recognize and interpret the emotions of both his own and the communication partner. The study of the level of emotional intelligence of the police at the stage of professional training will allow the psychological support service to better address the tasks of professional selection and psychological support for future policemen.

Key words: communicative tolerance, professional communication, emotional intelligence, vocational training, police.

ОЛЕНА ІВАНІВНА КУДЕРМІНА,

доктор психологічних наук, доцент,

Національна академія внутрішніх справ (м. Київ);

 <https://orcid.org/0000-0002-4959-7413>,

e-mail: alenakudermi@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПРАВООХОРОНЦІВ – УЧАСНИКІВ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Представлено результати вивчення психічного здоров'я правоохоронців – учасників антитерористичної операції через місяць після їх останнього відрядження. Виявлено, що у правоохоронців формується акцентуація особистості та симптоми емоційного вигорання з редукцією професійних обов'язків, посилюються афективна нестабільність, категоричність і консерватизм, що призводить до бездушності. Обґрунтовано, що, незалежно від ступеня психологічної травматизації, на різних етапах психологічного супроводу професійної діяльності правоохоронців необхідно проводити психокорекційні заходи.

Ключові слова: *психологічна травматизація, правоохоронець, психічне здоров'я, антитерористична операція, психологічна реабілітація, психологічне супроводження, ПТСР.*

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

В умовах збройного конфлікту, що триває на сході нашої держави, з кожним роком збільшується кількість правоохоронців, які залучаються до участі в антитерористичній операції (АТО). Як відомо, основною реакцією правоохоронців на бойові дії є бойовий стрес. Чим інтенсивнішим був бойовий стрес, тим більша ймовірність виникнення у правоохоронця психологічної травматизації після припинення впливу бойових стресорів, і це призводить до гострих психогенних реакцій (гострої стресової реакції, гострого стресового розладу, посттравматичного стресового розладу) і порушення адаптації. Вивчення питання збереження психічного здоров'я правоохоронців важливе не лише в теоретичному плані, а й у практичному аспекті, зокрема для вирішення завдань профілактики, ранньої діагностики, психокорекції та реабілітації правоохоронців з негативними психологічними наслідками стресогенних впливів.

Таким чином, актуальність наведеної проблематики зумовила доцільність дослідження психологічних наслідків особливостей і сутності проявів впливів бойових стрес-факторів на особистість правоохоронця у віддалений період.

Стан дослідження проблеми

Збереження психічного здоров'я правоохоронців МВС України є одним із найактуальніших питань сьогодення. У першу чергу це пов'язано з виконанням ними професійних

завдань в умовах проведення антитерористичної операції. Відповідно до проведених досліджень психічне здоров'я – це особистісне та соціальне благополуччя, яке включає в себе упорядкування зовнішньої поведінки та духовного спокою [1, р. 357]. Е. Джорм і Х. Лопез-Ібор розглядають психічне здоров'я як стан загального духовного комфорту, який забезпечує адекватну регуляцію поведінки та зумовлений потребами психологічного, біологічного та соціального характеру [2, р. 400; 3].

Деякі науковці зазначають, що існує нерозривний зв'язок між поняттями психічного та фізичного здоров'я – «єдність тіла та розуму» [4; 5]. На думку О. В. Лебедевої, здоров'я забезпечує узгодженість усіх психічних функцій особистості, почуття психічного комфорту, цілеспрямовано-осмислену діяльність і адекватну поведінку, яка відповідає етнокультурним критеріям [6, с. 37]. Психічне здоров'я людини – важливий елемент суспільного здоров'я, який визначає економічне та соціальне благополуччя нації. На думку О. В. Литницької, здоров'я є складним системним феноменом, який специфічно проявляється на фізичному, психологічному та соціальному рівнях [7, с. 271].

Вважаємо, що психічне здоров'я правоохоронця – це динамічна сукупність психічних властивостей особистості, що визначає стабільний баланс між різними складовими, які забезпечують його гармонію та орієнтацію на виконання професійних завдань у звичайних і

екстремальних умовах. Отже, з метою визначення професійно-психологічної придатності, а також профілактики різних форм девіантної поведінки правоохоронців – учасників АТО питання їх психологічного здоров'я є актуальним і потребує детального дослідження.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є оцінити стан психічного здоров'я правоохоронців МВС України через місяць після останнього відрядження до зони проведення АТО. Для досягнення цієї мети були поставлені такі *завдання*: визначити виразність компонентів емоційного вигорання у правоохоронців – учасників АТО через місяць після останнього відрядження; дослідити особистісні особливості правоохоронців – учасників АТО через місяць після відрядження.

Наукова новизна дослідження

Проблема вивчення та збереження психічного здоров'я правоохоронців МВС України вперше вирішується шляхом визначення особистісних особливостей правоохоронців МВС України, які виконували професійні завдання в умовах проведення АТО. На підставі отриманих результатів у подальшому буде можливим удосконалити заходи психологічного супроводження професійної діяльності правоохоронців МВС України.

Матеріали та методи досліджень

Для оцінки динаміки психічного стану правоохоронців дослідження проводилося через місяць після останнього їх відрядження в зону АТО. Для оцінки динаміки постстресових станів було використано опитувальник травматичного стресу І. О. Котеньова, а для визначення провідних симптомів вигорання та фази формування стресу – тест емоційного вигорання особистості В. В. Бойка. Для порівняння трьох груп, що мають ненормальний розподіл кількісної ознаки, використано критерій Крускала – Волліса, для порівняння двох груп і попарного порівняння – критерій Манна – Уїтні (дані представлені у вигляді медіани (Me) та квартилей першого і третього (Q1 – Q3) порядку).

У дослідженні взяли участь 1537 правоохоронців МВС України – учасників АТО. Вони були поділені на три групи за критеріями рівня прояву ознак ПТСР: I група (725 осіб) – низький рівень (психічно здорові правоохоронці, яким реабілітаційна допомога не надавалась); II група (497 осіб) – середній рівень (надавалась психокорекційна допомога психологами за місцем проходження служби); III група (315 осіб) – високий рівень (були виявлені розлади

адаптації (РА) та посттравматичний стресовий розлад, через що вони проходили психологічну реабілітацію, під час якої використовувалися психотерапевтичні методи).

Обговорення результатів дослідження

Прояви ПТСР в учасників бойових дій часто мають затяжний характер, формуючись у середньому протягом 2–6 місяців і більше після дії психотравмуючої ситуації. Розлад особистості, що виникає внаслідок бойової психічної травматизації, залишається одним із найактуальніших напрямів вивчення екстремальної та юридичної психології [1; 2].

За результатами тесту Бойка, у психічно здорових учасників АТО через місяць після відрядження були виявлені сформовані фази «напруга» і «резистенція», у структурі останньої переважала редукція професійних обов'язків (див. табл. 1). Психологічна адаптація була ускладнена у правоохоронців II групи через наявність симптомів емоційного вигорання, сформовану фазу «резистенції» із редукцією професійних обов'язків, високі показники фази «виснаження» із симптомами емоційної усунутої та високим ризиком формування вегетативних порушень. Це свідчить про потребу надання психологічної допомоги таким правоохоронцям, незважаючи на відсутність чіткого клінічного критерію ПТСР.

В осіб, які отримували психологічну допомогу, істотно рідше були наявні симптоми емоційного вигорання, найбільш високі показники були відзначені за шкалою тривоги та депресії у фазі «напруга», що зумовлено початковим переважанням у структурі особи тривожних, застрягаючих, педантичних рис та наявністю їх після участі в АТО.

Ми припускаємо, що у психічно здорових правоохоронців через місяць після відрядження може виникнути негативна динаміка психічного стану, з підвищенням ризику формування різних видів психологічної дезадаптації, що може призвести до вираженої акцентуації, і, як наслідок, до виникнення ПТСР.

Через місяць після виконання оперативного-службових завдань в особливих умовах у правоохоронців за основними шкалами тесту за методикою Р. Б. Кеттелла виявлялися такі особливості: фактор «А» в I і II групах значимих відмінностей не мав, найбільш високе значення було виявлено в III групі, що свідчить про відкритість правоохоронців, достатню товариськість, готовність до співпраці, на відміну від правоохоронців перших двох груп, які мають комунікативні труднощі (див. табл. 2).

Таблиця 1

Особливості емоційного вигорання правоохоронців через місяць після їх останнього відрядження в зону АТО, Ме (Q1 – Q3)

Фази	Групи, Ме (Q1 – Q3)			р*	р**
	I група n=338	II група n=311	III група n=305		
НАПРУГА	32,0 (12,0)	27,0 (12,0)	25,0 (18,0)	<0,001	1=0,172; 2=0,002; 3=0,101
Переживання психотравмуючих обставин	6,0 (1,0)	6,0 (1,0)	3,0 (1,0)	<0,001	1=0,429; 2<0,001; 3<0,001
Незадоволення собою	10,0 (2,0)	10,0 (2,0)	2,0 (2,0)	<0,001	1–0,225; 2<0,001; 3<0,001
Загнаність у клітку	6,0 (2,0)	6,0 (2,0)	3,0 (3,0)	<0,001	1–0,554; 2<0,001; 3<0,001
Тривога та депресія	9,0 (5,0)	9,0 (5,0)	17,0 (9,0)	<0,001	1=0,820; 2<0,001; 3<0,001
РЕЗИСТЕНЦІЯ	32,0 (27,0)	32,0 (27,0)	22,0 (17,0)	<0,001	1=0,876; 2<0,001; 3<0,001
Неадекватне емоційне реагування	3,0 (1,0)	3,0 (1,0)	3,0 (2,0)	0,459	–
Емоційно-моральна дезорієнтація	10,0 (2,0)	10,0 (2,0)	2,0 (2,0)	<0,001	1=0,805; 2<0,001; 3<0,001
Розширення сфери економії енергії	4,0 (1,0)	4,0 (1,0)	3,0 (2,0)	0,267	–
Редукція професійних обов'язків	16,0 (9,0)	16,0 (9,0)	11,0 (8,0)	0,674	–
ВИСНАЖЕННЯ	15,0 (11,0)	27,0 (12,0)	24,0 (17,0)	0,985	–
Емоційний дефіцит	5,0 (1,0)	8,0 (1,0)	3,0 (1,0)	<0,001	1=0,345; 2<0,001; 3<0,001
Емоційна усунутість	6,0 (1,0)	10,0 (1,0)	2,0 (2,0)	<0,001	1=0,366; 2<0,001; 3<0,001
Особистісна усунутість	4,0 (2,0)	4,0 (2,0)	3,0 (2,5)	<0,001	1=0,448; 2=0,088; 3=0,009
Психосоматичні порушення	8,0 (4,0)	9,0 (5,0)	11,0 (8,0)	<0,001	1=0,368; 2<0,001; 3<0,001

Примітка: * р – рівень розраховувався за допомогою критерію Крускала – Волліса; ** р – рівень для попарного порівняння розраховувався за допомогою критерію Манна – Уїтні, причому 1 – результат порівняння, що здійснювалося між I і II групами, 2 – між I і III групами, 3 – між II і III групами; критичний рівень статистичної значущості в разі попарного порівняння склав $p \leq 0,017$.

Таблиця 2

Особистісні особливості правоохоронців МВС України через місяць після відрядження в зону АТО, Ме (Q1 – Q3)

Фактори (шкали)	Групи, Ме (Q1 – Q3)			р*	р**
	I група	II група	III група		
A – товариськість	5,0 (3,0)	5,0 (3,0)	7,0 (6,0)	<0,001	1=0,325; 2<0,001; 3<0,001
B – інтелектуальність	3,0 (2,0)	6,0 (2,0)	7,0 (5,5)	<0,001	1<0,001; 2<0,001; 3<0,001
C – емоційна стійкість	5,0 (3,0)	6,0 (4,0)	7,0 (6,0)	<0,001	1<0,001; 2<0,001; 3<0,001
E – доміантність	5,0 (4,0)	5,0 (4,0)	6,0 (5,0)	<0,001	1=0,004; 2=0,009; 3<0,019
F – безпечність	5,0 (3,0)	6,0 (4,0)	6,0 (5,0)	<0,001	1<0,051; 2<0,031; 3<0,075
G – наполегливість	5,0 (3,0)	6,0 (4,0)	6,0 (6,0)	<0,001	1<0,013; 2<0,016; 3=0,002
H – сміливість у контактах – емоційна чутливість	5,0 (3,7)	6,0 (5,0)	5,0 (4,0)	<0,001	1<0,031; 2=0,122; 3<0,033
	5,0 (3,0)	5,0 (3,0)	4,0 (3,0)	<0,001	1=0,155; 2<0,011; 3=0,049
L – підозрілість	4,0 (3,0)	5,0 (3,0)	6,0 (4,0)	<0,001	1=0,001; 2<0,001; 3<0,001
M – мрійливість	4,0 (3,0)	6,0 (4,0)	4,0 (3,0)	<0,001	1<0,001; 2=0,035; 3<0,001
N – дипломатичність	5,0 (4,0)	6,0 (3,0)	6,0 (4,0)	0,211	–
O – тривожність	5,0 (3,0)	5,0 (3,0)	5,0 (3,0)	0,651	–
Q1 – сприйнятливості до нового	5,0 (4,0)	4,0 (3,0)	6,0 (4,0)	<0,001	1<0,001; 2<0,001; 3<0,001
Q2 – самостійність	5,0 (3,0)	6,0 (4,0)	4,0 (3,0)	<0,001	1<0,001; 2=0,001; 3<0,001
Q3 – самодисципліна	7,0 (5,0)	6,0 (6,0)	7,0 (3,0)	0,452	–
Q4 – напруженість	5,0 (3,0)	4,0 (3,0)	5,0 (2,0)	<0,001	1<0,232; 2=0,339; 3<0,001
F1 – тривожність	4,0 (2,0)	4,0 (2,0)	4,0 (2,0)	0,694	–
F2 – інтроверт – екстраверт	4,0 (4,0)	4,0 (4,0)	5,0 (4,0)	0,873	–
F3 – сенситивність	6,0 (4,0)	5,0 (4,0)	6,0 (5,0)	<0,001	1=0,006; 2=0,492; 3<0,031
F4 – конформність	4,0 (3,0)	4,0 (3,0)	3,0 (3,0)	<0,001	1=0,017; 2<0,101; 3<0,231

Примітка: * р – рівень розраховувався за допомогою критерію Крускала – Волліса; ** р – рівень для попарного порівняння розраховувався за допомогою критерію Манна – Уїтні, причому 1 – результат порівняння, що здійснювалося між I і II групами, 2 – між I і III групами, 3 – між II і III групами.

За фактором «В» істотно менші результати були відзначені у правоохоронців I групи.

Найнижча емоційна стійкість за фактором «С» виявилася у психічно здорових осіб, що разом із даними тесту В.В.Бойка свідчить про наявність високої напруги, виснаження внутрішніх ресурсів, що призводить до емоційних проблем (занепокоєння, афективних коливань, зниження продуктивності діяльності).

Фактори «Е», «F», «G», «H», «I», «O» і «N» значимих відмінностей не мали і характеризувалися середніми показниками в усіх групах правоохоронців.

Показник шкали «L – підозрілість» був істотно вищим в осіб, яким надали психологічну допомогу, що відображає наявність обережності, фіксацію на внутрішніх переживаннях, схильність до дратівливості.

Показник шкали «M» був істотно вищим у II групі, що відображає їх схильність до внутрішніх ілюзій, самообману. Ймовірно, це пов'язано із захисною реакцією за типом витіснення в несвідоме психотравмуючих подій.

Показник шкали «Q1» був істотно нижчий у правоохоронців II групи, що відображає їх схильність до консерватизму та моралізації. У правоохоронців III групи цей показник був істотно вищим, що свідчить про готовність до сприйняття нового, помірну ліберальність

поглядів і наявність інтелектуальних інтересів. Згідно із фактором «Q2» правоохоронці I групи менше залежать від думки оточення і не потребують підтримки, на відміну від II групи. Респонденти III групи є найбільш соціабельними, приймають рішення з урахуванням думки оточення, орієнтовані на соціальне схвалення.

Фактори «Q3», «Q4», «F1», «F2», «F3», «F4» істотних відмінностей не мають.

Висновок

Через місяць після повернення із зони АТО у психічно здорових правоохоронців формується акцентуація особистості та симптоми емоційного вигорання з редукцією професійних обов'язків, що певною мірою вимагає проведення з ними психокорекційних заходів. У правоохоронців із середнім рівнем ПТСР посилюється афективна нестабільність, категоричність і консерватизм. У правоохоронців, яким надавалася психологічна допомога у зв'язку з явно вираженими ознаками ПТСР, через місяць після повернення з АТО на тлі значної редукції психопатологічної симптоматики зберігалася схильність до соціально схвалюваної форми поведінки, що свідчить про необхідність подальшого проведення з ними психологічної реабілітації.

Список бібліографічних посилань

1. Cardozo B. L., Kaiser R., Gotway C. A., Agani F. Mental Health, Social Functioning, and Feelings of Hatred and Revenge of Kosovar Albanians One Year After the War in Kosovo. *Journal of Traumatic Stress*. 2003. Vol. 16, No. 4. P. 351–360. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1024413918346>.
2. Jorm A. F. Mental health literacy : Public knowledge and beliefs about mental disorders. *British Journal of Psychiatry*. 2000. Vol. 177, Iss. 5. P. 396–401. DOI: <https://doi.org/10.1192/bjp.177.5.396>.
3. Lopez-Ibor J. J. What is a Disaster? // *Disasters and Mental Health* / eds: Lopez-Ibor J. J., Christodoulou G., Maj M., Sartorius N., Okasha A. Chichester : John Wiley & Sons Ltd, 2005. Chapter 1. P. 1–11. DOI: <https://doi.org/10.1002/047002125X.ch1>.
4. Mild Traumatic Brain Injury Does Not Predict Acute Postconcussion Syndrome / Meares S., Shores E. A., Taylor A. J. et al. *Journal of Neurology Neurosurgery & Psychiatry*. 2008. Vol. 79, Iss. 3. P. 300–306. DOI: <https://doi.org/10.1136/jnnp.2007.126565>.
5. Takla N. K., Koffman R., Bailey D. A. Combat Stress, Combat Fatigue and Psychiatric Disability in Aircrew. *Aviation, Space and Environment Medicine*. 1994. Vol. 65, No 9. P. 858–865.
6. Лебедева О. В. Проблема соотношения понятий «психическое здоровье» и «психологическое здоровье» в отечественной и зарубежной литературе. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2013. № 3 (1). С. 35–37.
7. Литницкая Е. В. Проблема здоровья личности в психологии XIX–XX вв. *Ярославский педагогический вестник*. 2012. № 2, т. II. С. 268–274.

Надійшла до редколегії 06.05.2019

КУДЕРМИНА А. И. ОСОБЕННОСТИ ПСИХИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЕЙ – УЧАСТНИКОВ АНТИТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ ОПЕРАЦИИ

Представлены результаты изучения психического здоровья правоохранителей – участников антитеррористической операции через месяц после их последней командировки. Выявлено, что у правоохранителей формируется акцентуация личности и симптомы эмоционального выгорания с редукцией профессиональных обязанностей, усиливаются

аффективная нестабильность, категоричность и консерватизм, что приводит к бесчувственности. Обосновано, что, независимо от степени психологической травматизации, на разных этапах психологического сопровождения профессиональной деятельности правоохранителей необходимо проводить психокоррекционные мероприятия.

Ключевые слова: *психологическая травматизация, правоохранитель, психическое здоровье, антитеррористическая операция, психологическая реабилитация, психологическое сопровождение, ПТСР.*

KUDERMINA O. I. SPECIFIC FEATURES OF MENTAL HEALTH OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS – PARTICIPANTS OF THE ANTI-TERRORIST OPERATION

The practice of conduct of operations has proven that not every participant in these events endures painlessly the extreme conditions of the battle for their mental health. Under the intense influence of psycho-traumatic factors of the combat environment, a law enforcement officer can get mental disorders of various degree of severity, which lead to a partial or complete loss of combat capability.

The author has provided results of studying mental health of law enforcement officers – participants in the anti-terrorist operation after a month of their last business trip. Mentally healthy law enforcement officers had high stress, depletion of internal resources, the formation of an accentuation of personality and symptoms of emotional burnout with a reduction in professional duties, which can lead to emotional problems (anxiety, affective fluctuations, decreased productivity). This category of law enforcement officers requires the conduction of psycho-correctional measures.

Law enforcement officers with moderate degree of post-traumatic disorder have increased affective instability, flatness and conservatism; psychosomatic and vegetative disorders have emerged, indicating the need for psychological assistance to these individuals, despite the absence of clear PTSD clinical criteria.

Law enforcement officers, who received psychological assistance in connection with clear features of post-traumatic disorder, on the background of significant reduction of psychopathological symptoms, there is tendency to socially approved behaviors, while emotional limitation – “insensitivity”, is formed, which is evidenced for the need to conduct psychological rehabilitation with them.

It has been substantiated that, regardless the degree of psychological trauma, at different stages of psychological support of the professional activities of law enforcement officers, it is necessary to carry out psycho-correctional measures.

Key words: *psychological trauma, law enforcement officer, borderline mental disorders, stress factors, mental health, anti-terrorist operation, PTSD.*

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

Знайомимо з членами редколегії

Безпалова Ольга Ігорівна, головний редактор журналу, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208739955>

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/J-7221-2016/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0003-2886-695X>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=huon6wcAAAAJ>

Шатрава Сергій Олександрович, заступник головного редактора журналу, доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем забезпечення діяльності поліції Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/G-8140-2019/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0002-7072-961X>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=iq53330AAAAJ>

Редактори рубрики «Національна безпека та права людини»

Бакумов Олександр Сергійович, кандидат юридичних наук, доцент, проректор Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208863049>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0002-4003-1974>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=0iOKc54AAAAJ>

Гудзь Тетяна Іванівна, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного і міжнародного права факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57209687279>

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/J-7068-2016/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0002-6950-6136>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=eByw6IYAAAAJ>

Марчук Микола Іванович, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного і міжнародного права факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208860449>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0002-0217-478X>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=LXPfvKkAAAAJ>

Россіхін Василь Васильович, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, проректор з інноваційно-корпоративної роботи та адміністрування, заступник голови Вченої ради Харківського національного університету радіоелектроніки (Україна)

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/B-8663-2018/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0003-3423-8896>

Профіль у Google Академії – https://scholar.google.com/citations?user=_Ki4NSgAAAAJ

Редактори рубрики «Адміністративне право та поліцейстика»

Пчелін Віталій Борисович, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права та процесу факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/L-2114-2016/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0001-9540-9084>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=SaCwI3wAAAAJ>

Салманова Олена Юріївна, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України завідувач кафедри адміністративного права та процесу факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57205713598>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0002-6376-1160>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=JOjVJmQAAAAJ>

Сокуренко Валерій Васильович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, начальник Головного управління Національної поліції в Харківській області (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57205147872>

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/B-9017-2018/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0001-8923-5639>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=q3BW1MwAAAAJ>

Редактори рубрики «Протидія злочинності та боротьба з корупцією»

Абламський Сергій Євгенович, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210260080>

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/W-5094-2019/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0003-4716-3985>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=olrtIgUAAAAJ>

Ді Ронко Анна (Anna Di Ronco), доктор філософії в галузі кримінології, викладач кримінології на кафедрі соціології та заступник директора Центру кримінології Есекського університету (Сполучене Королівство)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203505027>

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/1655207/anna-di-ronco/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0001-7191-6161>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=2os--skAAAAJ>

Литвинов Олексій Миколайович, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0003-2952-8258>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=U0OkfcUAAAAJ>

Марковська Анна (Anna Markovska), доктор філософії, керівник магістратури з кримінології, заступник декана факультету гуманітарних і соціальних наук Університету Англія Раскін (Сполучене Королівство)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55928777100>

Орлов Юрій Володимирович, доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0003-1981-0794>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=Xi0dUWgAAAAJ>

Серджи Анна (Anna Sergi), доктор філософії в галузі соціології та кримінології Есекського університету (Сполучене Королівство)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55834830800>

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/K-5571-2019/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0001-9995-117X>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=pllz2sAAAAJ>

Стацак Микола Володимирович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208739352>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0003-2517-0041>

Профіль у Google Академії – https://scholar.google.com/citations?user=uNKT_HQAAAAJ

Степанюк Руслан Леонтійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики та судової експертології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210256775>

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/3273552/ruslan-stepaniuk/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0002-8201-4013>

Профіль у Google Академії – https://scholar.google.com/citations?user=O_AtYUAAAAJ

Шендрик Владислав Володимирович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210809707>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0002-8967-7223>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=Y07vi1oAAAAJ>

Ягер Матіаш (Matjaž Jager), доктор філософії, професор кримінології Інституту кримінології Люблянського університету (Словенія)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=27067643200>

Редактори рубрики «Емпіричне правознавство»

Бугайчук Костянтин Леонідович, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/I-5612-2016/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0003-2429-5010>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=yWMnC58AAAAJ>

Ван Дайне Петрус (Van Duyne, Petrus C.; Petrus C. Van Duyne), доктор філософії, професор в Утрехтському університеті (Нідерланди)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=6603111596>

Клочко Маріанна Аркадіївна, доктор філософії в галузі соціології Університету штату Огайо (США)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=14066281600>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0003-4754-2838>

Россіхіна Галина Володимирівна, доктор юридичних наук, професор кафедри державно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (Україна)

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/B-8673-2018/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0001-8436-049X>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=b7NBejkAAAAJ>

Сердюк Олексій Олександрович, кандидат соціологічних наук, доцент, заступник завідувача науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56857350300>

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/I-5924-2016/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0002-5733-6432>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=PCSAAdYAAAAAJ>

Фон Лампе Клаус (Klaus von Lampe), доктор філософії в галузі кримінального права та кримінології Берлінської школи економіки та права (Німеччина)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=8564861300>

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/K-4472-2012/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0001-8706-3319>

Щербаковський Михайло Григорович, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210265021>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0002-8413-9311>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=GyWPjV4AAAAAJ>

Редактори рубрики «Юридична психологія»

Барко Вадим Іванович, доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення Державного науково-дослідного інституту МВС України (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=6701347377>

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/Y-6884-2018/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0003-4962-0975>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=IZd0xqgAAAAAJ>

Євдокімова Олена Олександрівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0003-4211-7277>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=-MpXdMAAAAAAJ>

Михайлишин Уляна Богданівна, доктор психологічних наук, завідувач кафедри психології Ужгородського національного університету (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208076002>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=S3D-otsAAAAAJ>

Федоренко Олена Іванівна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0003-4948-9524>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=iIsIEYMAAAAAAJ>

Швець Дмитро Володимирович, кандидат педагогічних наук, доцент, ректор Харківського національного університету внутрішніх справ

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208484751>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=2V6hDowAAAAAJ>

Шевченко Лариса Олександрівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0002-6117-9134>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=uCAqwmYAAAAAJ>

Редактори рубрики «Реформування законодавства»

Джафарова Олена В'ячеславівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57209693214>

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/AAG-1418-2019/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0003-4201-0218>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=VSV4kMEAAAAJ>

Мельник Костянтин Юрійович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового та господарського права факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

Scopus author ID – <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208034072>

Web of Science ResearcherID – <https://publons.com/researcher/J-7829-2016/>

ORCID ID – <https://orcid.org/0000-0002-8960-0234>

Профіль у Google Академії – <https://scholar.google.com/citations?user=HxYfDbQAAAAJ>

Сторінка редакції

Запрошення до співпраці

Із 2019 року постійними **рубриками журналу** є:

- ✂ «Національна безпека та права людини»;
- ✂ «Адміністративне право та поліцейстика»;
- ✂ «Протидія злочинності та боротьба з корупцією»;
- ✂ «Емпіричне правознавство»;
- ✂ «Юридична психологія»;
- ✂ «Реформування законодавства».

Нині до складу **редколегії входять представники 11 закладів та установ із 6 країн**, а саме:

- ✂ Берлінської школи економіки та права (Німеччина);
- ✂ Державного науково-дослідного університету МВС України;
- ✂ Ессекського університету (Сполучене Королівство);
- ✂ Люблянського університету (Словенія);
- ✂ Ужгородського національного університету (Україна);
- ✂ Університету Англія Раскін (Сполучене Королівство);
- ✂ Університету штату Огайо (Сполучені Штати Америки);
- ✂ Утрехтського університету (Нідерланди);
- ✂ Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна);
- ✂ Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (Україна);
- ✂ Харківського національного університету радіоелектроніки (Україна).

Запрошуємо до співпраці інших науковців, які бажають стати членом редколегії нашого журналу чи здійснювати рецензування робіт за напрямком своїх наукових інтересів.

Перевага під час прийняття вчених у **члени редколегії** надається тим, хто, маючи науковий ступінь з юридичних наук чи із психологічних наук за спеціальністю 19.00.06 (юридична психологія), має також публікації відповідного профілю у виданнях, включених до баз Scopus чи Web of Science Core Collection (бажаною є наявність щонайменше 3 статей у 2 різних виданнях).

Рецензентами можуть стати вчені, які здійснюють дослідження за спеціальністю і мають за останні 3 роки не менше 1 публікації у виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, або закордонних виданнях, включених до Web of Science Core Collection та/або Scopus.

Нагадуємо, що науковий журнал «Право і безпека» на сьогодні включено до таких міжнародних, закордонних і національних реферативних та наукометричних баз даних:

- Google Академія – з 2015 р.;
- Index Copernicus International – з 2015 р. (наповнення архіву триває);
- База даних «Наукова періодика України» Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського – з 2009 р. (повний архів з 2002 р.);
- Репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ (KhNUAIR) – з 2015 р.;
- Polska Bibliografia Naukowa (PBN) – з 2015 р.;
- Open Academic Journals Index – з 31.07.2015 (архів з 2015 р.);
- Research Bible (ResearchBib) – з 2015 р.;
- Journal Factor – з 2018 р.;
- Scientific Journal Impact Factor – з 2018 р.;
- World Catalogue of Scientific Journals – з 2019 р.;
- Eurasian Scientific Journal Index – з 2019 р.;
- Scilit – з 2019 р.;
- Directory of Research Journals Indexing – з 2019 р.;
- WorldCat – з 2019 р. (база з 2017 р.);
- Bielefeld Academic Search Engine (BASE) – з 2019 р. (база з 2017 р.);
- Scientific Indexing Services (SIS) – з 2019 р.

Пропозиції з цих питань просимо направляти на адресу електронної пошти редакції pb.hnuvs@ukr.net.

Редагування *П. О. Білоуса, С. С. Тарасової, М. В. Цветкової-Верніченко*
Внесення правок, комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі*
Переклад анотацій англійською *Л. О. Осятинської*
Дизайн обкладинки *Н. М. Круглик, І. В. Зозулі, П. О. Білоуса, І. Є. Єсіної*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23376-13216 ПР від 24.05.2018.

Підписано до друку 25.06.2019. Формат 60x84/8.
Ум. друк. арк. 14,0. Тираж 50 прим. Зам. № 2019-20.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;
тел. (057) 73-98-168, факс (057) 73-98-181;
адреса електронної пошти: pb.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://pb.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.